

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU İKTİSADI ANABİLİM DALI

**II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE
FİLİSTİN POLİTİKASI**

Yüksek Lisans Tezi

SALIHA GÜMÜŞ

İstanbul, 2009

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU İKTİSADI ANABİLİM DALI

II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE FİLİSTİN POLİTİKASI

Yüksek Lisans Tezi

SALİHA GÜMÜŞ

Danışman: Yrd. Doç. Dr. İ. MURAT BOZKURT

İstanbul, 2009

ÖZET

Son dönem Osmanlı padişahları içerisinde dikkat çekici birisi olan ve kimi tarihçilere göre son imparator namıyla anılan II. Abdülhamid Han Osmanlı Devletini çöküşten kurtarabilmek için bir yandan dış borçlarla, iç ve dış güçlerle uğraşırken diğer yandan da ülkesine modern kurumları getirmeye çalışmış, ulaşım, ziraat, ticaret ve eğitim alanlarında çeşitli yenilikler yapmış ve bir sürü nitelikli eleman yetiştirmiştir.

19. yüzyılın sonlarında dikkati çeken bir diğer husus ise Yahudilerin Avrupa ve Rusya'da baskılara ve zulümlere uğraması ve bunun neticesinde bu ülkelerden Filistin'e doğru göç etmeye başlamasıdır. Bu durum Filistin'i dikkat çekici hale getirmiştir. Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğunun başında da II. Abdülhamid Han'ın bulunması da Yahudilerin Filistin'e göçünü ve bu bölgede uygulanan politikaları dikkatle takip etmemize neden olmuştur.

Bu dönemde Yahudilerin Filistin'e göçü engellenmeye çalışılmış ve o bölge dikkatle takip edilmeye başlamıştır. Ayrıca bölgenin kalkınması için çalışılmış, ulaşım, ticaret, ziraat, bankacılık ve sanayi alanlarında çalışmalar yapılmıştır.

Karayolları, demiryolları limanlar, posta teşkilatı, telgraf hizmetleri, itfaiye teşkilatı, aydınlatma hizmetleri, bayındırlık faaliyetleri ile temizlik hizmetleri yapılmıştır.

Padişahın, Filistin gibi üç semavi dinin kutsal kabul ettiği bir bölgede Devletin son dönemlerinde uyguladığı ekonomik ve sosyal politikalar incelenmeye çalışılmıştır.

SUMMARY

Sultan Abdulhamid II, a noteworthy Ottoman sultan among the sultans of the last era, who, according to some historians, can be cited as the last emperor, not only dealt with foreign debts, domestic and foreign powers in order to rescue Ottoman State from collapse, but also tried to bring modern organizations to his country, and educated lots of qualified people as a result of innovations at the fields of transportation, agriculture, commerce and education.

Another point that attracts attention regarding late 19th century is that Jews incurred pressures and persecutions in Europe and Russia, and thus began to immigrate from those countries to Palestine. This made Palestine noteworthy. The fact that Sultan Abdulhamid II was governing Ottoman Empire brought about careful observation of the immigration of the Jews to Palestine, and policies exercised in the region.

At these times, immigration of the Jews to Palestine was tried to be prevented, and the territory was carefully followed. Furthermore, efforts were made to develop the region, and studies were conducted on fields of transportation, commerce, agriculture, banking and industry.

Highways, railroads, ports, post organization, telegraph services, fire brigade organization, illumination services, public works activities and cleaning services were provided.

In this study, it was tried to examine the economic and social policies exercised by the Sultan at a region accepted sacred by all three heavenly religions.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖZET.....	I
SUMMARY.....	II
İÇİNDEKİLER.....	III
TABLO LİSTESİ.....	VI
KISALTMALAR.....	VII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM FİLİSTİN TARİHİ

1.1. Filistin Adı.....	4
1.2. Filistin Coğrafyası.....	5
1.3. Filistin Tarihi.....	6
1.3.1. M.Ö.ki Dönemlerden İslama Kadar Filistin.....	6
1.3.2. İslam Hakimiyetinde Filistin.....	12
1.3.3. Kudüs'ün Osmanlı Yönetimine Girmesi.....	17
1.3.3.1.Cezzar Ahmet Paşa.....	22
1.3.3.2. Kavalalı Mehmet Ali Paşa.....	25
1.3.3.3. İbrahim Paşa.....	28
1.3.4. Tanzimat Döneminde Filistin.....	30
1.3.5. Islahat Fermanı'nın Filistin Üzerindeki Etkileri.....	33

İKİNCİ BÖLÜM YAHUDİLERİN FİLİSTİN'E GÖÇÜ

2.1.Yahudi Devleti İdeali ve Bu İdealin İlk Öncüleri.....	47
2.2. Filistin'e İlk Yahudi Göçü.....	54

2.3.Osmanlı Devleti'nin Yahudi Göçünü Engelleme Tedbirleri.....	56
2.4. Theodor Herzl ve Dünya Yahudilerinin Teşkilatlanması.....	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE EKONOMİK ve SOSYAL YÖNDE UYGULANAN FİLİSTİN POLİTİKALARI

3.1.II. Abdülhamid Döneminde Filistin.....	84
3.1.1. İdari Taksimat.....	84
3.1.1.1.Kudüs Sancağı'nın İdari Taksimatı.....	85
3.1.1.2. Nablus (Belka) Sancağı'nın İdari Taksimatı..	87
3.1.1.3. Akka Sancağı'nın İdari Taksimatı.....	88
3.1.2. Nüfus.....	88
3.1.2.1.Kudüs Sancağı'nın Nüfusu.....	89
3.1.2.2. Nablus (Belka) Sancağı'nın Nüfusu.....	92
3.1.2.3. Akka Sancağı'nın Nüfusu.....	94
3.1.2.4. Filistin Bölgesinin Nüfusu.....	96
3.1.3. Yönetim.....	97
3.1.4. Filistin Bölgesindeki Sosyal Tabakalar.....	100
3.1.4.1.Bedeviler.....	100
3.1.4.2. Köylüler.....	102
3.1.4.3. Şehirdeki Nüfuzlu Aileler.....	103
3.1.4.4. Mahalleler.....	105
3.1.5. Konsolosluklar.....	107
3.2. Ekonomik Politikalar.....	108
3.2.1. Tarım ve Hayvancılık.....	108
3.2.2. Sanayi.....	109
3.2.3. Ticaret.....	111
3.2.4. Bankalar.....	112
3.2.5. Para ve Fiyatlar.....	113
3.2.5.1. Para.....	113

3.2.5.2.Fiyatlar.....	114
3.2.6. Bütçe ve Vergiler.....	116
3.3. Sosyal Politikalar.....	118
3.3.1. Vakıflar.....	118
3.3.2. Sağlık Teşkilatı.....	119
3.3.3. Eğitim-Öğretim Kurumları.....	120
3.4.Diğer Politikalar.....	126
3.4.1. Ulaşım Hizmetleri.....	126
3.4.1.1.Karayolları.....	126
3.4.1.2. Demiryolları.....	128
3.4.1.2.1. Kudüs-Yafa Hattı.....	128
3.4.1.2.2. Afule-Nablus-Kudüs Hattı.....	130
3.4.1.2.3. Hayfa-Der'a Şube Hattı.....	131
3.4.1.3. Hayfa Liman Projesi.....	134
3.4.2. Haberleşme Hizmetleri.....	135
3.4.2.1. Posta Teşkilatı.....	135
3.4.2.2. Telgraf Hizmeti.....	137
3.4.3. Belediye Teşkilatı.....	138
3.4.3.1.İtfaiye Teşkilatı.....	143
3.4.3.2. Aydınlatma Hizmeti.....	143
3.4.3.3. Bayındırlık Hizmetleri.....	144
3.4.3.4. Temizlik Hizmetleri.....	146
SONUÇ.....	148
KAYNAKÇA.....	155

TABLolar LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo 1 : Şam Eyaleti'ne Bağlı Sancaklar (1700-1740).....	86
Tablo 2 : Safed-Sayda-Beyrut Eyaleti'ne Bağlı Sancaklar (1700-1740).....	87
Tablo 3 : 1881-1882 Osmanlı Genel Nüfus Sayımına Göre Kudüs Sancağı'nın Nüfusu.....	90
Tablo 4 : 1892-1893 Yılında Kudüs Mutasarrıflığı'nın Nüfusu.....	91
Tablo 5 : 1897 Yılı Osmanlı Genel Nüfus Sayımına Göre Kudüs Sancağı'nın Nüfusu.....	92
Tablo 6 : 1881-1882 Yılında Nablus Sancağı'nın Nüfusu.....	93
Tablo 7 : 1906-1907 Yılında Nablus Sancağı'nın Nüfusu.....	93
Tablo 8 : 1881-1882 Yılında Akka Sancağı'nın Nüfusu.....	94
Tablo 9 : 1906-1907 Yılında Akka Sancağı'nın Nüfusu.....	95
Tablo 10 : 1881-1882 Yılında Filistin Bölgesinin Nüfusu.....	96
Tablo 11 : Filistin Bölgesindeki Meslek Grupları.....	111
Tablo 12 : 1857 1872 1882 Yıllarında Yafa'da Para Kurları.....	113
Tablo 13 : 1874 – 1882 Yılları Arasında Kudüs'teki Para Kurları.....	114
Tablo 14 : 1874-1880 Yılları Arasında Akka, Hayfa ve Yafa'da Ortalama Ürün Fiyatları (Kuruş).....	115
Tablo 15 : 1893-1901 yılları arasında Kudüs Mutasarrıflığı'nın Gelir ve Giderleri (Lira).....	117
Tablo 16 : Kudüs Vilayeti'nin Rüşdiyeleri.....	123
Tablo 17 : 1906-1907 Öğretim Yılı Mevcut Rüşdiye Okullarının Dağılımı..	123
Tablo 18 : 1898-1899 Yılı Kudüs Bölgesindeki Okulların Durumu.....	124

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
İ.H.H.	: İnsani Yardım Vakfı
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
s.	: Sayfa
sa.	: Sayı
t.y.	: tarih yok
YY	: Yüzyıl

GİRİŞ

Filistin, üç semavi din için kutsal bir bölge olması ve Ortadoğunun merkezinde bulunması dolayısıyla tarih boyunca gerilim, çekişme ve savaflara konu olmuştur. Filistin'in Yahudiler için Tevrat'ta Allah tarafından "vaad edilmiş topraklar" olarak belirtilmesi, Hıristiyanlar için Hz. İsa'nın doğum yeri olması, Müslümanlar için ise ilk kible olan Mescid-i Aksa'nın Kudüs'te bulunması ve Hz. Muhammed'in İsrâ ve Miraç hadiselerini Mescid-i Aksa'dan başlayarak yaşaması nedeniyle; Kudüs, bu üç semavi din tarafında kutsal kabul edilmiştir.

Kudüs'ün varlığıyla değer kazanan Filistin bölgesinin yönetimi tarihte bölgeye hakim olan devletler ve toplumlar tarafından da oldukça önemli kabul edilmiştir. XVI. yy.dan sonra bölgenin yönetimini alan Osmanlı Devleti de bölgeye gerekli hassasiyeti göstermiştir. Devlet idaresi, bölgede bulunan cemaatlerin gerek kendi aralarında gerekse birbirleriyle olan ilişkilerinde hakem rolü üstlenerek, bölge halkının dini inançları çerçevesinde, huzur ve güven içerisinde hayatlarını sürdürmelerini sağlamıştır.

XIX.. yüzyılın ikinci yarısından sonra Kudüs hızlı ve dinamik bir sürece girerek, büyük ölçüde değişmeye başlamıştır. Bölge, her ne kadar Osmanlı yönetiminde olsa da Batılı devletler bu bölgeye müdahalelerde bulunmuşlar ve Yahudilerin Filistin'e yerleşme politikalarına ve teşkilatlanarak dünyanın farklı yerlerinden Filistin'e göç etmelerine destek olmuşlardır. Yahudilerin, 1882 yılında Rusya'da zulme uğramalarının ardından Filistin'de bir devlet kurma düşüncesiyle başlattıkları Yahudi göçü, bölgenin değişiminde özellikle bir kırılma/dönüm noktası olmuştur.. Osmanlı devleti göçü engellemek için kanunlarla bir takım tedbirler almasına rağmen Yahudiler, gayri resmi yollarla ve bazı oyunlarla Filistin bölgesine yerleşmeyi başarmışlardır.

1876-1909 yıllarında Osmanlı padişahı olan II.Abdülhamid, içinde bulunduğu yüzyılda gerileme dönemine giren Osmanlı imparatorluğunu ayakta tutmak için dünyayı iyi takip etmiş, Avrupa'nın oyunlarını engellemeye çalışmıştır. İzlediği ekonomik ve sosyal politikalarla ve sistemli bir yol ile Filistin bölgesinin daha uzun süre Osmanlı'da kalmasını sağlamıştır.

Osmanlı hakimiyeti altında en huzurlu ve rahat dönemini, geçiren Filistin bölgesi ilk olarak "Kutsal Yerler Meselesi" sebebiyle uluslar arası platforma taşınmıştır.

1882 yılından sonra başlayan sistemli Yahudi göçü nedeniyle Kudüs Sancağı'nı, Mutasarrıflık olarak doğrudan İstanbul'a bağlamıştır.

1871 tarihli Vilayet Nizannamesi'yle Kudüs, doğrudan merkeze bağlı livalardan biri haline getirilmiştir. Siyasi gücün ağırlık merkezi Akka ve Kuzey Filistin iken, özellikle 1872 yılından itibaren ağırlık merkezi daha açık bir şekilde güneye ve Kudüs şehrine kaymıştır.

XIX. yüzyılın başlarında Filistin bölgesinde yaşam, aileleri merkez almış, ailenin faaliyetleri ise aşiretler tarafından yönetilmiştir. Bununla birlikte köy ve nahiye şeyhlerinin oluşturduğu mahalli otoritelerin, bölgedeki şehirleri kontrol altında bulundurmaları, aralarındaki çekişmeler ve silahlı mücadeleler de halkın şehir yaşantısını tercih etmemesine sebep olmuştur.

Tezimizin konusu "II. Abdülhamid Döneminde Ekonomik ve Sosyal Yönden Uygulanan Filistin Politikaları" dır. Bu çalışma ile halen günümüzde bir sorun olan Filistin meselesinin hassasiyetine değinilerek, II. Abdülhamit'in bölgeyi korumak ve kollamak adına almış olduğu bir dizi tedbirler ve ekonomik/sosyal politikalarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Tezimiz üç bölümden oluşmakta olup birinci bölümde Filistin'in coğrafyası, tarihi, İslam öncesi ve sonrası dönemi, Osmanlı döneminde Filistin'in yönetimi ile Tanzimat sonrası Filistin incelenerek bölgenin tarihte hangi toplumların hakimiyetinde olduğu ve hangi kültürlerle yoğrulduğu işlenmiştir.

İkinci bölümde "Yahudilerin Filistin'e Göçü" ele alınmış, diğer ülkelerde Yahudilerin uğradığı zulüm, Yahudi Devleti kurma düşüncesinin oluşması, Theodor Herzl'in çabaları, ilk Yahudi göçü ve Osmanlı Devletinin tavrı ve Yahudi göçünü engelleme çabaları anlatılmıştır.

Üçüncü ve son bölümde ise tezimizin konusunu teşkil eden "II. Abdülhamid Döneminde Ekonomik ve Sosyal Yönden Uygulanan Filistin Politikaları" incelenmiştir.

Filistin'in Akka, Nabkus ve Kudüs özelinde idari yapısı açıklanmıştır. Söz konusu idari yapılardaki nüfus dini cemaatlere göre açıklanarak gelişimleri belirtilmiş ve Yahudi göçü öncesi ve sonrası nüfus yapıları anlatılmıştır.

Filistin bölgesinin sosyal tabakalarını oluşturan Bedeviler, Köylüler, Şehirdeki nüfuzlu aileler belirtilerek mahallenin oluşumu, farklı dine mensup insanların

mahalledeki konumları ve sosyal geçişkenlik anlatılmıştır. Ayrıca konsoloslukların sosyal tabakalar üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Ekonomi politikaları olarak tarım, hayvancılık, sanayi, ticaret, bankacılık, bütçe, vergiler incelenmiştir. Farklı dine mensup nüfusun hangi sanayi, ticaret ve zanaat dallarında etkin oldukları anlatılarak sanayinin yapısı da açıklanmıştır. Bütçenin hangi gelirlerden oluştuğu belirtilmiştir.

Eğitim hayatı, vakıflar, sağlık teşkilatının sosyal politikalar içindeki önemi belirtilmiştir. Kudüs'te yapılan sosyal yardımlar belirtilmiştir.

Abdülhamid'in eğitime verdiği önem anlatılarak ve yabancı okulların Filistin'deki durumu ve açılan okullar anlatılmıştır.

Ayrıca karayolları, demiryolları limanlar, posta teşkilatı, telgraf hizmetleri, itfaiye teşkilatı, aydınlatma hizmetleri, bayındırlık faaliyetleri ile temizlik hizmetleri belirtilerek yapılan şose yollar, demiryolu hatları, yapılan ulaşım hizmetlerinin ekonomiye etkisi incelenmiştir.

Osmanlı yönetiminin çeşitli basamakları, özellikle belediye, Kudüs'teki kentsel gelişimi hızlandıran bir etkinliğe sahiptir. Her şeyden önce kentsel altyapının gelişimi konusunda daha dolaysız bir müdahale söz konusudur. Kamu güvenliğinin ve iletişim olanaklarının iyileştirilmesi kentin gelişimi için olumlu etkiler yaptığı gibi, şehrin idari merkez olarak yükselişini sağlayan ön koşullardır. Doğrudan ve merkeziyetçi yönetim anlayışıyla yenilenen idari teşkilat, hükümet konağı, belediye parkı, saat kulesi, karakollar ve belediye hastanesi gibi daha önce kent alanında görülmeyen yeni kamu binalarının oluşumunu sağlamıştır.

Bu çalışma ile, uzun yıllar boyunca Osmanlı Devletini yöneten bir Padişahın, Filistin gibi üç semavi dinin kutsal kabul ettiği bir bölgede Devletin son dönemlerinde uyguladığı ekonomik ve sosyal politikalar incelenmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

FİLİSTİN TARİHİ

1.1. Filistin Adı

“Filistin” ismi M.Ö. bu bölgede yaşamış olan bir kavmin adından gelir. İbraniler bu kavme “Pelishtin”, bölgelerine ise “Palesheth” diyorlardı. ¹ Peleshed veya Pleshet, “Filistin Ülkesi” veya “Filistin’lerin Ülkesi” anlamındadır Ülkenin ismi bu nedenlerle Filistin olmuştur.² M.Ö. 12. asırda Girit ve Ege adalarından geldikleri tahmin edilen Filistler, Doğu Akdeniz’in Gazze sahil şeridinde yerleşmişlerdir. Yunanlılar ve Romalılar bu kavim sebebiyle, bölgeye “Palestine-Filistin” adını vermişlerdir. Kenan diyarının yeni ismi “Filistin”, o günden beri bu bölgenin adı olarak kullanılmıştır. ³

Yahudi adı ise; Tevrat’ta M.Ö. X. yüzyılda Şeria (Ürdün) Nehrinin batısında kurulmuş bulunan “Yuda Devleti’ne mensup kişi” manasına gelen Yahudi kelimesinin çoğul şekli, Yahud’tur. Kelimenin Yakub’un dördüncü oğlu “Yuda (Yahuda)’ya mensup” anlamına geldiği de rivayet edilir. Yahudi kelimesinin ayrıca, Yahuda’nın Arapçalaştırılmış şekli olduğu da belirtilmiştir. Bu rivayetlere rağmen, kelimenin, Yuda bölgesinde yerleşmiş bulunan eski İsrail halkının yeni nesilleri için kullanıldığı kabul edilmektedir. Bilinmelidir ki, Yahudiler, antropolojik anlamda bir ırk olmayıp, her şeyden önce etnik, kültürel ve tarihi bir topluluktur. ⁴

Filistin olarak adlandırılan bölge, İslam’ın ilk devirlerinden Osmanlı Devleti’nin son zamanlarına kadar, Berr-üş-Şam, Hitta-i Şam veya Arz-ı Şam denilen arazinin bir parçası olarak kabul edilmiştir. Ayrıca idari bir birim olarak Filistin ismi kullanılmamıştır. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren, bölge, dünya devletlerinin ilgisini

1 Özmen, Süleyman, **Ortadoğu’da Etnik, Dini Çatışmalar ve İsrail**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 23.

2 Öner, Ali, **Dünden Bugüne Filistin**, Ekin Yayınları, İstanbul, 2006, s. 17; Özmen, a.g.e., s. 24

3 Kocabaş, Süleyman, **Filistin İçin Mücadele Türkiye ve Siyonizm**, Vatan Yayınları, İstanbul, 2005, s.14.

4 Özmen, a.g.e., s. 24.

çekmiş ve siyasi olarak da önem kazanmasıyla, batılı devletler tarafından Filistin ismi tekrar kullanılmıştır.⁵

1.2. Filistin Coğrafyası

Filistin bölgesi, Asya Kıtasının Batı kısmında yer alıp Kuzey 29° 30' ve 33° 15' dereceleri ile Güney 34° 15' ve 35° 40' dereceleri arasındadır. 27.009 km² yani 10.429 mil²'lik bir yüzölçümü kapsar. Bölgenin toprakları, Suriye ile Mısır ve Akdeniz ile Şeria Nehri arasındadır. Şeria Nehri'nin döküldüğü Ölü Deniz (Lut Gölü) de Filistin'in doğu sınırına dahildir. Filistin bölgesi, coğrafi bakımdan, Akdeniz kıyı şeridi, kuzeyden güneye doğru uzanan dağ silsilesinin bulunduğu ortadaki yayla bölümü ve en doğuda da Şeria vadisi olmak üzere üç parçaya ayrılır.⁶

Ortadaki dağlık kesim veya yüksek yaylalar bölümü, genellikle kuzeyden güneye olmak üzere, Safed Nazareth (Nasıra) şehirleri ile Tabor Dağı'nın bulunduğu Galilee (Celile) bölgesi; ortada, Nablus şehrinin bulunduğu ve batıda Cermel Dağı'na kadar uzanan Samaria (Samiriye) bölgesi; daha güneyde, Şeria Nehri'nin Ölü Deniz'e döküldüğü yerden başlayıp Kudüs, Beytlehem (Beyt-ül-Lahim) ve Hebron (Halil-ür-Rahman) şehirlerinin bulunduğu Judaea (Yahuda veya Yahudiye) bölgesi ve daha güneyde de Beersheba (Bi'rü's-Sebi) şehrinin bulunduğu Necef Çölü olmak üzere dört kısma ayrılır.⁷

1517 yılında Osmanlı egemenliğine giren Filistin toprakları, Osmanlıya göre Akka, Nablus ve Kudüs olmak üzere üç coğrafi bölgeden oluşmaktadır. Museviler ve Müslüman olmayan halkın "Galile" dedikleri Kazmiye Nehri ile Mukatta Nehri arasındaki bölge, Osmanlıların "Akka" sancağı; Musevilerin "Samarya", Arapların "Batı Şeria" dedikleri Mukatta Nehri ile Zerduludce Nehri'nin kaynağı arasındaki bölge, Osmanlı Devletinin "Nablus" sancağı; Musevilerin "Yudes" dedikleri Nablus'un

5 Işıl Işık Bostancı, "XIX. Yüzyılda Filistin", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), s. 1

6 Özmen, a.g.e, s.27; M. Lütfullah Karaman, "Filistin", *DİA*, C. 13, İstanbul, s. 89; Bostancı, a.g.e., s. 2

7 Karaman, *DİA*, C. 13, s. 89; Bostancı, a.g.e., s. 2

güneyinden Berşeba vadisine kadar olan bölge ise Osmanlıların “Kudüs” sancağıdır.⁸ Kudüs, Filistin toprakları üzerinde çok imtiyazlı bir yerde kurulmuştur.⁹

1.3. Filistin Tarihi

1.3.1. M.Ö. ki Dönemlerden İslam’a Kadar Filistin

Filistin’de yaşayan kavimler ile işgal veya istilalarla burada hakimiyet kuran siyasi güçlerin tarihi çok eskidir. Bölgenin, üzerinde insanoğlunun kültür izlerine rastlanan toprak parçalarının en eskilerinden biri olduğu bilinmektedir.¹⁰

Filistin’de yapılan arkeolojik kazılarda M.Ö. 50.000-12.000 yıllarına ait bazı insan kalıntılara rastlanmakla beraber, ilk medeniyet eserleri M.Ö. 10.000- 5.000 yılları arasında görülmektedir. Bununla beraber, Filistin’in bilinen tarihi dönemi Bronz Çağı’na rastlamaktadır ki, bu da M.Ö. 3.000-2.000 yılları arasındaki dönemdir.¹¹

M.Ö. 2000 yılı civarında Hz. Davud’un , üç büyük semavi din için büyük önem taşıyan Kudüs şehrini krallığına başkent yapmasıyla, Kudüs şehri, tarih sahnesine çıkmıştır.¹²

Bölgenin bilinen ilk sakinleri, Tevrat’a göre dünyanın en eski milleti olan ve Arap tarihçileriyle bazı araştırmacılar tarafından Arapların atası olduğu kabul edilen Amâlîka kavmidir. M. Ö. III. binyıldan itibaren yine Sâmi kavimlerden Kenanlılar¹³ ve daha çok sahil kesimlerinde Fenikeliler¹⁴, arkalarında da Arâmiler¹⁵ görülmeye başlamıştır. Çeşitli bulgular, Kudüs şehrinin Kenanlıların bir kolu olan Yebusîlerce

8 Özmen, a.g.e, s. 84.

9 a.g.e, s. 27

10 Karaman, *DİA*, C. 13, s. 89

11 Özmen, a.g.e, s. 24; Tanyu, Hikmet, **Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler**, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 17-18

12 I.H.H. İnsani Yardım Vakfı Ar-Ge Komisyonu **Filistin Ortadoğu’da Bitmeyen Varoluş Mücadelesi**, İstanbul, t.y., s.24; Erdoğan, Hikmet, **Büyük İsrail Stratejisi**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 33

13 El-Farukî, İsmail Raci- Luis Lamia el-Farukî, **İslam Kültür Atlası**, Mustafa Okan Kibaroglu, Zerrin Kibaroglu (çev), İnkılab Yayınları, İstanbul, 1999, s. 32,47.

14 Tanyu, a.g.e., s. 18

15 el-Faruki, a.g.e., s. 49.

kurulduğunu göstermektedir.¹⁶ Bazı eski metinlerde Kudüs'ün bir adı da Yebus olarak geçer. Bölgenin Kenan diyarı olarak anıldığı bu dönemde, tarım ve özellikle ticareti ön planda tutan bir medeniyet gelişmiş ve ilk alfabe ortaya çıkmıştır. Zaman zaman Mısır işgali altında geçirilen bu dönemden sonra M.Ö. 1200'lerde vuku bulan Kavimler göçü sırasında "deniz kavimleri"nden Filistler bölgeye gelmiş ve bugünkü Gazze şeridi ve civarında beş büyük şehir kurarak burayı yurt edinmişlerdir. Hangi ırka mensup oldukları bilinmeyen Filistler (kuvvetli bir ihtimalle Hint-Avrupa) bölgede demir çağını başlatmışlar ve bir süre sonra yerli halkla karışarak benliklerini kaybetmişlerdir. Filistlerin Akdeniz kıyılarına yerleştiği yıllara yakın bir tarihte ise Mısır yönetimi altındaki topraklardan kaçarak Hz. Musa'nın öncülüğünde arz-ı mev'uda doğru büyük bir göç başlatan İsrailoğulları gelmiştir.¹⁷

Tarihi kesin biçimde tespit edilemeyen bu göç sırasında, İsrailoğulları, başta ezeli düşmanları ve bu toprakların ilk sahipleri Amalika olmak üzere çeşitli Sâmi kavimlerle ve Filistler'le savaştılar, daha sonra bölgenin büyük kısmını ele geçirerek M.Ö. XI. yüzyılın sonlarında ilk İsrail devletini kurdular.¹⁸

Saul'un ölümünden sonra, Birleşik İsrail Krallığının başına oğlu Hz. Davud (M.Ö. 1004-960) geçti. Hz. Davud, Kuzey ve Güney'deki Yahudi kabilelerini gerçek anlamda birleştirmeyi başarmış¹⁹ ve Kudüs'ü milli bir başkent olarak kurmuştur.²⁰ Hz. Davud otuz üç yıl Kudüs'te hüküm sürdü.²¹

Hz. Davud ölünce, Birleşik Krallık'ın başına oğlu Hz. Süleyman (M.Ö. 970-930) geçti. Yahudi Devleti'nin en ihtişamlı zamanı onun zamanı oldu. Sınırlar, tabi olan tebaa ile birlikte Mısır'dan Fırat Irmağı'na kadar uzanıyordu.²² Babası Hz. Davud'un vasiyeti üzerine, Beyt-i Makdis'i, Kudüs'te o inşa ettirmiştir.²³ Bugünkü Lübnan'da hüküm süren Fenikeliler'in yardımlarıyla bir donanmaya da sahip olan Hz. Süleyman,

16 Karaman, *DİA*, C.13, s. 89

17 Karaman, *DİA*, C.13, s. 90; Tanyu, a.g.e., s. 83

18 Karaman, *DİA*, C.13, s. 90

19 El-Faruki, a.g.e., s. 53; Erdoğan, a.g.e., s. 34

20 Kocabaş, "Filistin ...", s. 15; Turan, Ömer, **Medeniyetlerin Beşiğinde Ortadoğu**, Yeni Şafak Gazetesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 43

21 Karaman, *DİA*, C.13, s. 90; Özmen, a.g.e., s. 28-29

22 Kocabaş, "Filistin ...", s. 15-16; Özmen, a.g.e., s. 28-29; Öztuna, Yılmaz, **Türkler Araplar Yahudiler**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1989, s. 13

23 Kutluay, Yaşar, **Siyonizm ve Türkiye**, Koloni Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 15

Akdeniz'e sahil ülkeler ve hatta Akabe limanı vasıtasıyla Hindistan'la bile ticari münasebetler geliştirmiştir. Habeş diyarının hükümdarı Saba Melikesi de Hz. Süleyman'ın ziyaretine gelmiştir.²⁴

Süleyman'ın M.Ö. 930 yılında ölmesinden sonra Birleşik Krallık iç ihtilaflar sebebiyle kısa sürede parçalandı. Kuzeydeki on kabile, Jerobam'ı kendilerine kral yaparak, "İsrail Krallığı"ını kurdular. Güneyde ise, Yahuda ve Benjamin kabileleri Jerobam'ın krallığını tanımadıklarını, tek ve meşru kral olarak Hz. Süleyman'ın oğlu Roboam'ı tanıdıklarını ilan ettiler. Bunların kurduğu "Yahuda Krallığı"nın başkenti Orişilim (Kudüs) idi. İki krallık arasındaki ihtilaflar hiçbir zaman eksik olmadı.²⁵

Her iki devlet de fazla uzun ömürlü olmadı. Bu bölünmenin getirdiği zayıflıktan yararlanan Asurlular, M.Ö. 722'de İsrail'i ortadan kaldırmıştır.²⁶ Bu işgal sırasında Asur İmparatorluğu içinde değişik yerlere dağıtılan ve asimile olan on dolayındaki İsrail kabilesi, tarih içinde kaybolup gitmiştir. Nablus'ta kalan 200 kadar Yahudi ailesi (Samiriler ve Samariten) ise kendilerini hâlâ İsrailoğullarının gerçek torunları olarak görmektedirler.²⁷

Diğer devlet Yahuda Krallığı ise M.Ö. 586'da Babil Hükümdarı Nabukadnezar (Buhtunnasr) tarafından yıkıldı. Nabukadnezar (Buhtunnasır), son Yahudi kralının gözleri önünde bütün Süleyman Hanedanının prenslerini öldürtmüştür. Süleyman Mabedini ve sarayını yağmalattırdıktan sonra yaktırmıştır. Kudüs'te bulunan Yahudi halkının bir kısmını burada bırakarak büyük bir kısmını Mezopotamya'ya sürmüştür.²⁸ Böylece Yahudilerin tarihinde "Babil Sürgünü Devri" başladı.²⁹

Babil devleti, Pers İmparatoru Cyrus (Keyhüsrev) tarafından M.Ö. 539'da ortadan kaldırılmış ve bölge Pers egemenliği altına girdiği zaman, Yahudilerin 37 yıl

24 Kocabaş, "Filistin ...", s. 15-16; Özmen, a.g.e., s. 28-29

25 Kocabaş, "Filistin ...", s. 15-16; Garaudy, Roger, **Siyonizm Dosyası**, Pınar Yayınları, Nezh Uzel (çev), Ekim 1983, s. 50; Öztuna, 1989, s. 15

26 Erdoğan, a.g.e., s. 34; Arı, Tayyar, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005, s. 36; Turan, a.g.e., s. 43

27 Arı, a.g.e., s. 36

28 Erdoğan, a.g.e., s. 34; Özmen, a.g.e., s. 28-29; Tanyu, a.g.e., s. 92-93; Öztuna, 1989, s. 15

29 Kocabaş, "Filistin ...", s. 17; Türkkân, Faiz, **Filistin Sorunu ve Ortadoğu**, Nüve Matbaası, Ankara, 1973, s. 10

kadar süren Babil Sürgünü de son bulmuştur.³⁰ Bu bölgede İran hakimiyeti iki asır kadar sürmüştür. Bu dönemde İbraniler belli bir ölçüde hürriyet kazanmış, Kyros'un serbest bıraktığı Babil esaretindeki 40.000 kişi geri dönmüş ve Babillilerin yıktığı Kudüs'teki Süleyman Mabedi ile şehrin surları yeniden inşa ettirilmiştir.³¹

Filistin'de İran hakimiyeti, M.Ö. 535-331 yılları arasında hüküm sürmüştür. 331'de İran hükümdarı Dara'yı İpses Meydan Muhaberesinde yenen Büyük İskender, Fırat'ı atlayarak Filistin'e girmiş, Gazze'yi aldıktan sonra Mısır üzerine yürümüştür. Böylece Filistin, Yunan işgali ve baskısı altına girmiştir. M.Ö. 323'te Büyük İskender ölünce imparatorluk parçalanmıştır.³²

Bölge, Büyük İskender'in ölümünden sonra, Helenistik krallıklardan Mısır'daki Ptolemaioslar ile Suriye'deki Selevkoslar'ın eline geçti. Özellikle Selevkoslar döneminde İbraniler'e karşı katı bir kültürel ve dini Helenleştirme uygulandığı görülür. IV. Antiokhos'un Süleyman Mabedi'ni Yahudi ibadetine kapatıp, halkı, Grek tanrı heykellerine tapınmaya zorlaması üzerine, Judas Maccabaeus önderliğinde büyük bir isyan çıkar. M.Ö. 164'te Selevkoslar, Kudüs'ten atılarak Hasmonlu hanedanı kurulur ve yetmiş yıl kadar devam eden bir bağımsızlık sürecine girilir. Helenistik dönemde Grek nüfuzu daha ziyade şehirlerde etkili olmuş, eski Sami örf ve adetlerine göre yaşamaya devam eden kır kesiminde kayda değer bir değişme olmamıştır.³³

Yahudiler üzerinde, Yunan hakimiyetinden sonra Romalılar'ın hakimiyeti başlamıştır. Roma İmparatoru Pompeius, generallerinden Scaurus'a Suriye üzerine yürüme emri vermiştir³⁴ Yarı bağımsız Yahudiler, M.Ö. 63'te Roma hakimiyetine girmişlerdi.³⁵ Roma idaresi, Yahudi halkın cemaat işlerini tanzimi, yine eskisi gibi

30 Erdoğan, a.g.e., s. 35; Garaudy, 1983, s. 58; Eroğlu, Ahmet Hikmet, **Osmanlı Devletinde Yahudiler**, (XIX.Yüzyılın Sonuna Kadar), Alperen Yayınları, Ankara, 2000, s.32

31 Özmen, a.g.e., s.29; Erdoğan, a.g.e., s. 35; Karaman, **DİA**, C. 13, s. 90

32 Kocabaş, "Filistin ...", s. 18; Tanyu, a.g.e., s. 96-97

33 Özmen, a.g.e., s.29; Karaman, **DİA**, C. 13, s. 90

34 Kocabaş, "Filistin ...", s. 19

35 Türkkkan, a.g.e., s. 10; Erdoğan, a.g.e., s. 35

Kudüs'te oturan büyük rahiplere bırakmıştı. Rahiplere, Kudüs'te vergi toplama izni de verilmişti. Askere alınmıyorlardı. Bir nevi yarı muhtariyete sahip olmuşlardı.³⁶

Roma idaresinde, Yahudiler üzerinde olan vergilerin ağırlığı, mahalli feodal yöneticilerin zulmü ve her iki tarafın da birbirlerinin din ve ibadetlerini hakir görmeleri, Yahudi halkın milli ve dini hislerini kamçılıyor, isyan ortamına sürüklüyordu. Bütün bu sebepler bir araya gelince, Yahudilerin M.S.67'de Roma idaresine karşı isyan ettikleri görüldü.³⁷ İsyanı bastırmak için Kudüs üzerine yürüyen Romalı General Titus, Kudüs'ü tahrip ederek şehrin bütün zenginliklerini yağmaladı. Süleyman Mabedini yıktı.³⁸ M.S. 66 yılında Roma İmparatorluğu'na karşı başlatılan ayaklanma üzerine³⁹, M.S. 70 yılında Filistin'de yaşayan tüm Yahudilere karşı başlatılan toplu sürgün hareketi gerçekleşmiştir. "Diaspora" olarak anılan bu toplu sürgünün sonunda, Yahudilerin büyük bir kısmı Filistin'den çıkartılmış ve dünyanın dört bir yanına dağılmışlardır.⁴⁰

115-117'deki ikinci büyük isyandan sonra Yahudilerin varlığı biraz daha azalmıştır. 132-135 yılları arasında Bar Kohba (Bar Cochba)'nın elebaşlığını yaptığı üçüncü ve son Yahudi ayaklanması meydana gelmiş ve Roma İmparatoru Severus tarafından bastırılmıştır.⁴¹ Romalılar tarafından isyanların bastırılması üzerine Filistin'deki Yahudiliğe son darbe vurulmuş ve mabed tahrip edilmiştir. Roma İmparatoru Septimus Severus'un aldığı katı tedbirler ile Yahudi halkı Akdeniz limanlarına dağılmış ve Filistin'deki Yahudiler de buradan çıkıp gitmek zorunda kalmıştır.⁴² Bu tarihten sonra Romalılar, Kudüs'ü bir Roma şehri kimliğiyle yeniden imar etmişler ve adını "Aelia (İliya) Capitolina" koyarak Syria Palestina dedikleri

36 Kocabaş, "Filistin ...", s. 19

37 Kocabaş, "Filistin ...", s. 19

38 Karaman, *DİA*, C. 13, s. 90; Türkkân, a.g.e., s. 11; Turan, a.g.e., s. 20, 45; Erdoğan, a.g.e., s. 36; Yılmaz, Türel, Mehmet Şahin, Mesut Taştekin, *Ortadoğu Siyasetinde İsrail*, Platin Yayınları, Ankara, 2005, s.3

39 Eroğlu, a.g.e., s.34

40 Arı, a.g.e., s. 37.

41 El-Faruki, a.g.e., s. 54; Jean , Christophe, Esther Benbassa Attias, *Paylaşılmayan Kutsal Topraklar ve İsrail*, İletişim Yayınları, Nihal Önol (çev), İstanbul, 2002, s. 68

42 Karaman, *DİA*, C. 13, s. 90; Garaudy, 1983, s. 51; Atilhan, Cevat Rifat, *Sultan Abdülhamid Han ve İttihatçıların Cinayetleri*, Özaydın Matbaası, İstanbul, 1971, s. 12

Filistin'in başşehri yapmışlardır.⁴³ Kudüs'e ayak basmalarına izin verilmeyen Yahudilerin bazıları ise kendilerini kabul eden halkların dinlerine girmişlerdir.⁴⁴

Bizanslılar devrinde Kudüs çok gelişmişti. 312'de İmparator Konstantin'in (306-337) Hıristiyanlığı kabul etmesiyle birlikte, Kudüs, Hıristiyanlığın merkezi olmuş ve çok sayıda kilise inşa edilmişti.⁴⁵ 333'te Konstantinos'un emriyle Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği kabul edilen yerde Saint Sepulcre (Merkad-ı İsa) Kilisesi inşa edilmeye başlanmış, inşaat 335'te tamamlanmıştır.⁴⁶

Konstantin devrinde, Yahudiler bir dereceye kadar ferahlamışlardı. Kudüs yasağı devam etmesine rağmen, yılda bir kez Süleyman Mabedi'nin yıkılışını anmalarına izin veriliyordu.

395'te Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra, Bizans'ın payına düşen bölgede Hıristiyanlık daha büyük bir hızla yayılmaya başladı ve Yahudilere karşı baskılar arttı.⁴⁷

Bölge, 611'de Sasani istilasına uğradı. 614'te de Kudüs çok büyük bir katliama maruz kaldı.⁴⁸ İranlılar, kadınlar, ihtiyarlar ve çocuklar arasında büyük bir katliama giriştiler, kiliseleri yakıp yıktılar. İranlıların şehri ele geçirdikleri sırada Galile (Celil)'de oturan Yahudiler de onlara yardım etmişlerdi.

Sasaniler tarafından işgal edilen Kudüs'ü 629'da İmparator Herekleios kurtarmış⁴⁹ ve İranlılar'dan geri aldığı kutsal haçı Kudüs'teki yerine koymuştur.⁵⁰

Şehrin bu kötü durumu, Kayser Herakliyus'un İran topraklarında ilerlemekle sonuçlanan seferi sayesinde değişmiştir. Babasının öldürülmesinden sonra, 628 yılında tahta çıkan Kavaz Şeroe II, barış istedi. İran orduları Bizans İmparatorluğu'na ait toprakları boşalttı ve iade edilen mukaddes haç tekrar yerine konuldu. Bizanslıların

43 Özmen, a.g.e., s. 31; Türkkan, a.g.e., s. 11; Jean-Attias, a.g.e., s. 68

44 Garudy, 1983., s. 64

45 Karaman, *DİA*, C. 13, s. 90

46 Ömer Faruk Harman, "Kudüs" *DİA*, C. 26, s. 325

47 Karaman, *DİA*, C. 13, s. 90

48 a.g.e., C. 13, s. 90.

49 a.g.e., C. 13, s. 90.

50 Harman, *DİA*, C. 26, s. 325.

şehri yeniden ele geçirmeleri sırasında, İmparator Heraklyus, İranlıların şehre saldırılarında Yahudilerin onlara yardım etmelerinde dolayı Yahudilerden korkunç bir intikam almıştır. Heraklyus'un baskısından dolayı bir çoğu Hıristiyanlığı benimsemek durumunda kalmıştır.

629 yılında Kudüs'te yeniden başlayan Bizans dönemi, 638 yılında⁵¹ şehrin Hz. Ömer tarafından alınışına kadar devam etmiştir.⁵² Fetihten sonra Kudüs şehri, tam bir İslam şehri haline getirilmiş, İslam'ın hoşgörüsü İslam olmayan bütün insanlara da gösterilmiştir.⁵³

1.3.2. İslam Hakimiyetinde Filistin

Mi'rac hadisesinden dolayı İslam tarihinde önemli bir yeri bulunan Filistin bölgesinin İslamlaşması faaliyetleri, Asr-ı Saadet'e kadar uzanır. Hz. Peygamber çeşitli hükümdarlara İslam'a davet mektupları gönderirken⁵⁴ bir mektup da Bizans'a bağlı olan Busra Emiri Şurahbil b. Amr el-Gassani'ye yollamıştır. Ancak, elçi Haris b. Umeyr el-Ezdi öldürülmüş ve bu durum müslümanların yenilgisiyle sonuçlanan Mute Savaşı'na (8 / 629) yol açmıştır. Ertesi yıl bizzat Hz. Peygamber Tebuk Seferi'ne çıkmış ve vefatından kısa bir süre öncesinde de Üsâme b. Zeyd kumandasındaki bir orduyu Mute'nin intikamını almak üzere Belka tarafına yollamayı planlamış; ancak Peygamberin rahatsızlığı sebebiyle ordu Medine'den ayrılamamıştı. Hz. Ebubekir halife seçilir seçilmez derhal Üsâme'yi tasarlanan bu sefere göndermişti. (1 Rebiülahir 11 / 26 Haziran 632). Daha sonra da Amr b. As'ı Filistin'in fethiyle görevlendirdi. (12. yılın sonu veya 13. yılın başı, Şubat-Mart 634). Müslümanlar önce Gazze üzerine yürümüşler; şehrin yakınındaki Dasın veya Tadun denilen yerde bizzat Gazze valisinin kumanda ettiği düşman ordusunu yenilgiye uğratarak şehri ele geçirmişlerdir. Müslümanların kısa sürede Güney Filistin'i fethedip Gamrularabat'a kadar ilerlemeleri üzerine Bizans İmparatoru Herakleios, kardeşi Theodoros kumandasındaki büyük bir

51 a.g.e., C. 26, s. 325.

52 Turan, a.g.e., s. 51; Arı, a.g.e., s. 39.

53 Topçubaşı, Arslan, **Batı ve Şark Meselesi**, Ankara, 1997, s. 73; IHH, a.g.e., s. 33; Karadağ, Raif, **Şark Meselesi**, Nida Yayınevi, İstanbul, 1971, s. 21

54 Karaman, **DİA**, C. 13, s. 90.

orduyu Filistin'e sevketmiştir. Bizans kuvvetleri bölgeye yaklaştığı sırada Kaysâriye'yi kuşatmış bulunan Amr b. As bu orduya mukavemet edemeyeceğini anlayarak kuşatmayı kaldırmış ve halifeden yardım istemiştir. Hz. Ebu Bekir, Halid b. Velid'e haber gönderip yardım etmek için gitmesini emretmiştir. Neticede iki ordu Remle ile Beytülcibr'in arasındaki Ecnâdeyn mevkiinde karşı karşıya gelmiş ve savaş İslam ordusunun kesin zaferiyle sonuçlanmıştır. (28 Cemâziyelevvel 13 / 30 Temmuz 634).⁵⁵ Halife Ömer'in komutasında Araplar Filistin'in üç büyük kentini Gazze, Ecnadeyn ve Kudüs'ü Bizanslılardan almışlardır.⁵⁶ Bu zaferin hemen arkasından Sebastiye, Nablus, Lûd, Yübnâ, Amvâs gibi şehirler fethedilmiştir. Özellikle Bizanslılar'ın yenilgiye uğratıldığı Yermûk Savaşı'nın (15 / 636) Filistin'in tarihinde önemli bir yeri vardır. Müslümanlar bu zaferle birlikte bölgede daha sağlam bir şekilde tutunmuşlar ve Kudüs'e ulaşarak şehri kuşatmışlardır. Halkın aman dilemesi üzerine Hz. Ömer Câbiye'ye gelmiş ve Patrik Sophronius başkanlığındaki Kudüs heyetini kabul ederek onlara cizye ve haraç ödemeleri şartıyla bir ahidname vermiştir; böylece Kudüs barış yoluyla fethedilmiştir (Rebiülâhir 16 / Mayıs 637). Kudüs'ün fethi müslümanlarla Bizanslılar arasındaki mücadelede bir dönüm noktası teşkil eder.⁵⁷

Müslümanların Filistin'i fethetmelerinin akabinde Halife Ömer b. Hattab, Yahudilerin Kudüs'e dönmelerine izin verdiği gibi, ibadetlerini yerine getirebilmeleri için kendilerine "Zeytin Dağı"nda bir toprak da bağışlamıştır.⁵⁸

Amr b. Âs, İslam ordularına karşı direnen Kaysâriye'yi tekrar kuşattığı sırada, Mısır'ın fethiyle görevlendirilince yerini Yezid b. Ebû Süfyan'a bırakır. Onun ölümü üzerine de kardeşi Muâviye kumandayı alarak şehri fetheder (19 - 20 / 640-641). Muâviye'nin Askalân'ı ele geçirmesiyle Filistin'in fethi tamamlanır ve burası Cündü Filistin adıyla askeri bir bölge haline getirilir; merkez olarak da Kaysâriye'nin yerine Lûd şehri seçilir. Hz. Ömer, Muâz b. Cebel ile Ubâde b. Sâmit ve Abdurrahman b. Ganm'ı halka İslamiyet'i öğretmek üzere görevlendirir. Ayrıca Arap kabilelerinin

55 Karaman, *DİA.*, C. 13, s. 91

56 Özmen, a.g.e., s. 32

57 Karaman, *DİA.*, C. 13, s. 91

58 en-Nedşe, Refik Şakir, **Sultan II. Abdülhamid ve Filistin**, Necmeddin Gevri (çev), Semerkand Yayınları, İstanbul, 2007, s. 26.

buraya yerleşmesini teşvik eder. Hz. Ali – Muâviye mücadelesinde de Filistinliler Muâviye’yi desteklemişlerdi.⁵⁹

Emeviler devrinde çok sayıda Arap kabilesi Filistin’de iskan edildi. Halife Abdülmelik b. Mervân bu bölgeye, özellikle de Kudüs’e büyük önem verdi.⁶⁰ Halife Abdülmelik b. Mervan tarafından 72 (691 – 92) yılında yaptırılan Kubbet-us Sahra, Kudüs’teki maddi ve manevi değeri haiz mimari şaheserlerin en güzeldir.⁶¹ Halife Abdülmelik’in oğlu Velid zamanında ise Kudüs’e verilen önem daha da artmıştır⁶² “El-Aksa”⁶³ camisi ise Kudüs’te “Kubbet-us Sahra’nın” yanına 705 ile 715 tarihleri arasında yine Halife el-Velid tarafından yaptırılmıştı.⁶⁴ Halife Velid’den sonra bölge veliaht Süleyman b. Abdülmelik’in idaresine tevdi edildi. Süleyman halife olunca Remle’yi Filistin’in merkezi yaptı. II. Velid döneminde ayaklanan bölge halkı Emevi valisini kovmuş ve III. Yezid’i halife ilan etmişti (126 / 744). Son Emevi halifesi II. Mervan zamanında Filistin’de bir isyan daha patlak veriyse de asilerin reisi Remle valisi Sabit b. Nuaym idam edilerek ayaklanma bastırılmış oldu.⁶⁵

Abbasiler devrinde Filistin, merkezi yine Remle olmak üzere Suriye ile birlikte bir eyalet haline getirildi. Bölgede huzur ve sükun hakimdi; ancak Harunürreşid’in ölümünden (809) sonra Emîn döneminde bazı karışıklıklar çıktı. Mu’tasım-Billah devrinde de Müberka’ el –Yemâni, çiftçileri etrafına toplayıp Emevi hakimiyetini yeniden tesis etmek istedi. Ancak Racâ b. Eyyub isyanı bastırdı. Halife Mu’tez-Billah’ın 866 yılında Filistin valiliğine getirdiği İsbâ b. Şeyh eş-Şeybâni bağımsızlık sevdasına kapıldı ve Mühtedi-Billah ile Mu’temid-Alellah dönemlerinde Abbasiler adına hutbe okunmasına engel oldu. Halife ancak İrminiye’yi vermek suretiyle onu isyandan vazgeçirebildi. Bölge daha sonra Tolonoğulları (868-905), tekrar Abbasiler ve sonra İhdişiler’in (935-969) nüfuzu altına girdi. Bir ara Hamdânî istilası tehlikesi atlattı. Fatimiler Mısır’a hakim olduktan kısa bir süre sonra Filistin’i zaptettiler (969); iki yıl sonra da Karmatîler Filistin’deki bazı yerleri ele geçirerek Fatimiler’le

59 Karaman, *DİA*, C. 13, s. 91

60 a.g.e. s. 91

61 A.Engin Beksaç, “Emeviler”, *DİA*, C. 11, s. 105

62 Karaman, *DİA*, C. 13, s. 91

63 Beksaç, *DİA*, C. 11, s. 105

64 Özmen, a.g.e., s. 33

65 Karaman, *DİA*, C. 13, s. 91

mücadeleye giriştiler. 974'te Karmatîler Mısır'a saldırınca Remle'de hüküm süren Cerrâhî (Benî Cerrah) Emiri Hassan b. Cerrah et-Tâî onlara yardım etmeye başladı. Ancak Halife Muiz-Lidinillah 100.000 dinar vererek onları Karmatiler'den uzaklaştırmayı başardı. Emir Hassân'ın yerine geçen Müferric b. Dağfel et-Tâî de Fatimiler'le anlaştı ve geniş yetkilerle Filistin valisi tayin edildi (979). Mekke Emiri Şerif Ebü'l-Fütüh el-Musevi, Cerrahi emiri tarafından Remle'de Râşid – Billah lakabıyla halife ilan edildi (Eylül 1012). Bu olaya çok öfkelenen Fatimi Halifesi Hâkim-Biemrillah, Cerrâhiler'i cezalandırmak istediysen de daha sonra vazgeçip Filistin'i onlara iktâ etti. Cerrahiler'in Filistin'deki hakimiyeti, Atsız'ın bölgeye gelişine kadar sürdü. ⁶⁶

Kurlu Bey 462 (1069-70) Filistin'de bir Türkmen beyliği kurdu. Onun 463'te (1071) ölümü üzerine beyliğin başına geçen Atsız b. Uvak, Kudüs'ü zaptedip Abbasi Halifesi Kâim- Biemrillah ve Selçuklu Sultanı Alparslan adına hutbe okuttu. Atsız'ın emirlerinden Şöklü de 1074'te Akka'yı alıp buradaki Fâtîmi hakimiyetine son verdi. Daha sonra kendisine karşı isyan eden Emir Şöklü'yü öldüren Atsız, Kudüs, Remle, Taberiye, Trablusşam, Sur, Akkâ, Humus ve Refeniye gibi şehirleri ele geçirip hakimiyet sahasını genişletti. Atsız Mısır'ı zaptetmek amacıyla çıktığı seferde Fatimiler karşısında ağır bir yenilgiye uğradı ve güçlkle Dimeşk'e dönebildi (10 Receb 469 / 7 Şubat 1077). Bu yenilgiyle Suriye ve Filistin'deki toprakları Fatîmi hakimiyetine geçti; ancak Atsız daha sonra yeni bir ordu hazırlayıp başta Kudüs olmak üzere kaybettiği bütün şehir ve kaleleri geri aldı. Bu sırada Sultan Melikşah'ın kardeşi Tutuy Suriye-Filistin Selçuklu Devleti'ni kurdu (1079). Ardından da Kudüs ve civarını Artuk Bey'e iktâ etti. Artuk Bey'in 484'te (1091) ölümünden sonra yerine geçen oğulları Sökmen ile İlgazi, Kudüs'ün 1098'de Fatimiler tarafından zaptı üzerine Filistin'den ayrılmak zorunda kaldılar. Haçlılar 15 Temmuz 1099'da Kudüs'ü işgal ederek binlerce müslümanı katlettiler. ⁶⁷ Burada Latin Krallığı kurdular. ⁶⁸ Filistin bu dönemde savaş ve karışıklıklara sahne olmuştu. 1187 yılında Selahaddin-i Eyyübi tarafından Kudüs'ün yeniden Müslümanların hakimiyetine girmesi sağlanmıştır. ⁶⁹ Eyyubiler zamanında

⁶⁶ a.g.e., s. 91.

⁶⁷ a.g.e., s. 91-92

⁶⁸ Kocabaş, "Filistin ...", s. 33.; Turan, Sefer, **Kudüs Tarihin Kalbi**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2004, s.151

⁶⁹ Garaudy, 1983, s. 51; Öner, a.g.e., s. 19; Özfatura, Mustafa Necati, **Kurtlar Sofrasında Ortadoğu**, Adım Yayıncılık, İstanbul, 1991, s.408

İtalyan, Fransız ve İngiliz tüccarları Filistin'in çeşitli şehirlerinde yoğun ticari faaliyetlerde bulundular.⁷⁰

1193 yılında Selahaddin-i Eyyübi'nin ölümünün ardından Filistin'de bazı karışıklıklar çıktı. Kudüs 1229'da yapılan bir anlaşma ile yeniden Batılıların yönetimine bırakıldı. Ancak bu durum uzun sürmedi. Onbeş yıl sonra tekrar müslümanların eline geçti. Selahaddin-i Eyyübi Kudüs'ü alınca bir bildiri yayınlayarak, Yahudilerin Kudüs'e gelebileceklerini ilan etmişti. Sürgün olan Yahudilerin korunmasını emretmiş⁷¹, şehirdeki abideler üzerinde onarım çalışmaları yaptırmış ve sağladığı kitaplarla Mescid-i Aksa kütüphanesini zenginleştirmiştir.⁷²

Filistin toprakları Memlükler tarafından, özellikle Sultan Baybars'ın çabalarıyla Haçlıların elinden parça parça geri alındı. 690'da (1291) Akkâ (Hayfa kentinin kuzeyinde)⁷³, Kaysâriye ve diğer bazı şehirlerde bulunan Franklar da bölgeden uzaklaştırılınca fetih yeniden tamamlanmış oldu. Memlükler zamanında yeni bir idari teşkilatlanmaya gidilerek Filistin bölgesi; Gazze, Lûd, Kakun, Kudüs, Halil ve Nablus olmak üzere Dımaşk'a bağlı altı bölgeye ayrılmış oldu.⁷⁴

Kudüs, 1250'den sonra Memlüklüler'in Mısır İmparatorluğunun bir ili olarak yönetilmiştir. Memluk dönemi Filistin'de Müslüman nüfusun en yoğun olduğu dönemdir. Kubbetü's-Sahra ve Mescid-i Aksa, Türk sultanları tarafından onarılmıştı. Kamame Kilisesi de Haçlılardan önce olduğu gibi yine Ortodoks rahiblerin yönetimine bırakılmıştı. Bu dönemde Hıristiyanların bölgeye girmelerine izin verildiği gibi, gördükleri baskı ve işkence sonucu Avrupa'dan kaçan Yahudilere de sığınma hakkı tanınmıştır. Dönemin bir özelliği de Abbasilerle filizlenmiş olan vakıf sisteminin daha da gelişip yaygınlaşmasıdır. Özellikle Kudüs'te devlet görevlilerinin girişimiyle dini ve sosyal amaçlı birçok vakıf kurulmuştur.⁷⁵

70 Karaman, *DİA*, C. 13, s. 92

71 Kocabaş, "Filistin ...", s. 33-34

72 Karaman, *DİA*, C. 13, s. 92

73 Özmen, a.g.e., s. 33; İsmail Yiğit, "Memlükler", *DİA*, C.29, s. 91

74 Karaman, *DİA*, C. 13, s. 92

75 Karaman *DİA*, C. 13, s. 92; Garaudy, 1983, s. 51; Öztuna, 1989, s. 23

Kudüs, Memlûk yönetiminde, merkezi Gazze kenti olan eyaletin bir parçasıydı. Memlûk sultanı, merkeze yakın olmakla birlikte, ayaklanmaya temel olabilecek güçlü bir karargah ya da kaleden yoksun ve çevreden kopuk olması açısından, komutanlarını Kudüs'e sürmeyi yeğliyordu. Kudüs, ikliminden ve dini binalar ile ulemanın toplandığı bir yer olmasından dolayı, komutanlar açısından da uygun bir sürgün yeri idi.⁷⁶

1.3.3. Kudüs'ün Osmanlı Yönetimine Girmesi

Yavuz Sultan Selim döneminde Mısır üzerine başlatılan sefer sırasında Kudüs Osmanlı yönetimine girmiştir. Sadrazam Hadım Sinan Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun Suriye'den geçmesine Memlûklülerin izin vermemesi üzerine Yavuz Sultan Selim Memlûklülere karşı sefere çıkmıştır.⁷⁷

İki ordu Şam yakınındaki Mercidabık'ta karşılaşmış ve Osmanlı Ordusu, Memlûk ordusunu büyük bir yenilgiye uğratmıştır.⁷⁸ Memlûk Sultanı Kansu Gavri savaş alanında ölmüş, Suriye Osmanlı topraklarına katılmıştı. Yavuz Sultan Selim 30 Aralık 1516'da Kudüs'e girmiş ve 29 Ocak 1516'da 267 yıllık Memlûkler Devleti Kahire'nin alınmasıyla resmen yıkılmıştır.⁷⁹

Fetihle birlikte, Kudüs'ün içinde öncelik tanınan alanlar da değişmişti. Osmanlılar Kudüs'ün dini önemini farkındaydılar. Kentte ve çevresinde yatırımlara ağırlık vermeleri de bunun bir kanıtıdır.⁸⁰

Kanuni Sultan Süleyman da bölgenin fethini çevresiyle birlikte tamamlamıştır. Mukaddes yerleri korumak için Kudüs'te Müslümanların "Harem" veya "Eski Şehir" olarak adlandırdıkları 868 dönümlük kısmın etrafındaki duvarlar yeniden inşa

76 Singer, Amy, **Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler**, Sema Bulutsuz (çev), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008, s. 5.

77 Özmen, a.g.e., s. 34

78 Yiğit, **DİA**, C. 29, s. 93

79 Özmen, a.g.e., s. 34; Arı, a.g.e., s. 67; Kocabaş, "Filistin ...", s. 59

80 Ze'evi, Dror, **17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi: Kudüs**, Serpil Çağlayan (çev), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 4

ettirilmiştir. Hz. Davud'un türbesiyle Kubbetü-s Sahra'nın duvarları ve kapısı yenilenmiş ve süslemelerle zenginleştirilmiştir.⁸¹

Fetihten kısa bir süre sonra, Osmanlı bürokratları yeni fethedilen topraklar üzerindeki eyaletlerin (veya beylerbeyliklerin) ve sancakların sınırlarını çizmeye giriştiler. Devletin atadığı tahrir memurları kasaba ve köyleri tarayarak her hanenin gelirini ve vergisini hesaplayıp kayıtlara geçiriyorlardı.⁸²

Filistin toprakları 1517 yılında Osmanlı Devletinin eline geçince, Filistin'deki şehirler birer liva olarak Şam vilayetine bağlanmıştı. Bütün Şam arazisi de arazi-i haraciyeden yani memlûk arazi idi. Bir kısmı da mevkuf arazi idi. Bu topraklar, Osmanlı'ya ilhak edildikten sonra Kudüs-Gazze, Nablus-Safed, Sult-Aclun livaları olarak üç livaya ayrılmıştı. Bir tapu defterine göre de Filistin Safed, Kudüs, Gazze, Nablus ve Aclun olmak üzere beş livadan ibaret olup, idare bakımından Şam'a bağlıydı.⁸³ Böylece Osmanlı fetihleri, yerel yönetimin yapısında birçok değişiklik getirmişti. Önceki Memlûk yöneticileri görevden alınmış ve yeni bir vergi sistemi oluşturulmuştu.⁸⁴

1516 yılında başlayan Kudüs'teki Osmanlı yönetimi, 1831-1840 yıllarında gerçekleşen Kavalalı Mehmet Ali Paşa dönemi hariç, Aralık 1917'ye kadar yaklaşık dört asır devam etmiştir. Kudüs, Osmanlı yönetimi altında hep sancak statüsünde kalmakla birlikte, bağlı bulunduğu merkez zamanla değişmiştir. 1516-1831 yılları arasında Şam eyaleti, 1841-1865 yılları arasında Sayda eyaleti ve son zamanlarda Şam ve Sayda eyaletinin birleştirilmesiyle oluşturulan Suriye vilayeti içinde yer aldı. 1872-1917 döneminde ise müstakil mutasarrıflık statüsü verilerek doğrudan merkezi hükümete bağlandı.⁸⁵

Osmanlı yönetiminin başından beri bu bölgedeki en önemli uğraşı bedevileri denetim altında tutmak olmuştur. Bedevi aşiretlerinin baskınları Filistin yerleşim

81 Karaman, *DİA*, C. 13, s. 92

82 Ze'evi, a.g.e., s. 41

83 Halil Cin, "Filistin Topraklarının Osmanlı Dönemindeki Hukuki Statüsü ve Yahudilere Karşı Alınan Tedbirler", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ocak-Haziran 1989, C.II, Sa. 2, s.28

84 Ze'evi, a.g.e., s. 44

85 Harman, *DİA*, C. 26, s. 334-335

tarihinde önemli bir sorun olmuştur. Bu aşiretleri alt edemeyen ya da onların gücünü kıramayan Osmanlılar, yine de aşiretler arasında hassas bir denge kurmayı ve bunu korumayı başardılar. Bu aşiretler merkezden yani İstanbul'dan ustalıkla kontrol edilmiş ve Osmanlı bölgede egemenliğini korumuştur. Bu bölgeden saray hazinesine belli bir yıllık gelirin akması da sağlanmıştır. En önemlisi de, Bedevi reislerden birine dayanarak, hac kervanlarının güvenlik içinde Şam'dan Hicaz'a gidip gelmelerinin sağlanmasıdır.⁸⁶ Şam eyaletinin güneybatı sancaklarında da üç ümera hanedanı iktidara gelmiştir. Rıdvan, Turabay ve Ferruh hanedanları, Nablus, Gazze ve Laccûn sancaklarını 17. yüzyıl sonuna dek aileden kişilere iktidarı devretmeyi başarmışlardır. Bu süre boyunca üç hanedanın arasında siyasi, evlilik ve ekonomik ilişkiler giderek gelişmiş ve yüzyılın ikinci yarısından itibaren tek ve geniş bir hanedan haline gelmişlerdir.⁸⁷

Rıdvaniler; kimi zaman Kudüs ve Nablus'la birlikte, Gazze sancağını uzun yıllar yönetmişler ve emirü-l haclık görevlerini yerine getirmişlerdir. Rıdvaniler döneminde, Gazze şehri alınmış, yönetimine Osmanlı görevlileri atanmıştı. Bu dönem, Gazze şehrinin son altın çağıydı. Bu andan itibaren, bir zamanların muhteşem şehri gerileyerek, 19. yüzyılda neredeyse bir köye dönüşecektir.⁸⁸

Turabaylar ailesine; Laccûn olarak bilinen, Merc-i Beni Amr, kuzeydeki Samiriye dağları ve aşağı Celile'yi kapsayan bir sancak olan bölge verilmiştir. Turabaylar'a hacıları Şam'dan Mekke'ye götürmek görevi ve Rıdvanilerin hac kervanını götürmek üzere ayrıldıkları zamanda Gazze sancağına göz kulak olmak görevi verilmiştir.⁸⁹

Ferruh hanedanı ise; Kudüs ve Nablus sancaklarını yönetmeye birkaç kez on yıllığına devam etmişlerdir.⁹⁰

86 Singer, 2008, s. 40-41

87 Ze'evi, a.g.e., s. 44-45; Avcı, Yasemin, **Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti : Kudüs (1890-1914)**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004, a.g.e., s. 42

88 Ze'evi, a.g.e., s. 46-47

89 a.g.e., s. 48-49

90 a.g.e., s. 50-51

Merkezi hükümetin mali, askeri ve siyasi konularda işbirliği yapabileceği yerel yöneticilerin desteği büyük bir değer taşımıştır. Rıdvan- Ferruh-Turabay hanedanlarının becerileri, birleşik askeri güçleri ve bedevilerle kurdukları yakın ilişkiler, Osmanlı merkez yönetimi için son derece önemli olmuştur.⁹¹ Üstelik bu hanedanlar İstanbul’u kendi siyasi iktidarlarının kaynağı olarak görmüşler, dolayısıyla açık isyana giden çizgiyi aşmamaya dikkat ederek merkezi hükümetin denetiminden tamamen kopma çabasına girmemişlerdir.⁹²

Yüzyılın ikinci yarısında, Köprülü ailesinden vezirler Osmanlı İmparatorluğu’nu tekrar merkezileştirmek üzere zorlu bir mücadele başlattıklarında, yerel hanedanların yönetimine son vermek ve merkezin etkisini artırmak üzere, daha zorlayıcı önlemlere karar kılmışlardır.⁹³

Kısa bir süre içinde, sözü edilen hanedanların siyasi egemenliği ortadan kaldırılmış ve onların yerini merkezden atanan yöneticiler almıştır. Hac kervanının yönetimi sorumluluğu ise yine merkezileşme çabasının bir uzantısı olarak Şam valisine devredilmiştir.⁹⁴ Takip eden dönem içinde Zahir el-Ömer ve Cezzar Ahmet Paşa gibi yerel hükümdarların yükselişi, merkezileşme denemelerinin uzun vadede başarısız olduğunu da göstermektedir.⁹⁵

1768 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Akka’da isyan eden Zahir Ömer, Dürzi Beni Şihab ailesinin nüfuzu altında Safed’e tayin edilmiş bir kaymakam olup, Osmanlı Devleti’nin zaafından faydalanarak Akka, Sayda, Yafa, Hayfa, Remle ve Nablus taraflarına kadar yayılmıştır.⁹⁶ Zahir Ömer, adım adım güçlenerek Akka’da ve ülkenin büyük kesiminde egemenliğini kabul ettirmiştir.⁹⁷ Zahir Ömer, oğullarını da idaresi altındaki bölgelerin yönetiminde görevlendirmiştir.⁹⁸

91 a.g.e., s. 65-66

92 Bostancı, a.g.e., s. 30

93 Ze’evi, a.g.e., s. 66

94 Bostancı, a.g.e., s. 30

95 Ze’evi, a.g.e., s. 70

96 Bostancı, a.g.e., s. 30

97 Cohen, Amnon, **Osmanlı Kudüs’ünde Loncalar**, Nurettin Elhüseyni (çev), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 9

98 Bostancı, a.g.e., s. 30

Bu arada Zahir Ömer'in oğulları ile Şihabilerin arasındaki düşmanlığı fırsat bilen Osmanlı Devleti, Mısırlı Osman Paşa'yı Şam seraskeri tayin ederek Zahir Ömer'in uyarılması için görevlendirmiştir. Osman Paşa da Dürzilerle ittifak ederek Cezzar Ahmet Paşa ve Kudüs mütesellimi Halil Paşa'yı Sayda'ya, Zahir Ömer'in üzerine göndermiştir. Ancak Zahir Ömer, Rusların yardımı ve Ali Bey'e mensup Memlükler ile Beni Mutavâl kabilesi sayesinde 22 Mayıs 1772'de galibiyet elde etmiştir. Ancak bir süre sonra müttefiki Ali Bey'in Zahir Ömer'in oğulları ile birlikte Nisan 1773'te Mısır'a girmesi ve Ebu Zeheb Mehmet Bey tarafından Salahiyeye'de yenilip ölmesi üzerine Zahir Ömer, yeniden Şihabilere yaklaşmak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'ne karşı Emir Yusuf'la anlaşarak Beyrut üzerine yürümüştür. Bu arada Ruslardan yardım isteyen Zahir Ömer, aralarında çıkan anlaşmazlık sonunda Akka'ya çekilmiş; Rusların onu tekrar kendi taraflarına çekme gayreti içinde olduğunu bilen Osman Paşa da, Zahir Ömer ile temasa geçerek onunla anlaşmış ve şehri Şihabilere teslim etmiştir. Osman Paşa'nın bu tutumu Zahir Ömer'in Ruslardan yüz çevirerek Osmanlı Devleti'ne yaklaşmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti de onun af isteğini kabul etmiş ve her sene maktu vergi ödemek şartı ile Sayda eyaletini kendisine vermiştir.⁹⁹

Zahir Ömer'in bu durumu uzun sürmemiş, Mısır'a hakim olan Ebu Zeheb Mehmed Bey, onun itaatinin sahte olduğunu ileri sürerek, ona karşı harekete geçmek için İstanbul'dan izin istemiş ve bu isteğinin kabulü üzerine 1775 yılında Mısır'dan hareket ederek Zahir Ömer üzerine yürümüştür. Fakat Ebu Zeheb'in Akka'ya gelişinden birkaç gün sonra ölmesi ve kuvvetlerinin de Mısır'a çekilmesi üzerine Osmanlı Devleti, Kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa'yı bu işi tamamlaması için görevlendirmiştir.¹⁰⁰

Donanma ile Yafa sahillerine gelen Gazi Hasan Paşa, Zahir Ömer'e buyruğunu göndererek hazineye olan borcunu verecek olursa, Sayda eyaletinin kendisinde bırakılacağını bildirmiştir. Sayda mütesellimi olan Denizlili Ahmed Ağa'nın telkini üzerine, borcuna karşılık bir miktar para vermeyi kabul etmişse de daha sonra müşaviri Sabbag onu bu fikirden vazgeçirmiştir. Bunun üzerine Gazi Hasan Paşa, Akka önlerine gelerek bu bölgenin muhasarasını emretmiştir. Akka kalesinde muhafız olarak bulunan Magrbi askerlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı gelmeyeceklerini bildirmeleri üzerine,

99 Bostancı, a.g.e, s. 31

100 a.g.e., s. 31

Zahir Ömer paniğe kapılmış ve kaçmak istediği sırada öldürülmüştür. Böylece Filistin bölgesindeki Zahir Ömer dönemi sona ermiştir. ¹⁰¹

1.3.3.1. Cezzar Ahmet Paşa

Zahir Ömer'den sonra Sayda eyaletinin yönetimi, Ocak 1776'da Cezzar Ahmet Paşa'ya verilmiş ¹⁰² ve Cezzar Ahmet Paşa, ölümüne kadar bölgenin yönetimini elinde bulundurmuştur. ¹⁰³

Cezzar Ahmet Paşa, Boşnaklar, Arnavutlar ve Kuzey Afrikalılar'dan teşkil ettiği memlûkleriyle güçlü bir askeri kuvvet kurarak bölgedeki asi aşiretlerle mücadeleye başlamış, uyguladığı sert tedbirlerle onları iyice sindirmiştir. O sıralarda giriştiği bu faaliyetler İstanbul'da endişe ile karşılanmış, hatta emirülhacılık göreviyle Şam valiliğine tayini için yapılan müzakerelerde bu makama gelmesi durumunda o yöredeki eyaletleri kendi adamlarına vereceğinden korkulmuştu. 1790 senesinde Cezzar Ahmet Paşa'ya Sayda valiliğine ilave olarak Şam valiliği ve emirülhacılık görevi de verilmiştir. Daha sonra da Mısır'da durumun karışıklığı gözönünde tutularak yeniden o tarafa yakın bulunan Sayda eyaletine nakledilmiştir. ¹⁰⁴

Osmanlı hükümetinin onun hakkındaki tereddütlerine rağmen birkaç defa emirülhacılık görevi Şam valiliğiyle birlikte kendisine verilmiştir. Gerek Şam gerekse Sayda valilikleri sırasında sürekli olarak Akka'da oturan Cezzar Ahmed Paşa, baskısı altında bunalmış olan memlûk gruplarının çıkardıkları isyanı bastırdıktan sonra Akka'daki mevkiini daha da güçlendirmiştir. Bu durumdan endişe eden Osmanlı hükümeti, bir ara onu uzaklaştırmak isteyip Bosna'ya tayin ettiyse de bölgeyi zapturapt altına alabilecek tek adam olarak görüldüğünden dolayı bundan vazgeçilmiştir. ¹⁰⁵

Cezzar Ahmed Paşa, Sayda kıyılarında yoğun ticari faaliyeti engelleyen Şii Mutevâl (Mitvali) aşiretiyle Kuzey Filistin dağlarındaki asi kabileleri sindirmiştir.

101 a.g.e., s. 31-32

102 Cohen, a.g.e., s. 9

103 Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, C: 4, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1982, s. 605

104 Uzunçarşılı, a.g.e., C. 4, s. 606; Feridun Emecen, "Cezzar Ahmed Paşa", **DİA**, C.7, s. 517

105 Uzunçarşılı, a.g.e., C: 4, s. 605; Emecen, **DİA**, C.7, s. 517

Lübnan dağlarındaki Şihâb emirleriyle mücadele etmiş, onların siyasi güç ve yetkilerini kırmıştır. Mârûnî-Dürzî çekişmesinden de kendi lehine istifade etmiştir. Akka, Sayda ve Beyrut'ta ticari faaliyetleri kontrolü altına alarak, çok gelir getiren ve Avrupalı tüccarların gözde malları olan pamuklu, hububat ve ipek ticaretini tekeline geçirmiştir. Bu iktisadi güç siyasi kudretinin de anahtarı olmuştur. Onun bu faaliyetleri özellikle Fransızlar'ı çok ürkütür. Ticari menfaatleri zedelenen Fransızlar, ileri gelen zengin Hıristiyan Arap burjuvalarına, daha alt kesimi oluşturan müslüman grubun büyük desteğini kazanan Cezzâr hakkında menfi propaganda başlatmışlardır. Hatta bizzat İstanbul'daki Fransız elçisi, Cezzâr Ahmed Paşa'yı, III. Selim'e şikayet etmiştir. Bir süre sonra Fransızlar karşılıklı menfaat çerçevesinde onunla iyi münasebetler tesisine çalışmaya mecbur kalmışlardır. Nitekim 1782-1785 yıllarında yeni Fransız konsolosu Renaudot zamanında, münasebetlerde kısmi bir iyileşme görülmüş, yeni Fransız kolonileri kurulmuştur. Fakat bu yakınlaşma Napolyon Bonapart'ın cüretkar siyasetiyle yepyeni bir şekil kazanmıştır.¹⁰⁶

Mısır'ı işgal eden Napolyon'un bu hareketine büyük bir tepki gösteren Osmanlı hükümeti, yapılan müzakereler sonucu, Mısır'ı çok iyi tanıyan Cezzar Ahmed Paşa'yı Mısır seraskeri olarak tayin edip gerekli asker ve malzeme yardımı göndermeyi kararlaştırmıştır. Cezzar Ahmed Paşa, yeni kazandığı Mısır seraskerliği unvanının önemini ve kendine sağlayacağı avantajları çok iyi biliyordu. Fransızların Mısır'dan çekilmesinden sonra, tamamıyla buraya hakim olacağından endişe eden hükümet merkezi ise çaresizlik içinde, onu yetkili kılmakla birlikte, Mısır seraskerliği unvanını geniş anlamda yorumlayıp nüfuzunu daha da genişletmesini önleyici tedbirler almaktan geri durmamıştı. Nihayet Mısır'da sıkışan Napolyon Bonapart, Suriye bölgesine ilerleyip bu bölgenin kilidi durumundaki Akka'yı zapta karar verdi. 20 Şubat 1799'da El-Ariş'i, 24 Şubat'ta da Gazze'yi aldı. Yafa'yı da dört günlük bir muhasaradan sonra zaptetti. Ahaliyi katl ve şehiri yağma ettirdi. Bonapart, Suriye hareketinde hedefi olan Akka'nın önüne 24 Mart'ta vardı ve şehri derhal kuşattı. Akka, Suriye ve Mısır seraskerliğine tayin olunan Cezzar Ahmet Paşa'nın komutasında idi. Akka muhasarası sırasında İngiliz donanmasından da yardım gören Cezzar Ahmet Paşa, bunlara şiddetle karşı koydu. Kuşatmada yeni kurulmuş Nizam-ı Cedid askerine mensup bir kuvvet

106 Uzunçarşılı, a.g.e., C: 4, s. 605-607; Emecen, a.g.e., C.7, s. 517

Akka'da bulunduğu gibi, İstanbul'dan da donanma ile yeni askeri kuvvetler gönderilmişti. Birbiri ardınca yaptığı saldırılardan bir sonuç alamayan Bonapart, yardım kuvvetlerinin yetişmesinden bir süre sonra, 20 Mayıs'ta kuşatmayı kaldırıp geri çekilmeye mecbur kaldı.¹⁰⁷

Fransızların bu başarısızlığı İstanbul'da büyük bir sevince yol açmış, Cezzar Ahmed Paşa ve adamlarına, savaşta yararlılığı görülenlere dağıtılmak üzere çeşitli hediyeler gönderilmişti. Fakat Osmanlı hükümetinde, dolayısıyla da III. Selim'de Mısır'ın Cezzar Ahmed Paşa tarafından ele geçirileceği endişesi hakimdi. Nitekim Mısır'a sadrazam ve serasker Yusuf Ziya Paşa ordu ile gönderilmiş¹⁰⁸, kendisine büyük yetkiler tanınacağını ümit eden Cezzar Ahmed Paşa ise bu durumdan huzursuz olmuştu. Yusuf Ziya Paşa'nın dönüşünden sonra Cezzar Ahmed Paşa'nın Yafa'yı ele geçirip (1802) Nablus emiriyle mücadeleye girişmesi aleni isyan olarak yorumlandıysa da, Vehhabi tehlikesi yüzünden affedilerek Hicaz seraskerliği ile Şam valiliğine getirildiği gibi Mısır işleri de kendisine bırakıldı.¹⁰⁹

Artık Osmanlı hükümeti, bu sıralarda oldukça yaşlanan Cezzar Ahmed Paşa'yı bir tehlike olarak görmemeye başlamıştır. Bu bölgede ondan sonraki durumu ve takip edilecek siyaseti belirlemeye çalışmıştır. Cezzar Ahmed Paşa bir süre sonra her bakımdan geliştirip kendisine merkez yaptığı Akka'da 23 Nisan 1804'te vefat etmiştir.¹¹⁰

Cezzar Ahmed Paşa sert siyasetiyle asayişini temin ederken Akka, Sayda, Beyrut gibi önemli merkezlerin iktisadi bakımdan gelişmelerini sağlamış, Akka'da biri kendi adını taşıyan altı cami, iki çarşı ve birçok han, hamam, çeşme, yedi su değirmeni yaptırmış, surları esaslı şekliyle onartmıştır.¹¹¹

Cezzar Ahmet Paşa'nın surlarını tahkim ettiği Akka limanı Avrupa ticaretine geniş çapta açılmış ve büyük kazançlar elde etmiştir. Büyük değişiklikler ile de 18.

107 Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, C: 5 s. 39-40; Emecen, a.g.e., C.7, s. 517; Özfatura, a.g.e., s.409

108 Karal, a.g.e., C: 5, s. 41

109 Emecen, **DİA.**, C.7, s. 518

110 Emecen, **DİA.**, C.7, s. 518; Kurdakul, Necdet, **Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ortadoğu'ya Belgelerle Şark Meselesi**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1976, a.g.e., s. 208

111 Emecen, **DİA.**, C.7, s. 518

yüzyıl içinde Filistin'in en büyük kenti durumuna gelmiştir. Fransa'yla ticari bağları açısından daha önce daha üst bir idari konum taşıyan Sayda'nın önüne de geçmiştir. Buna karşılık Kudüs (ve de limanı Hayfa) demografik, ekonomik ve askeri bakımlardan çok geride kalmıştır.¹¹²

1.3.3.2. Kavalalı Mehmet Ali Paşa

Osmanlı Devleti, Cezzar Ahmed Paşa'nın ölümü üzerine boşalan Mısır valiliği görevine, 1805 yılında Kavalalı Mehmed Ali Paşa'yı getirmiştir.¹¹³ Mehmed Ali Paşa, kısa bir zamanda idarî ve askerî zekası ve enerjisi sayesinde Mısır'da güçlü bir ekonomik, idarî ve askerî yapı kurmuştur. Mehmet Ali Paşa, Mısır valiliğine atandığı vakit, kendisinden önceki valiler gibi güç bir durumda kalmıştır. Niyeti Mısır'da kuvvetli bir idare kurmaktır. Fakat memlûk beyleri ve İngilizler böyle bir idarenin kurulmasının taraftarı değildirler. 1807'de İstanbul önünden çekilmek zorunda kalan İngiliz kuvvetleri başarısızlıklarını örtmek için, Mısır'a bir çıkarma yapmak istedilerse de, memlûk beyleri ile işbirliği yapan Mehmet Ali Paşa kuvvetlerine yenildiler.¹¹⁴ İngilizlerin Mısır'ı terkenden sonra Mehmed Ali Paşa uzun vadeli idarî ve iktisadî reformlara başlamıştır. Uygulanan merkezi ekonomik sistemle, arazi üzerindeki kontrolünü artırmış ve iktidarı için bir tehlike olarak değerlendirdiği ulemanın gücünü, vakıf arazilerini vergiye tabi tutarak büyük ölçüde kırmıştır. Reformlara paralel olarak, hakimiyeti önünde en büyük engel gördüğü Memlûk beyleriyle mücadeleyi sürdürmüştür.¹¹⁵

1812'de Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Vehhabilerin eline geçen Mekke ve Medine'yi almak ve Vehhabi isyanını bastırmakla görevlendirildi. Bunun üzerine oğulları İbrahim ve Tosun Paşa'yı Vehhabiler üzerine gönderdi. Kısa bir zamanda da isyan bastırıldı.¹¹⁶ Mehmed Ali Paşa, Vehhabilerle giriştiği çatışmayı da kazanarak

112 Cohen, a.g.e., s. 9

113 Muhammet Hanefi Kutluoğlu, "Kavalalı Mehmed Ali Paşa", *DİA*, C. 25, s. 62

114 Karal, a.g.e., C: 5, s. 126

115 Kutluoğlu, *DİA*, C. 25, s. 63; Karadağ, a.g.e., s. 132-133

116 Turan, a.g.e., s. 76; Karal, a.g.e., C: 5, s. 127; Armaoğlu, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s. 197

hem Osmanlı idarecilerinin hem de Arap ve İslam dünyasının büyük takdirlerini toplamış; böylece Mısır'da hakimiyetini tamamen tesis etmiştir.

İstanbul'da bulunan paşalar, Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'daki başarılı çalışmalarını ve Rum isyanları karşısındaki başarısını çekemedikleri için, II. Mahmut'u Mısır valisi aleyhine kışkırtmak hususunda her fırsattan yararlanmışlardır. 1829 Edirne Anlaşması'ndan sonra II. Mahmut ile Mehmed Ali Paşa arasındaki gerginlik artmaya başlamıştır. II. Mahmut, Mora isyanının bastırılmasında göstereceği yardıma karşılık, Mehmed Ali Paşa'ya Girit ile Suriye ve Trablus-Şam paşalığını vaat etmiştir. Fakat isyan, yabancı devletlerin işe karışması yüzünden, ümit edildiği gibi sonuçlanmamıştır. Mehmed Ali Paşa'nın donanması batırılmış ve ordusu padişahın izni olmadan Mısır'a dönmüştür.¹¹⁷ Mehmed Ali Paşa kendisi için Anadolu, oğlu İbrahim Paşa için ise Rumeli seraskerliğini istemiştir. İsteğinin yerine getirilmemesinden dolayı da Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki savaşa seyirci kalmıştır. Mehmed Ali Paşa kendisine evvelce vadedilmiş olan Girit ve Trablus-Şam ile Suriye valiliklerini istemiştir. II. Mahmut ise, Mora'yı ve Cezayir'i henüz kaybetmiştir. Kendisini Rusya'ya karşı tutmamış olduğu için Mısır paşasını kabahatli görmektedir. Girit valiliğini vermekle iktifa etmiştir. Bir süre sonra II. Mahmut, etrafındaki paşalardan da etkilenerek Mehmed Ali Paşa'yı cezalandırmak için bir plan düzenlemiştir. Bu plana göre, eski sadrazamlardan Selim Paşa, Şam valisi olarak atanacak, Mısır'da olay çıkaracak ve ani bir hareketle Mehmed Ali Paşa'yı bastıracaktır. Ancak Mehmed Ali Paşa, casusları aracılığıyla bu planı öğrenmiş, hem planı bozmak hem de uzun zamandan beri göz diktiği Şam ve Suriye valiliklerini almak için bahane aramaya başlamıştır.¹¹⁸

O dönemde Akka valisi Abdullah Paşa'nın, Mehmed Ali Paşa'nın Akka'ya kaçmış olan kölelerini vermemesi ve borcunu ödemek istememesi üzerine , iki paşanın arası açılmıştır. Mehmed Ali Paşa, Suriye'yi ele geçirmek için bu olaydan faydalanmaya karar vermiştir. Süleyman Paşa ile oğlu İbrahim Paşa'yı 24.000 kişilik bir kuvvetle Aralık 1831'de Abdullah Paşa üzerine göndermiştir. Kısa bir süre sonra Yafa, Gazze ve Hayfa, altı aylık kuşatmadan sonra 27 Mayıs 1832'de de Akka ele

117 Kutluoğlu, *DİA*, C. 25, s. 63; Karal, a.g.e, C. 5, s. 128

118 Karal, a.g.e., C: 5, s. 129; Armaoğlu, a.g.e., s. 198

geçirilmiş¹¹⁹ ve Abdullah Paşa esir edilerek İstanbul'a gönderilmiştir. Bundan sonra Şam'da karışıklık çıkarılmış, Vali Selim Paşa öldürülmüş ve Şam halkı Mehmed Ali Paşa'yı tanımak zorunda kalmıştır.¹²⁰

Padişahın bilgisi ve izni dışında yapılan bu hareketler, İstanbul'da Mehmed Ali Paşa'ya karşı büyük bir tepki uyandırmıştır. Şeyhülislamın ve bütün ulemanın imzaladığı bir fetva ile Mehmed Ali Paşa, padişaha karşı asi sayılmıştır. Edirne Valisi Ağa Hüseyin Paşa, Mısır valisi atanarak Mehmed Ali Paşa üzerine gönderilmiştir. Padişah ile Mehmed Ali Paşa arasında artık savaş başlamıştır. Mısır kuvvetleri Akka'yı aldıktan sonra, Şam yakınlarında bir Osmanlı ordusunu bozarak şehre girmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin gönderdiği ordu, 29 Temmuz 1832'de Antakya-İskenderun arasında yenilgiye uğramış, Suriye'yi de elinde bulunduran Mehmed Ali Paşa'ya Anadolu yolu açılmıştır. Kazanılan zafer sonunda, Mehmed Ali Paşa, yeniden İstanbul'a haber göndermiştir. Suriye kendisine verilmek şartıyla, harbi durdurmayı teklif etmiştir. Mehmed Ali Paşa'nın bu isteği kabul edilmemiş, Reşid Mehmed komutasında ikinci bir ordu gönderilmiştir. Ancak bu ordu da 21 Aralık 1832'de yenilgiye uğratılmıştır.¹²¹

Mehmed Ali Paşa ile tek başına mücadele edemeyeceğini düşünen Osmanlı Devleti, Rusya'dan yardım istemek zorunda kalmış, böylece Mısır meselesi büyük bir Avrupa meselesi haline dönüşmüştür.

Sonuçta, II. Mahmut ile Mehmed Ali Paşa arasında 14 Mayıs 1833'de Kütahya Anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre; Mehmed Ali Paşa'ya, Mısır ve Girit valiliklerine ek olarak Şam, Trablus-Şam, Sayda, Safed, Halep eyaletleri, Kudüs ve Nablus sancakları ile hac muhafızlığı, oğlu İbrahim Paşa'ya da Cidde valiliğine ek olarak Adana'nın "*muhasıllığı*" yani oranın vergilerini toplama hakkı verilmiştir.¹²² Kütahya Anlaşması iki tarafı da tatmin etmemiş, 22 Mayıs 1834'te yeni bir anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Mehmed Ali Paşa, idaresinde bulunan yerlerin babadan evlada

119 Danişmend, İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972, C: 4, s. 118, 129

120 Karal, a.g.e., C: 5, s. 129; Armaoğlu, a.g.e., s. 198

121 Karal, a.g.e., C: 5, s. 129-130; Armaoğlu, a.g.e., s. 199

122 Arı, a.g.e., s. 74; Turan, a.g.e., s. 80; Armaoğlu, a.g.e., s. 205; Sander, Oral, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, Ekim 1989, s. 211

geçmesini talep etmiş, Osmanlı Devleti de Mısır, Akka ve Adana'nın iadesini istemiştir. Mehmed Ali Paşa, her yıl Osmanlı Devleti'ne göndermekle görevli bulunduğu vergiyi göndermediği gibi bağımsızlığını da ilan etmiştir. Bu durum karşısında II. Mahmut, Mehmed Ali Paşa'ya karşı savaşa girişilmesi için emir vermiştir.¹²³ Hafız Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, Temmuz 1839'da Nizip'te mağlup olmuştur.¹²⁴ II. Mahmut'tan sonra padişah olan Abdülmecid, Avrupa devletlerinin de yardımını alarak 15 Eylül 1840'da Beyrut'a asker çıkartmıştır. 15 Ekim'de İbrahim Paşa, Beyrut yakınlarında kesin şekilde bozguna uğratılmıştır. İşgal ettikleri Suriye, Lübnan ve Filistin topraklarında halka çok ağır angaryalar yüklediği için, Beyrut çıkarması öğrenilir öğrenilmez, bu ülkelerde halk, İbrahim Paşa'ya karşı ayaklanmıştır. 16 Ekim'de müttefikler, Trablusşam'a girmişler ve bu ayın sonuna kadar bütün Lübnan'la Suriye sahillerini ele geçirmişlerdir. Osmanlı askeri 13 Kasım'da Haleb'e, 29 Aralık'ta Şam'a girmiştir. 4 Kasım'da Akka da düşmüştür. Fransa'dan beklediği yardımı göremeyen Mehmed Ali Paşa, Mısır'ın kendisinde kalması karşılığında, 25 Kasım 1840'ta anlaşmayı kabul etmiştir.¹²⁵

1.3.3.3. İbrahim Paşa

Mısır yönetiminin Suriye ve Filistin bölgesindeki dokuz yıllık hakimiyeti pek çok değişimi de beraberinde getirmiştir. İbrahim Paşa, Osmanlı Devleti'nin uyguladığı idari biçimi hemen değiştirerek makamı Şam'da olan ve tüm Suriye ve Filistin bölgesini kontrol altında tutacak genel bir vali atamış, buradaki diğer valileri bu genel valiye bağlamıştır. Artık paşa makamı olmadığı için Akka, önemini kaybetmeye başlamıştır.¹²⁶

1840 yılına kadar Filistin, Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın emrinde Mısır'ın yönetiminde olmuştur.¹²⁷ Mısır yönetimi döneminde Kudüs'teki idari mekanizmada önemli değişiklikler meydana gelmiştir. İbrahim Paşa'nın yönetimi, yerel unsurların gücünü zayıflatarak, makam yeri şehir olan mülki

123 Karal, a.g.e., C: 5, s. 140

124 Sander, a.g.e., s. 212; Kurdakul, a.g.e, s. 64

125 Öztuna, Yılmaz, **Başlangıcımızdan Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi**, Ötüken Yayınevi, C: 7, İstanbul, 1983, s. 29; Armaoğlu, a.g.e., s. 211-215

126 Bostancı, a.g.e., s. 38

127 Özfatura, a.g.e., s.409

amirlerin yani mütesellimlerin konumunu güçlendirmiştir. Bundan başka, Mısır yönetiminin getirdiği en önemli yenilik, nüfusu ikibinin üzerindeki yerleşim birimlerinde kurulan yerel meclislerdir. “Meclis-i Şura” adıyla anılan bu meclisler, aslında uzun zamandır her eyalette bulunan geleneksel divanın bir benzeridir. Ancak daha geniş bir yetki alanına sahip olması, düzenli bir şekilde toplanması ve teşekkülü açısından eski eyalet meclislerinden farklıdır. Meclis-i Şura idarî, hukukî, ekonomik ve belediye vazifelerini bir araya getiren geniş bir yetki alanına sahip olup, yerel Müslüman liderlerin yanında Hıristiyan ve Yahudi cemaatlerden gelen üyeleri de kapsamıştır. Meclis başkanı, üyeler arasından seçilmiştir. Yönetime danışmanlık etme vazifesini üstlenen meclisin, her gün düzenli bir şekilde toplanması ve mütesellimin meclise havale ettiği meseleleri ele alması öngörülmüştür.¹²⁸

Mısır yönetiminden hoşnut olmayan Kudüs uleması, Osmanlı Devleti’nin Mehmed Ali Paşa’ya karşı sürdürmekte olduğu dini içerikli karşı politikayı peşinen kabul etmiş ve Kudüs’ün idaresinde öteden beri sahip oldukları etkinliği, iktisadi ve idarî güçlerini yeni düzenle kaybedeceklerini düşünmüşlerdir. Hoşnutsuzluk yaratan bir başka değişiklik ise hangi dinden ve mezhepten olursa olsun, yaşı 14-60 arasındaki bütün erkeklerden alınan “ferde” vergisinin uygulamaya sokulmuş olmasıdır. Şahıs başına bir çeşit gelir vergisi olarak alınan, ancak miri vergi gibi herhangi bir şeyin karşılığı olmayan ferde vergisi, Müslümanlar tarafından cizye gibi anlaşılmıştır.¹²⁹

Bu dönemde Kudüs’te özellikle gayri müslimlere geniş özgürlük ve imkanlar verilmiştir. Hıristiyan hacılar ve cüzzamlılar için hastahaneler ve bir yetimhane açılmış, bir çok yeni kilisenin yapımı tamamlanmıştır. İbrahim Paşa, Yahudiler için sinagog yapımına da izin vermiştir. Yahudi mabedlerinin yapımı devam ettiği gibi ruhani okulların açılması da devam etmiştir.¹³⁰

İbrahim Paşa, hacılardan alınan vergi ve harçları kaldırmış, idaresindeki resmi görevlilere hazineден maaş bağlayarak, doğrudan halktan para toplama alışkanlığına son vermeye çalışmıştır. Kutsal mekanlara ücretsiz ulaşım sağlanmış ve misyonerlik

128 Avcı, a.g.e., s. 53-54

129 Avcı, a.g.e., s. 55

130 Hasan Karaköse, “Yahudilerin Filistin’e Yerleşme Girişimleri ve Süleyman Fethi Bey’in Layihası (1911)”, **Gazi Üniversitesi, Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C: 5, Sa: 1, 2004, s. 44-45

faaliyetleri üzerindeki sınırlandırmalar hafifletilmiştir. Gayrimüslimler için rahat, keyfi hareket etmeye alışmış Müslümanlar için ise, baskıcı olarak nitelendirilen yeni düzen, hem şehirde hem de kırsal kesimde ciddi bir karşı tepki yaratmıştır. 1834 yılında pek çok yerde olduğu gibi, Kudüs'te de İbrahim Paşa yönetimine karşı bir ayaklanma olmuştur. Kırsal kesimdeki aşiret şeyhleri, şehir eşrafı ve bedevi kabileleri şiddetli bir tepkiyle bir araya gelmişlerdir. Mısır yönetiminin Suriye'deki varlığını ciddi bir biçimde tehdit eden bu isyanı bastırmak hiç de kolay olmamıştır. Nitekim bir müddet sonra Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin yardımıyla Mısır ordularını yenilgiye uğratarak bölgeye yeniden hakim olmuştur. Yaklaşık 1841'e kadar kendi yeniliklerini Mısır ve Bilad-ı Şam bölgesinde yaymaya devam eden Kavalalılar, Batı devletlerini memnun etmeye çalışırken kendi halkları tarafından nefret edilir duruma gelmişlerdir.

131

Mehmed Ali ve İbrahim Paşalar, Suriye'deki kontrollerini sağlamlaştırmak için Avrupa güçlerinin desteğini kazanmaya çalışmışlar, bu sebeple gayrimüslimlere yeni haklar tanımışlardır. Mehmed Ali Paşa'nın atıldığı macera, Osmanlı Devleti'nin doğu bölgelerinin Avrupa diplomasisindeki önemini arttırmış, genel olarak Filistin'i, özel olarak Kudüs'ü Avrupa devletlerinin ve Avrupa kamuoyunun gündemine taşımıştır.¹³²

1.3.4. Tanzimat Döneminde Filistin

XIX. yüzyıl Osmanlı siyasi tarihine damgasını vuran Tanzimat dönemi, iki aşamalı bir dönemdir. 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilanından 1856 yılına kadar geçen süre birinci, 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı'ndan Meşrutiyet dönemine kadar olan süre ise Tanzimat döneminin ikinci aşamasını oluşturur.¹³³

Tanzimat dönemindeki yenileşme hareketleri Osmanlı Devlet'nde III. Ahmed'den itibaren başlamış olan, Avrupalılaştırma hareketleri içinde önemli bir merhale teşkil etmekte ve kendisinden öncekilere oranla çok farklı bir özellik taşımaktadır. O

131 Bostancı, a.g.e., s. 40

132 Avcı, a.g.e., s. 56

133 Karal, a.g.e., C: 5, s. 171

zamana kadar yapılan yenileşme hareketleri, devletin uğradığı askeri yenilgiler gözönünde tutulduğundan genellikle askeri alanda gerçekleştirilmiştir.¹³⁴

3 Kasım 1839'da "Tanzimat-ı Hayriye" adı ile bir Hatt-ı Hümayun şeklinde ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu, Mustafa Reşit Paşa tarafından okunmuştur.¹³⁵ Dinleyiciler arasında padişah, bakanlar, ulema, devletin asker ve sivil büyük memurları, Rum ve Ermeni patrikleri, Yahudi hahamı, esnaf teşkilatı temsilcileri ve elçiler vardı.¹³⁶ Ferman, Devletin resmi gazetesi olan Takvim-i Vekayi'de yayınlandığı gibi, bir hafta sonra her eyalet valisine ve sancak mütesellimine tebliğ edildi. Yapılan düzenlemede yeni kanunların dayandırılacağı genel prensipler;

a. Mal, can ve namus emniyeti,

b. Vergi adaleti

c. Asker alma şekli ve hizmet süresi ile ilgili hükümler olarak gösterilmiştir.¹³⁷ Böylece din ayrımı gözetmeksizin bütün tebaanın hakları güvence altına alınmış, gayrimüslimler de Müslümanlarla eşit şartlara sahip olmuşlardır. Kişi haklarının korunması bakımından önemli olan yeni bir ceza kanunu yapılmıştır. Memur suçlarına ait yeni bir idare kanunu oluşturularak rüşvet için ağır cezalar konulmuştur.¹³⁸

Askerlik yaşı 20 olarak kabul edilmiş ve kur'a usulü konulmuştur. Ülke toprakları askerlik bakımından bölgelere ayrılmıştır. Her bölgenin nüfusuna göre, alınacak asker miktarı tesbit edilmiş, her aileden ancak bir kişinin askere alınmasına karar verilmiştir. Tek çocuklu ailelerden asker alınmamıştır. Hıristiyanların da askere alınmasına karar verilmiş fakat bu uygulama yürümemiştir. Hıristiyanlar yüzyıllardan beri askerlik yapmadıkları için onların askerliğinden vazgeçilmiştir. Bu durumda Müslüman – Hıristiyan eşitliği ilk darbeyi almıştır.¹³⁹

134 Armaoğlu, a.g.e, s. 222

135 Karamursal, Ziya, **Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s.15; Öklem, Necdet, **1877 Meclis-i Mebusanı Bütçe-İller Kanunu İç Tüzük Üzerine Tartışmalar**, Ege Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, İzmir, 1982, s. 8

136 Karal, a.g.e., C: 5, s. 170; Armaoğlu, a.g.e., s. 220; Sander, a.g.e., s. 214

137 Eryılmaz, Bilal, **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, İşaret Yayınları, İstanbul, 1992, s. 96-98

138 Bostancı, a.g.e. s. 42.; Karal, a.g.e.,C: 8, s. 207-209

139 Armaoğlu, a.g.e, s. 222

İdari örgütte de yenilikler yapılmış; memleket eyaletlere, eyaletler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar da köyleri içine alan nahiyelere ayrılmıştır. Her valinin yanına, bölge kuvvetlerini komuta edecek bir muhafız ile maliye işlerine bakacak bir defterdar verilmiştir. Bazı eyalet ve sancaklarda yerel meclisler kurulmuş, bu meclislerde Müslim ve gayrimüslim ahali nüfusları oranında temsil edilmiştir.¹⁴⁰

Tanzimat dönemindeki yenileşme hareketleri, Osmanlı Devleti'nin bütün topraklarında aynı zamanda yürürlüğe konamamıştır. İlk önce Yanya, Tırhala, Manastır, Diyarbakır ve Erzurum'da tatbik edilmiş, daha sonra da bütün vilayetlere yayılmıştır.¹⁴¹

1831 yılından itibaren devam eden Mısır yönetimi, Suriye ve Lübnan'da olduğu gibi Filistin bölgesinde de ağır vergiler, yerel iktidar sahiplerinin bir yana itilip hakaret görmeleri ve Hıristiyan ve Müslümanlar arasında başarısız bir eşitlik sağlama denemesinden dolayı, halk arasında tepkilere neden olmuştur. Bu arada İngiltere'nin desteğini alan Osmanlı Devleti, Mısır yönetimine karşı halkın ayaklanması sonrasında Suriye, Lübnan ve Filistin bölgesine yeniden hakim olmuştur.¹⁴²

1840'da Osmanlı Devleti'nin yeniden hakimiyeti ele geçirmesi, Filistin bölgesinin özellikle de Kudüs'ün statüsü ve ilerlemesi açısından son derece önemlidir. Osmanlı Devleti ilk olarak bölgenin idari yapısında değişiklik yapmış, Ürdün Nehri'nin doğu ve batısındaki toprakları Şam ve Sayda olmak üzere iki idari eyalete bölmüştür. Doğu bölgeleri Şam eyaletine, batı bölgeleri ise Sayda eyaletine bağlanmıştır. 1841 yılında Kudüs sancağı Şam eyaletinden ayrılarak doğrudan İstanbul'a bağlanmış; sınırları Gazze, Yafa ve Nablus'u içine alacak şekilde yeniden düzenlenmiştir. Böylece Kudüs, Osmanlı yönetiminde olduğu sürede ilk kez, Orta ve Güney Filistin'i kapsayan geniş bir bölgenin idari merkezi olmuştur. Ancak bu düzenleme daha sona iptal edilmiştir.¹⁴³

Ayrıca bu dönemde Osmanlı Devleti, kamu güvenliği konusunda da önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Filistin bölgesi coğrafi olarak, kıyı şeridi ve dağlık bölgeler

140 a.g.e., s. 222

141 Karal, a.g.e., C: 5, s. 192

142 Bostancı, a.g.e. s. 44

143 Öztuna, 1989, s. 36

olmak üzere ikiye ayrılmış olup, kıyı şeridinin yerleşim potansiyeli dağlık bölgeninkinin bir hayli üstünde iken, kıyıya yakın yerler neredeyse tamamen ıssız kalmış, buna karşılık dağlık bölgeler oldukça yoğun nüfusa sahip olmuştur. Filistin bölgesinde sosyal güvenliğin olmamasının önemli sebeplerinden biri devletin yaşadığı gerileme süreci, bir diğeri ise, buralarda yaşayan bedevilerdir. Devlet, askerî ya da politik açıdan zayıfladığından, bedeviler, hadlerini aşma fırsatı yakalamışlardır. Bu süreç, Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'ın ilk reformlarını Filistin'de uygulamaya başlaması ile XIX. Yüzyılın ortalarında sona ermiştir.¹⁴⁴

Devlet tarafından görevlendirilen memurlar, tüm yerel nüfusu temsil eden şehir meclisleri tarafından desteklenmeye başlamışlardır. Böyle bir meclis de Kudüs'te kurulmuştur. On dört üyesi bulunan Kudüs şehir meclisinin üyeleri arasında, bu dönemde, Yahudi cemaatinin vekili Aron ve Rum Katolikleri vekili Joseph de yer almıştır.¹⁴⁵

Tanzimat reformlarının yarattığı idari yapılanma, şehirlerdeki eşrafın gücünü artırmasına ve nüfuzunu daha geniş bir alana yaymasına imkan verecek ortamı sağlamıştır. Kudüs, Yafa, Halilü'r-Rahman ve Nablus'taki mahalli liderlik, kırsal kesimin aşiret şeyhlerinden şehir eşraflarına geçmiş, böylece bölge siyasetinde şehir eşrafı hakim konuma gelmiştir¹⁴⁶

1.3.5. Islahat Fermanı'nın Filistin Üzerindeki Etkileri

Tanzimat döneminde, Gülhane Hattı-ı Hümayun'undan sonra, Osmanlı yönetim sistemini, kökten etkileyen ve değiştiren önemli düzenlemelerden biri de, 18 Şubat 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı'dır.¹⁴⁷

Hz. İsa'nın doğup büyüdüğü ve Hıristiyanlığın ilk ortaya çıktığı mekan olması sebebiyle Kudüs ve civarı, Hıristiyanlar için kutsal kabul edilmiş ve Roma

144 Avcı, a.g.e., s. 60

145 a.g.e., s. 104

146 Bostancı, a.g.e. s. 45-46

147 Eryılmaz, 1992, s. 134

İmparatorluğu döneminde bu bölgede birçok mabet yapılmıştır. Kudüs'ü müslümanların elinden almak için yapılan haçlı seferleri ile kurulan Hıristiyan devletlerinin başında bulunmuş olan kralların mezarları da Kudüs'te idi.¹⁴⁸

Bölgenin İslam ve Türk-İslam hakimiyetine girdiği dönemlerde de burada bulunan Hıristiyan halkın can ve mal güvenlikleri sağlanmış ve mabetlerinde ibadetlerini yapma özgürlüğü verilmişti. Osmanlı hakimiyetine girdiği dönemde de her saltanat değişikliğinde yenilenen fermanlarla, Hıristiyan cemaatin hakları her zaman koruma altına alınmıştır. Ancak XVII. yüzyılın ortalarından itibaren Fransa, kendisini Katolikliğin hamisi ilan ederek Kudüs'te bulunan Katolik Efrenc cemaatine sahip çıkmıştır. Öte yandan Rusya da Ortodoksları himaye etmeye çalışmıştır. Bu devletler kutsal yerler konusunda kendi mezhepleri altındaki cemaatlere daha fazla tasarruf hakkı verilmesi için zaman zaman Osmanlı Devleti'ne baskı yapmışlardır.¹⁴⁹

Avrupa devletleri, Hıristiyan tebaanın Müslümanlardan aşağı bir statüde olmasını sağlayan idari ve hukuki düzenlemelerin bütünüyle kaldırılmasında ısrarlı olmuşlardır. Çünkü Babıali, Gülhane Hattı ile her ne kadar gayrimüslimlere bazı haklar vermişse de, Müslümanların Hıristiyanlardan üstün olduğu ilkesini bütünüyle terk etmemiştir.¹⁵⁰

Batılı devletlerin baskısına maruz kalınmaması için, Osmanlı Devleti tarafından ilan edilen Islahat Fermanı, Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasında eşitlik sağlayan bir belgedir. Bu belgeyle Hıristiyanlar, tanınan yeni haklarla Müslümanlarla aynı düzeye getirilmiş ve bu suretle iki din mensuplarının birbirleriyle kaynaştırılmasına çalışılmıştır.¹⁵¹

I. Meşrutiyet'in ilanına kadar, Osmanlı Devletinin iç ve dış siyasetinde önemli izleri olan Islahat Fermanı, Gülhane Hattı'nın genişletilmiş bir biçimidir. Sultan, fermanın giriş kısmında, Osmanlı Devletinin medeni milletler arasındaki haklı yerini ve

148 Karal, a.g.e., C: 5, s. 222

149 Bostancı, a.g.e. s. 46-47

¹⁵⁰ Eryılmaz, 1992, s. 135

151 Karal, a.g.e., C: 5, s. 252

önemini artırabilmesi için, şimdiye kadar konulmuş olan nizamların yeniden tekit ve genişletilmesi isteğini belirtmiştir. Fermanda şu esaslar yer almaktaydı:

- Herkes mal, can ve namus güvenliğine sahip olacak,
- Herkesin kanun önünde eşitliği sağlanacak,
- Fatih döneminden beri gayrimüslim topluluklara verilmiş olan imtiyazlarla ruhani muafiyetlerin, yeni şartlara ve ihtiyaçlara uyumunu temin için, Babıali'nin nezaretinde patrikhanelerde oluşturulacak meclisler vasıtasıyla müzakereler yapılacak ve teklifler Hükümete sunulacak,
- Patriklerin seçimi usulü ıslah olunacak, patrik, piskopos, metropolit ve haham gibi ruhani liderler devlete "sadakat" yemini edecekler,
- Ruhani liderlere, milletinden almakta oldukları aidat ve bahşişler kaldırılarak maaş bağlanacak,
- Cemaat işlerinin, ruhani ve cismani üyelerden oluşan meclislerde görüşülerek yürütülmesi sağlanacak,
- Bütün tebaa devlet memuru olabilecek,
- Belirli şartları taşıyan herkesin askeri ve mülki okullara girebilme hakkı olacak,
- Cemaatler arasında çıkacak ticaret ve cinayet davaları için karma (muhtelit) mahkemelerin kurulması, şahitlikte eşitlik ve yargılamanın aleni olması sağlanacak,
- Karma ticaret ve cinayet mahkemelerinde tatbik edilecek kanunlar biran önce hazırlanacak,
- Hapishaneler ıslah edilecek,
- İşkence ve cismani cezalarla ilgili düzenlemeler kaldırılacak,
- Askerlik mükellefiyeti gayrimüslimlere de uygulanacak,

- İltizam usulü kaldırılacak ve vergiler doğrudan devlet eliyle toplanacak,
- Patrikhaneler, miras gibi bazı davalara bakabilecekler,
- Yabancılara “tasarruf-i emlak” hakkı tanınacak,
- Bütün resmi yazışmalarda, Hıristiyanlar için hakaret niteliği taşıyan ifade ve sözlere yer verilmeyecek,
- Rüşvet ve benzeri yolsuzlukların önlenmesi için ilgili kanunlar şiddetle uygulanacak,
- Her cemaatin ruhani reisi ile Devlet tarafından bir yıl süre ile atanacak birer memur, bütün tebaayı ilgilendiren konularda Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye görüşmelerine katılacak,
- Bazı idari sınırlamalara tabi olmak kaydıyla mezhep ve eğitim hüriyeti sağlanacak,
- Eyalet ve sancak meclislerinde Müslüman ve gayrimüslim üyelerin seçim işlerini düzene koymak ve görüşlerin doğru olarak ortaya çıkmasını sağlamak amacıyla düzenlemeler yapılacak,
- Ziraat ve ticaretin geliştirilmesini sağlamak amacıyla eğitim, bilim ve Avrupa sermayesinden yararlanılacak.¹⁵²

Osmanlı Devleti tarafından verilen bu haklar, Hıristiyanları memnun ederken Müslümanları rahatsız etmiş, hazmedilemeyen bu durum karşısında büyük tepki gösterilmiştir. Birçok etnik ve dini cemaatin bir arada yaşadığı Filistin bölgesinde de huzursuzluklar ve problemler olmuş, ancak bu durum diğer bölgelerde olduğu gibi Islahat Fermanı'nın ilanından sonra değil, Kırım Savaşı'nın başlamasıyla beraber ortaya çıkmıştır.¹⁵³

¹⁵² Eryılmaz, 1992, s. 138-140

¹⁵³ Armaoğlu, a.g.e., s. 258-259

Filistin bölgesinde bulunan Müslüman halkın bir bölümü, Osmanlı Devleti'nin Rusya ile savaşa girmesini, Kudüs ve civarında bulunan Hıristiyan cemaatlerini sorumlu tutmuştur.¹⁵⁴

Islahat Fermanı'nda öngörülen düzenlemeler, daha uygulamaya konulmadan Osmanlı Devleti'nin bazı bölgelerinde ayaklanmalar başgöstermiştir. Özellikle Rumeli'de hoşnutsuzluk ve isyanlar yaygınlaşmış, Müslümanlar da Bosna, Suriye ve Lübnan'da ayaklanmışlardır.¹⁵⁵ Taşra idaresinde yenileşme yolunda asıl hayati düzenlemeler 1860'larda yapılmıştır. 1860 yılında mahalli bir isyandan sonra padişah, sadrazam başkanlığında bir heyeti Niş eyaletine göndermiştir. Bu teftiş sırasında Mithat Paşa, bu Balkan vilayetinin valiliğine getirilmiştir. Bir müddet sonra Meclis-i Vâlâ, Vali Mithat Paşa'nın başarılı idaresinin uygulamalarını örnek alacak bir genel nizamname üzerinde çalışmaya başlamıştır.¹⁵⁶

Hukuki düzenlemelere yol açan başka bir etken, milletler mozayiki Lübnan'da -Osmanlı'daki sancak adıyla Cebel-i Lübnan'da- meydana gelen etnik çatışmalardır. Osmanlı'nın, idaresini daha önce yerel Dürzi derebeylere ve Katolik Maruni köylülere bıraktığı Cebel-i Lübnan sancağına yönelik merkezileştirme çabaları, buradaki cemaatler arasında çatışmalara yol açmıştır.¹⁵⁷

1860'da katliamlar Fransa'nın müdahalesine neden olacak şekilde Şam'a sıçrayınca, III. Napolyon, Beyrut'u işgal etmek üzere bir ordu göndermiştir. Beş büyük Avrupa devletinin (Avusturya, Fransa, İngiltere, Prusya ve Rusya) konferans kararlarından, Babıali'nin kabul etmek zorunda kaldığı, Lübnan'ı yönetecek yeni bir usul teklifi çıkmıştır. Cebel-i Lübnan, Şam eyaletinden ayrılarak doğrudan merkeze bağlı mümtaz bir sancak olmuştur.¹⁵⁸ Avrupa'dan gelen baskılar, Fransızların, Cebel-i Lübnan iline özel bir statü sağlamasına neden olmuştur.¹⁵⁹ 1861 Cebel-i Lübnan Nizamnamesi'ne göre burası Babıali'nin atadığı Hıristiyan bir mutasarrıf tarafından

154 Bostancı, a.g.e. s. 50

155 a.g.e. s. 53

156 Kırmızı, Abdülhamit, **Abdülhamid'in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2007, s. 25

157 a.g.e., s. 25.

158 a.g.e., s. 25

159 Yerasimos, Stefanos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye. Bizans'tan 1971'e**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, s. 386

idare edilecektir. Cebel-i Lübnan idari olarak yedi kazaya bölünecek ve mutasarrıf bu kazaların kaymakamlarını kendisi atayacaktır. Her kaza kaymakamca atanacak bir müdür tarafından yönetilmek üzere müdüriyetlere ayrılacaktır. En küçük idari birim ise ahalinin seçeceği bir muhtarın idaresine verilecek olan karyedir. Her birimin başındaki kişi bir üstteki mülki amire karşı sorumlu olacaktır.¹⁶⁰

7 Kasım 1864’de yayımlanan nizamname ile Tanzimat’tan beri uygulanmakta olan yönetim biçiminde bazı değişikliklere gidilerek yeni bir mülki-idari bölünme öngörülmüştür. Eski eyaletler örnek alınarak daha küçük iller oluşturulur. Bu iller sancaklara (kaymakamlıklara), sancaklar ilçelere ve ilçeler de köylere (kariyelere) bölünür. “1864 Vilayet Nizamnamesi” bütün Osmanlı İmparatorluğu’na yayılmadan önce deneme niteliğinde Tuna Vilayeti’nde uygulamaya konulmuştur. Üç yıl sonra 15 Mayıs 1867’de Ali Paşa, denemenin başarıya ulaştığını ve yasadaki hükümlerin bundan sonra öteki illere de uygulanacağını bildiren bir muhtırayı diğer vilayetlere de göndermiştir.¹⁶¹

Bu düzenlemeler öncekilerden farklı değildir. Ancak, yöneticilerin unvan ve atamalarında değişiklik olmuştur.¹⁶² Yeni kanunla vilayetler yukarıdan aşağıya doğru liva, kaza, nahiye ve karye şeklinde organize edilmiştir. Liva’yı artık kaymakam değil, mutasarrıf denilen mülki amir idare edecektir. Liva ve kazaların idari organizasyonu vilayetinkiyle aynı tarzdadır; bunlar vilayetlerin küçük ölçekli kopyaları gibidir. Mutasarrıf livanın, kaymakam da kazanın en büyük mülki amiridir. Seçilmiş şefleri muhtar olan köylerin hiyerarşik olarak ilk bağlı oldukları idari merkezler, bir müdür tarafından yönetilen nahiyelerdir. Merkezi idarenin otoritesi artık kaza seviyesine kadar uzanmıştır; kaymakam İstanbul’dan Dahiliye Nezaretinin anonim taşra teşkilatı mensupları içinden atanan profesyonel bir memurdur.¹⁶³

1867 yılında, 1864 Nizamnamesi’nde bazı küçük değişiklikler yapılmıştır. Bu şekliyle 1871 yılında çıkarılan “İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi”ne kadar

160 Kırmızı, a.g.e., s. 25.

161 Yerasimos, a.g.e., s. 386-387

162 Bostancı, a.g.e. s.54

163 Bostancı, a.g.e., s. 54; Karal, a.g.e., s.309-311

yürürlükte kalmıştır.¹⁶⁴ Kaza ile karye arasında oluşturulan nahiye, 1871 Nizamnamesi'nin getirdiği yeni bir birimdir.¹⁶⁵

Kudüs'ün 1871 Vilayet Nizamnamesi ile dolaysız olarak merkeze bağlı livalardan sayılması, iktidarın bölgeye ve bu bölgenin merkezi olan kente ilgisinin en önemli göstergesidir. Osmanlı hükümeti, orta ve güney Filistin'in en uzak köşelerini yeni idari kurumlar aracılığı ile Kudüs'e, Kudüs'ü ise doğrudan merkeze bağlamıştır.. Böylece Kudüs yeni bir yapılanmayla farklı bir kent kimliği ve “merkezi yer” olarak hizmet edeceği kendine ait bir bölge kazanmıştır.¹⁶⁶

1860'lardan itibaren, yeni Vilayet Nizamnamesi ile başlayan idari örgütlenme, bilindiği üzere vilayet, liva, kaza idare meclislerinde ikişer tane gayrimüslim ve müslim nüfusun temsilciliğini yapacak seçimli üyeler bulunmasını öngörüyordu.¹⁶⁷

1864, 1867, 1871 düzenlemelerinden sonra bir de 21 Şubat 1876'da kırk maddelik bir metin, *İdare-i Umumiyye-i Vilayâtlar Hakkında Talimat* adıyla vilayetlere gönderilmiştir. Bu talimatname valinin, mutasarrıfların, kaymakamların, hakimlerin ve meclislerin şimdiye dek genel ve muğlak ifadelerle geçirilen vazifelerini tek tek saymıştır.¹⁶⁸

Osmanlı Devleti, Islahat Fermanı çerçevesinde yargı alanında da yeni düzenlemeler yapmıştır. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, yüksek mahkeme gibi çalışmaya başlamıştır. 1864 yılında kurulan Ticaret Mahkemeleri, 1861'den sonra yaygınlaşmaya başlamıştır. Avrupalı devletlerin müdahalesi de gözönünde tutularak “Nizamiye Mahkemeleri” açılmıştır.¹⁶⁹

Örgütlenme bakımından “Mahkeme-i Temyiz” ve “Mahkeme-i İstinaf” olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Hukuk ve ceza mahkemelerini bünyesinde toplayan Temyiz Mahkemesi, vilayet ve liva merkezlerindeki Nizamiye Mahkemeleri'nin cinayet ve adi

164 Ortaylı, İlber, **Batılılaşma Yolunda**, Merkez Kitapçılık, İstanbul, 2007, s.143

165 Kırmızı, a.g.e., s. 31

166 Avcı, a.g.e., s. 29

167 Ortaylı, İlber, **Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 190,

168 Kırmızı, a.g.e., s. 34

169 Bostancı, a.g.e., 56-57

hukuk davalarını temyiz etmekle görevlendirilmiştir. İstinaf Mahkemeleri ise ceza, hukuk ve ticaret dairelerine bölünmüş olup, bu alanlarda en son tetkik ve karar organı niteliğindedir.¹⁷⁰

Hükümet merkezindeki bu düzenlemelere benzer değişiklikler vilayetlerde de yapılmıştır. 1846 yılında kurulan “Ticaret Mahkemeleri” 1861’den sonra yaygınlaşmaya başlamıştır. Avrupalı devletlerin müdahalesi ve önerileri de göz önünde tutularak “Nizamiye Mahkemeleri” açılmıştır. Bu mahkemelerde, Şer’i Mahkemeler ile Cemaat Mahkemeleri’nin bakmakla yükümlü oldukları evlenme, boşanma, miras, tapu gibi anlaşmazlıklar dışında kalan davalar görüşülüp karar bağlanmıştır.¹⁷¹ Mahkeme kararlarının Türkçe olarak yazılması ilkesi benimsenmiş, ayrıca halkın çoğunluğunun kullandığı dillere çevrilmesi uygun görülmüştür.¹⁷²

Osmanlı Devleti, yine Islahat Fermanı çerçevesinde eğitim ve öğretim alanında da yeni düzenlemeler yapmıştır. Tanzimat’ın ilanından 1869 yılına kadar geçen sürede, eğitim ve öğretim alanında yapılan düzenlemelerle klasik Osmanlı öğretiminin yanı sıra, çağdaş denilebilecek yapıda düşünülmüş yeni bir anlayışın yavaş da olsa yerleştiği görülmektedir. Medreselerin yetersizliği, kendi kendini yenileyememesinin yanında yeni yönetimin gerektirdiği elemanların yetiştirilmesi mecburiyeti, rüşdiye ve benzeri okulların açılmasında en büyük etkidir. Ancak okulların açılmasıyla sorun halledilememiştir. Batılı devletler yapılan yenilikleri yeterli görmemiş, Hıristiyanlara tanınan hakların uygulamaya konulmadığını ileri sürerek Osmanlı Devleti’nin içişlerine karışmışlardır. Osmanlı Devleti, 1869 Nizamnamesi adıyla yeni bir yönetmelik hazırlayarak eğitim-öğretim işlerini yeniden düzenlemiştir.¹⁷³

Osmanlı Devletinin yeni düzenlemeler yaptığı diğer bir alan ise haberleşme ve ulaşım alanıdır. 23 Ekim 1840’da kurulan “Posta Nezareti” Ticaret Nezareti’ne bağlı olarak çalışmalarını sürdürmüş, ilk iş olarak İstanbul’da ve taşrada postahaneler açmıştır. 1849 yılına kadar Tanzimat’ın uygulandığı bütün eyalet merkezlerinde

170 Bostancı, a.g.e., s. 57

171 Karal, a.g.e., C. 8, s.342

172 Bostancı, a.g.e., s. 57

173 a.g.e., s. 57-58

postahaneler açılmıştır. Haberleşme alanında atılan en büyük adım ise telgrafın Osmanlı Devleti'nde de haberleşme aracı olarak kullanılmasıdır.¹⁷⁴

Ulaşım alanında da Osmanlı Devleti bu dönemde önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Tanzimat'tan önceki mevcut yollar ulaşımına elverişli olmadığı gibi, yılın belirli zamanları dışında birçok bölgenin birbiriyle ve İstanbul'la ulaşımına da imkan vermemiştir. Bu durum yönetimi, ekonomiyi ve sosyal yaşantıyı olumsuz yönde etkilemiştir. Oysa Avrupa devletleri, XVIII. Yüzyıldan itibaren karayollarını yeniden onarıp genişletmelerinin yanında demiryolu yapımına da geçmişlerdir. Buharın gemilerde kullanılmasıyla beraber deniz ulaşımında büyük başarılar sağlamışlardır.¹⁷⁵

Osmanlı Devleti'nde demiryolu yapımı, esas itibariyle II. Abdülhamid döneminde Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulması ile başlamıştır. Bu dönemde Anadolu Demiryolları (1888), Bağdat Demiryolu (1889), Yafa-Kudüs Demiryolu (1889), Selanik -Manastır Demiryolu (1890), Beyrut-Şam Demiryolu (1890) ve Selanik-İstanbul Demiryolu (1892) yabancılara verilen imtiyazlarla yapılmıştır. Devlet demiryolu politikasını savunma politikası ile birlikte düşünmüştür.¹⁷⁶

Bu dönemde Osmanlı Devletinde vergiler konusunda da düzenlemeler yapılmıştır. Tanzimat Fermanı'nda iltizam usulünün kaldırılacağı, herkesin gelirine göre vergi alınacağı ilan edilmiştir.¹⁷⁷

Osmanlı idaresine girdikten sonra 1841 yılında Şam eyaletinden ayrılarak doğrudan İstanbul'a bağlanan Gazze, Yafa ve Nablus'u da içine alacak şekilde yeniden düzenlenen Kudüs sancağı kısa bir süre sonra Sayda eyaletine bağlanmıştır.¹⁷⁸ 1841 yılında yapılan düzenleme ile Kudüs sancağına bağlanan Nablus, 1856'da Kudüs'ten ayrılarak, müstakil sancak şeklinde Sayda eyaletine bağlanmıştır. 1865 yılında Şam ve Sayda eyaletinin yerine Suriye vilayeti oluşturulmuştur.¹⁷⁹

174 a.g.e., s. 58-59

175 a.g.e., s. 60

176 a.g.e., s. 61

177 a.g.e., s. 61-62

178 Avcı, a.g.e., s. 60

179 Bostancı, a.g.e., s. 63

İdari yaşam, Osmanlıların alt eyalet birimi olan sancak merkezinde geliyordu ve Filistin’de Nablus, Akka ve Kudüs olmak üzere üç sancak bulunuyordu. Belli bir ölçüye kadar bu idari bölünme, bölgenin topografyasına uygun biçimde belirlenmişti.: Her idari ve coğrafi bölgenin başkenti olan önemli bir şehri bulunuyordu ve böylece, Filistin’in en ünlü kentlerinin bazıları toplumsal ve kültürel yaşamın odak noktalarını oluşturuyorlardı. Bölgenin başlıca şehirleri arasında bulunan Akka, Kudüs, El Halil ve Nablus’un yanı sıra, Hayfa, Yafa ve Gazze gibi daha küçük sahil kentleri de bulunuyordu.¹⁸⁰

1871 Vilayet Nizamnamesi ile, her sancak ve kaza merkezinde idare meclisleri ve vilayette de vilayet idare meclisi teşkil edilmişti. 1871 Nizamnamesi meclisleri yaygın hale getirmişti. Bu nizamname ile vilayet umumi meclisleri oluşturulmuştu. Her livadan seçilen temsilciler, merkezde valiyle vilayet sorunlarını tartışıp, temenni mahiyetinde karar aldıkları yıllık toplantılar yaparlardı.¹⁸¹ 1871 tarihli Vilayet Nizamnamesi’yle yapılan düzenlemede Kudüs, “evliye-i gayr-i mülhaka” arasında sayılmış, yani doğrudan merkeze bağlı livalardan biri haline getirilmiştir. Kudüs’ün Osmanlı taşra örgütlenmesi içinde üst düzeye taşıyor ve vilayete eşdeğer ayrıcalıklı bir statü kazandırıyordu. Çünkü doğrudan merkeze bağlı livalarda mutasarrıf, valinin yetkilerine; liva idare meclisi ise vilayet idare meclisinin görevlerine sahipti.¹⁸²

Ayrıca bu Nizamname ile (Belka) Nablus ve Akka sancakları da Kudüs’e bağlanmıştır. Kısa bir süre sonra Akka ve Belka sancakları yeniden Suriye vilayetine bağlanmış, Kudüs ise doğrudan İstanbul’a bağlı kalmaya devam etmiştir.¹⁸³

Siyasi gücün ağırlık merkezi Akka ve Kuzey Filistin iken, özellikle 1872 yılından sonra daha açık bir şekilde güneye ve Kudüs şehrine kaymıştır.¹⁸⁴

1871 yılında Kudüs’ün doğrudan İstanbul’a bağlanmasıyla Kudüs Mutasarrıfı fiilen vali ile eşit bir statüye kavuşmuştur. Kudüs’ün diğer sancaklara kıyasla daha yüksek bir mertebeye ulaşmış olması, doğal olarak mülki amirlerin rütbe ve unvanlarına

180 Pappe, Ilan, **Modern Filistin Tarihi**, Nuri Plümer (çev), Phoneix Yayınevi, Ankara, 2007, a.g.e., s. 3

181 Ortaylı, 2007, s.65

182 Avcı, a.g.e, s. 60

183 Bostancı, a.g.e, s. 64

184 a.g.e., s. 64

da yansımıştır.¹⁸⁵ Bu dönemde Kudüs'te, Mutasarrıfın yanında idari bir birim olarak İdare Meclisi de görev yapmıştır. 1871 yılına kadar Kudüs İdare Meclisi, memleket hakimi, müftü, tahrirat müdürü, evkaf müdürü ve muhasebeciden oluşan beş sürekli üyesi ve bölge halkını temsilen beşi Müslüman, üçü gayrimüslim cemaatlerin ruhani liderleri olmak üzere sekiz kişiden oluşan seçimli üyeleriyle toplam on üç üyeden meydana gelmiştir.¹⁸⁶

Kudüs'teki çeşitli dairelerin faaliyetleri, mutasarrıf, daire başkanları ve halktan seçilmiş üç Müslüman, üç gayrimüslim altı temsilciden oluşan bir yönetim kurulunca koordine edilirdi.¹⁸⁷ 1871 tarihli Vilayet Nizannamesi, Kudüs'teki İdare Meclisi'nin üye sayısını, yarısı sürekli ve yarısı seçimli olmak üzere sekize düşürmüştür.¹⁸⁸ Kudüs'te bulunan İdare Meclisi'nin görevleri, karar ve danışma olarak iki kısma ayrılmıştır. Sancaktaki tüm devlet dairelerinin masrafları yine İdare Meclisi tarafından denetlenmiştir. Fakat büyük meblağlara ulaşan tüm harcamalar İstanbul'daki ilgili nezaretlerde onaylanmıştır. Meclis arazi mülkiyeti konusunda da belirli yetkilere sahip olmuştur. Nüfus hareketlerini kontrol etmiş, nüfus kayıtlarını yenileyerek gerektiğinde düzeltilmesini sağlamıştır.¹⁸⁹

1871 Nizannamesi'nin idari yapıda meydana getirdiği bir diğer değişiklik ise idari bir birim olarak nahiye örgütlenmesinin oluşturulmasıdır. Bu nizamname, nahiye şeyhliğini iptal ederek yerine müdür unvanı taşıyan hükümet görevlisi getirmiş, köy şeyhinin yerine ise, yerel halkın arasından hükümet tarafından atanan muhtar getirilmiştir. Osmanlı devleti, bu düzenlemelerle askeri güce sahip aşiret şeyhlerinin güçlerini ortadan kaldırmaya çalışmıştır.¹⁹⁰

Osmanlı Devleti belediye örgütlerini, mahalle teşkilatı, loncalar ve vakıflar gibi yerel kurumlar tarafından görülmekte olan şehir hizmetlerini tek elde toplama, düzenlemek ve böylece daha iyi kontrol etmek için kurmuştur. Osmanlı vilayetlerindeki belediye teşkilatıyla ilgili ilk yasal düzenlemeler 1864 Vilayet Nizannamesi'nden sonra

185 Avcı, a.g.e., s. 104-105

186 a.g.e., s. 109-110

187 Özmen, a.g.e., s. 87

188 Bostancı, a.g.e., s. 65-66

189 Avcı, a.g.e., s. 109-110

190 Bostancı, a.g.e., s. 67

yapılmıştır. 1867 yılında çıkarılan iki talimatname ile vilayetlerdeki belediye teşkilatlarının kuruluş ve görevleri düzenlenmiştir.¹⁹¹ 1877 yılından önceki yasal düzenlemelerde, belediye reisinin devlet memurları arasından atanması öngörülmüştür. 1877 Kanunu ise belediye reisinin, seçimli üyelerden oluşan belediye meclisinin içinden devlet tarafından tayin edilmesi esasını getirmiştir.¹⁹²

Belediye meclisine seçilebilmek ve seçimlerde oy kullanabilmek için Osmanlı tabiiyetinde olmak şartı getirilmiştir. Kudüs'teki nüfusun büyük çoğunluğunun Müslümanlardan oluşması, Kudüs'e sonradan gelip yerleşen gayrimüslimlerin, özellikle de Yahudilerin, genellikle yabancı devletlerin tabiiyetinde bulunmalarından dolayı, Müslümanlar belediye seçimlerinde daha çok oy sayısına sahip olmuşlardır. 1870 yılında Kudüs belediye meclisinde beş Müslüman, bir Yahudi ve bir Hıristiyan yer almıştır. Aynı şekilde, son belediye meclisi de altı Müslüman, iki Hıristiyan ve iki Yahudi'den oluşmuştur.¹⁹³

Şahısların belediye seçimlerinde oy kullanabilmeleri için yıllık elli kuruş, meclise üye olarak seçilebilmeleri için ise yıllık yüz kuruş emlak vergisi ödemeleri şartı getirilmiştir.¹⁹⁴ XIX. yüzyılın başlarında kadılık kurumu önemini kaybetmiş ve sadece adalet işleri kadının yetkisine bırakılmıştır.¹⁹⁵

Osmanlı idari teşkilatında şehrin dini öneminden dolayı Kudüs kadılığı, İstanbul, Edirne, Bursa, Mısır, Mekke, Medine, Şam ve Halep gibi payeli büyük kadılıklar arasında yer almıştır. “Mahrec-i mevleviyet” payesini taşıyan Kudüs kadılığı yüksek dereceyle itibar gören bir mevkii olmuştur.¹⁹⁶ Kudüs müftüsü, şer'i mahkemenin başkatibi ve şehirdeki diğer kurumların görevlileri, komşu şehirlerde aynı mevkilerde bulunanlardan daha üstün tutulmuşlardır.¹⁹⁷

Osmanlı Devleti, Müslümanlara ait topraklarda yaşayan gayrimüslimler hususunda “Şer-i Şerif” adı verilen hukukun çizdiği sınırlar çerçevesinde hareket

191 Avcı, a.g.e., s. 112

192 a.g.e., s. 140-142

193 Bostancı, a.g.e., s. 70

194 Bostancı, a.g.e., s. 70

195 a.g.e., s. 74

196 Singer, a.g.e., s. 37-38

197 Bostancı, a.g.e., s. 75

etmiştir. “Şer-i Şerif” denilen bu İslam hukukuna göre, Müslümanlarla barış yapan ve İslam Devleti’nin hakimiyetini kabul eden gayrimüslimlere “Zımmi” adı verilir. Din, dil ve ırk farkı gözetilmeksizin hepsine ayrı şekilde Şer-i Şerif’e göre muamele yapılır. ¹⁹⁸

Müslümanlara ait topraklarda yaşayan Zımmilerin aynı topraklarda yaşayan Müslümanlardan farkı, din ayrılığından doğan bir ayrılıktır. Örneğin, Müslümanlar zekat vermekle yükümlü oldukları halde, gayrimüslimler zekat vermekle yükümlü değildirler. Gayrimüslimler kazançlarına göre, senede bir defa kişi başına “cizye” denilen bir vergi vermektedirler. Fakirler, işsizler, din adamları, yaşlılar ve hastalar bu vergiden muaftır. Gayrimüslimler askerlik yapmak zorunda değildir. Aile hukuku, miras hukuku ve dinlerinin gereği olan diğer hukuki konularda, kendi inandıkları hukuki hükümler uygulanır. Bütün bunların yanında, gayrimüslimlerin de can, mal, namus ve şerefleri Müslümanlarınkı gibi dokunulmazdır. Muhtaç gayrimüslimler, bazı istisnaların dışında, devlet kademelerinde yer alabilirler. Bütün hukuki davalarda, gayrimüslim ile Müslüman arasında fark yoktur. İstanbul’daki kiliseler, havralar, mezarlar; arşivlerdeki belgeler, mahkeme kararları Müslüman hoşgörüsünün en büyük delilleridir. ¹⁹⁹

XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Avrupalı devletlerin müdahalesi ve önerileriyle yargı alanında yenilikler yapılmış, ticaret mahkemesi ve nizamiye mahkemesi adı altında yeni mahkemeler oluşturulmuştur. ²⁰⁰

1851’den Islahat Fermanı’na kadar, bazı yerlerde açılan rüşdiye okulları dışında maarif alanında önemli bir iş yapılmamıştır. Bu durgunluğun sebebi “Kutsal Yerler Meselesi” ve Kırım harbinin Osmanlı hükümetini fazlaca meşgul etmiş olmasıdır. ²⁰¹

Kudüs’teki eğitim ve medreselere gelince, XVIII. yüzyıldan itibaren buradaki kültür hayatı ve medreselerde gerileme olmuştur. Bunun önemli sebeplerinden birisi medreseleri kaynak bakımından destekleyen vakıfların zayıflamasıdır. Oysaki bu tarihlerde batılı devletler ve yine onların desteğinde misyonerler, modern okulların

198 IHH, a.g.e., s. 35

199 a.g.e., s. 35-36

200 Bostancı, a.g.e., s. 75-76

201 Kodaman, Bayram, **Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 14

sayısını hızla arttırmışlardır. Böylece batı kültürü ve batı dilleri Müslümanların dillerini ve kültürlerini geride bırakmıştır.²⁰²

Sultan II.Abdülhamid, Osmanlı coğrafyasında iletişim ve ulaşım hizmetlerinin gelişmesi ve zenginleşmesine ehemmiyet vermiştir. Döşenen telgraf hatları ve kurulan demiryolu ağı ile merkezi otoriteyi güçlendirmeye çalışmıştır.²⁰³

202 Karaköse, a.g.e., s. 57

203 Hülagü, Metin, **Bir Umudun İnşası: Hicaz Demiryolu**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2008, s. 25

İKİNCİ BÖLÜM

YAHUDİLERİN FİLİSTİN' E GÖÇÜ

2.1. Yahudi Devleti İdeali ve Bu İdealin İlk Öncüleri

Yahudiler için Filistin özellikle de Kudüs, tarihin ihtişam ve görkemini, geçmişte Tanrı ile insanın yakınlaştığı anları, gelecekte ise yaratan ile yaratılanın kaçınılmaz birleşmesini simgeler. Musevi inancına göre, insanın yaratılışı Kudüs'te başlamıştır.²⁰⁴ Tevrat'a göre kendileri, Tanrı tarafından vaat edilen, "Vaadedilmiş Toprak" Kenan diyarına gitmek için Hz. İbrahim'in başkanlığında yola çıkarlar. Lut Gölü'nün batısında yer alan Hebron'a (Halilü'r-Rahman) a yerleşirler.²⁰⁵ İkinci olarak Hz. Musa tarafından Mısır'dan getirilen Yahudiler vaad edilmiş topraklara ulaşmak üzere yola çıkarlar. Hz. Musa, bir "Yahudi Milleti" teşekkülünün temellerini atmış, klanlar halinde yaşayan İbraniler'i din ve kültür birliğiyle birbirine yaklaştırmış, aralarında az çok müşterek bir duygu uyandırmış, onları Kenan diyarının kapısına getirip bırakmıştır.²⁰⁶ Hz. Musa'dan sonra idareyi ele alan Yaşua döneminde Filistin'de devletlerini kurmayı başarmışlardır.²⁰⁷ Ancak kurulan bu devletler, Asur ve Babil Krallıkları tarafından yıkılınca, Yahudiler toplu olarak Babil'e (Irak'a) götürülmüşlerdir. Böylece Yahudilerin tarihinde "Babil Sürgün Devri" başlamış olur.

208

Babil sürgününde Yahudiler, yeni muhitlerinde asimile olmamak ve kaybolmamak için direnmişler ve dinlerine daha iyi sarılmışlardır. Bu sürgün, onların milli duygularını daha da kuvvetlendirmiştir. Din adamlarının ve soylularının

204 Bostancı, a.g.e., s. 87

205 Kocabaş, "Filistin ...", s. 9-10

206 a.g.e., s. 12-13

207 a.g.e., s. 14

208 Erdoğan, a.g.e., s. 34

liderliğinde kültürlerini geliştirip kuvvetlendirerek, Filistin'e tekrar dönüş ümidi ile yaşamışlardır.²⁰⁹

Yahudilerin Babil sürgününden kurtuluşları, İran Krallığı vasıtası ile olur. M.Ö. 539'da Babil Krallığını yıkan İran Kralı Cyrus (Keyhüsrev), 538'de Yahudilerin Filistin'e dönüp Mabet'i yeniden inşa etmelerine izin verir.²¹⁰ Yahudilerin büyük bir kısmı Filistin'de devletlerini yeniden kurmuşlardır. Kurulan bu devlet, yarı bağımsız devlet statüsünde olup, İran ve Roma'nın vassalı olarak yaşamıştır.²¹¹ Yahudiler Roma İmparatorluğundan kurtulmak için M.S. 67 yılında birinci isyanı gerçekleştirmişlerdir. Roma Generali Titus, şehri tahrip etmiş, mabedi yıkmış, çok sayıda Yahudiye kılıçtan geçirmiştir.²¹² Yahudilerin ikinci isyanı ise M.S. 135'te olmuştur.²¹³ Romalılar, isyanı kanlı bir şekilde bastırmışlardır. Yine çok sayıda Yahudi öldürülmüştür. Pek çoğu da sürgün edilmiştir. Filistin şehirlerine dönmeleri yasaklanmıştır. Romalılar tarafından Suriye'ye bağlanan Filistin, önemsiz bir vilayet haline getirilmiştir. Filistin'de tutunamayacaklarını anlayan Yahudiler, kitleler halinde bölgeyi terk etmeye başlamışlardır. Bir iki asır sonra Filistin'de yalnız birkaç bin fakir Yahudi kalmıştır. Yahudi tarihinde "Dağılma Devri", "İkinci Sürgün Hayatı" başlamıştır.²¹⁴

Süleyman Mabeti'nin Romalılar tarafından ortadan kaldırılmasıyla birlikte Filistin'de yaşama imkanı bulamayan bir çok Yahudi için takriben 2000 yıllık bir sürgün hayatı başlamıştır. Filistin'i terkederek dünyanın bir çok yerine dağılan Yahudilerin bu yeni hayatlarına "Diaspora Hayatı" denilmiştir.²¹⁵

Göç ettikleri şehirlerde, Ghettoalarda²¹⁶ yaşayan Yahudiler, din adamları olan hahamların idaresinde milli, dini kimlik ve ideallerini unutmamışlar, inatla yaşamışlardır. Çünkü kendilerini "Tanrının seçkin kulları" olarak görmüş ve Filistin'i de "vaadedilen ebedi vatan" olarak değerlendirmişlerdir. Bu inanç, Yahudilerin

209 Kocabaş, "Filistin...", s. 17

210 Erdoğan, a.g.e., s. 35; Kocabaş, "Filistin...", s. 17.

211 Bostancı, a.g.e. s. 87.

212 Kocabaş, "Filistin...", s. 19-20; Kutluay, a.g.e., s. 16; Yılmaz, a.g.e., s.3

213 Erdoğan, a.g.e., s. 36

214 Kocabaş, "Filistin...", s. 20.

215 Erdoğan, a.g.e., s. 37; Kocabaş, "Filistin...", s. 21.

216 **Ghetto**: Ortaçağ'da bazı Avrupa Kentlerinde Yahudilerin iskan etmek zorunda bırakıldıkları duvarlarla çevrili mahalleler. Bkz: Boyer, Alain, **Siyonizm Kökenleri**, Volkan Aytar (çev), İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 8

benliklerine öylesine yerleşmiştir ki, dünyanın dört bir yanına dağılmış ümmetini Kral Davud'un altı köşeli yıldızı altında toplayacak ve onlara kutsal topraklara kadar önderlik edecek bir Mesih'in gelişini, büyük bir sabır ve tevekkülle beklemeye razı etmiştir. Yahudiler, sinagog ayinleri sırasında sürekli olarak Filistin'e dönmek için dua etmişlerdir.²¹⁷ Dünyanın çeşitli ülkelerine dağılmış bulunan Yahudilerin bir ulus olabilmek ve Filistin'de müstakil bir Yahudi devleti kurmasını amaçlayan siyasi hareket, "Siyonizm" olarak adlandırılmıştır. Siyonizm, İsrailoğulları'nın Filistin'de Sion dağı çevresinde yerleşmeleri ve yaşamlarını burada sürdürmeleri anlamına gelmektedir.²¹⁸ Yahudiler'de, Filistin'e geri dönüş idealinin gerçekleşme şekli önce, "Mesih inancı" şeklinde kendisini göstermiştir.²¹⁹

XIX. yüzyılın ortalarından sonra "Mesihci Siyonizm" dönemi sona ermiş, yerini "Siyasi Siyonizm"e bırakmıştır.²²⁰

Siyonizm hareketinin doğuşu, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da hızlanan milliyetçilik düşüncesi ile yakından ilgilidir. Siyonizm, Avrupa'da bir milliyetçilik akımı olarak başlamış; ancak liderlerinin, bir ulusun yeniden canlanması ile ilgili vizyonlarını Filistin ülkesinde uygulamaya karar vermelerinin ardından kolonyalist bir niteliğe bürünmüştür.²²¹ 1871'de Alman Milli Birliği'nin kuruluşu hemen bütün Avrupa'da milliyetçilik akımlarına hız vermiştir. Balkanlar'da başlayan Slav milliyetçiliği de ön plana çıkmıştır.²²²

Avrupa milliyetçiliği aynı zamanda her ülkede Yahudi aleyhtarlığı yani anti-semitizmi de tahrik etmiştir.²²³ Anti-semitizm; dünyadaki diğer devlet, toplum, kitle ve bireylerin Yahudi toplumunun yer yüzüne yayılmalarına karşı çıkmaları ve kendi devletlerinde Yahudileri barındırmak istememeleridir. Eskiden beri Yahudileri sevmeyen bu milli toplumlarda Yahudi aleyhtarlığı birdenbire şiddetlenmiştir. Avrupalı

217 Bostancı, a.g.e., s. 87-88

218 Eryılmaz, Bilal, **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, Risale Yayınları, İstanbul, 1996, s.204; Erdoğan, a.g.e., s. 53

219 Kocabaş, "Filistin...", s. 25

220 Taylor, Alan R., **İsrail'in Doğuşu**, Mesut Karaşahan (Çev), Pınar Yayınları, İstanbul, 2001, a.g.e., s. 13

221 Pappé, a.g.e., s. 33; Öner, a.g.e., s. 41

222 Bostancı, a.g.e. s. 89

223 Karaköse, a.g.e., s. 49; Öner, a.g.e., s. 41

devletler, Yahudilere karşı iki yönlü bir politika tercih ederek bazen onları korumuşlar, bazen de sömürmüşler hatta zulmetmişlerdir. Yahudiler, ilk baskıyı Rusya'da görmeye başlamışlardır.²²⁴

Ruslar, Yahudileri ilk önce Baltık'tan Karadeniz'e uzanan ve yirmi beş kentten oluşan, sınırlandırılmış yerleşim bölgesine (gettolar) götürmüşlerdir. Bu bölgenin dışında yaşamak şöyle dursun, özel yasal izin almadan Yahudilerin bu bölge dışına çıkmaları dahi kesinlikle yasaklanmıştır. Yahudileri bu şekilde üretici bir çalışmaya, yok denecek kadar az olan toprağı işlemeye teşvik etmişlerdir. Bu durum Yahudilerin gittikçe fakirleşmesine ve bölgeye Yahudi kalabalığının grup grup dolmasına sebep olmuştur.²²⁵ Hükümet, Yahudi okullarını bir an önce yok etmek istemiş, yetkililer vaftizin yaygınlaştırılması düşüncesiyle Yahudi çocuklarını, eğitim dilinin Rusça, Lehçe ve Almanca olduğu devlet okullarına gitmeleri için zorlamışlardır. 1840'ta kurulan bir komite, dinsel Yahudi kitaplarını sansür ederek imha etmiş, yalnız Vilna ve Kiev'de iki matbaaya izin verilmiştir. Üç yıl sonra Yahudiler Kiev'den tamamen kovulmuşlardır.²²⁶

Yüzyıl içerisinde, Yahudilerin aleyhine ve faaliyetlerini düzenleyen yığınlarca yeni kanun ve kararname yayınlamışlardır. Zengin aileler, devlet okulunda veya askerlikte çocuklarının yerine gidecek çocuklar satın almışlardır. 1856'da yeni Çar II. Alexander, liberal bir dönem başlatarak, uzun dönem asker, üniversite mezunu veya "yararlı" tüccar olmaları halinde Yahudilere bazı haklar tanımıştır. Kısıtlamaları kaldırarak, Yahudilerin sosyal ve ekonomik gelişimini hızlandırmıştır.²²⁷ Bu dönem 1863'teki Polonya isyanı ile sona ermiştir. Yahudi ayrımcılığının ve Yahudi olmayanlardan kaynaklanan anti-semitizm'in kıvılcımını ateşleyen hadise, 18 Mart 1881'de Rus Çarı II. Alexander'ın suikast sonucu öldürülmesi olmuştur. Bu olayın akabinde Rus otoriteleri, Yahudilere karşı utanç verici katliamların gerçekleştirilmesini teşvik etmiştir.²²⁸ Yahudilerin, Rusya'dan ve Polonya'daki yerleşim bölgesinden topluca göç etmesi, anti-semitizm'in patlak verişinin neticesidir. Mültecilerin çoğu Batı

224 Öner, a.g.e., s. 41

225 Öner, a.g.e., s. 41; Kutluay, a.g.e., s.30

226 Bostancı, a.g.e. s. 90.

227 Kocabaş, "Filistin...", s. 113

228 Taylor, a.g.e., s. 14; Kocabaş, "Filistin...", s. 114; Öner, a.g.e., s. 49

Avrupa ve Amerika'ya yeniden yerleşirken üçbine yakın bir kısmı da Filistin'e göç etmiştir.²²⁹

Siyasi Siyonizm'e geçiş döneminin temsilcileri Yehudah Alkalai²³⁰ (1798-1878) ve Zwi Hirsch Kalischer²³¹ (1795-1874) isimindeki iki hahamdır. Balkanlardaki milliyetçilik hareketleri, Filistin'de Yahudi kolonileri kurmak uğrunda Alkalai'yi etkilemiştir. 1845'te yazdığı "Yahuda'nın Teklifi" adlı kitabında, Filistin'e tekrar kavuşmak uğruna Mesihçi inancın terk edilerek, daha pratik yolların bulunmasını istemiştir. Yahudileri Filistin'e çağırması, Yahudi zenginleri tarafından finanse edilen daimi bir fon kurulmasını ve göçmenlerin toprak satın almaları ve yerleşimleri için yardımcı olunmasını savunmuştur. Alkalai, Avrupa'yı bizzat dolaşarak, Yahudileri Filistin'e göçe teşvik etmiştir. Hayatının son yıllarında kendisi de Kudüs'e yerleşerek bu propagandasına kuvvet vermek istemiştir.²³²

Almanya ve Hollanda'da hahamlık görevinde bulunmuş olan Kalischer de Alkalai'yi etkileyen milliyetçilik olaylarından etkilenmiş ve onun fikirlerine benzer fikirleri savunmuştur. O, daha çok Balkanlardaki milliyetçilik hareketlerinin değil, İtalya, Polonya ve Macaristan'daki milliyetçilik hareketlerinin etkisinde kalmıştır. 1862'de yayınladığı "Siyon'a Bakış" isimli kitabında, Yahudi ulusunun yeniden kurulması gerektiğini savunur.²³³ Kalischer'e göre, Yahudi milli yurdu ve devlet atayurdu Filistin'de kurulacaktır. "Yahudisiz Filistin'de öncelikle Yahudi tarımsal yerleşim bölgelerinin kurulmasını bir başlangıç olacağını öngörür. Bu uygulamayı da milli kurtuluşun bir işareti olarak değerlendirir."²³⁴

Kalischer de Alkalai gibi, Yahudi göçleri ve toprak alımlarını finanse etmek için bir "arazi satın alma fonu" kurulmasını ister. Kalischer, ayrıca Filistin'de bir tarım okulu kurulmasını da istemektedir. Kalischer, bu isteklerin görüşülmesi için 1860'da bir

229 Taylor, a.g.e., s. 14-15

230 Manaz, Abdullah, **Siyasi Siyonizm Tarihi**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 19-20; Öke, Mim Kemal, **Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar**, Çağ Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1991, s. 35

231 Manaz, a.g.e., s. 21; Öke, 1991, s. 36

232 Kocabaş, "Filistin...", s. 95-96; Boyer, a.g.e., s. 56-57; Yılmaz, a.g.e., s.5-6

233 Okuyan, Selim, **Filistin'in Gölgesinde Abdülhamit ve Theodor Herzl**, Selis Kitaplar, İstanbul, 2008, s. 60

234 Boyer, a.g.e., s. 57-58; Kocabaş, "Filistin...", s. 96

Yahudi Kongresi toplanması için harekete geçer. Kongre, 1861’de Thorn şehrinde toplanır. Kalischer’in istekleri doğrultusunda kararlar alınır.²³⁵

Siyasi Siyonizm’e geçiş döneminin temsilcileri arasında kabul edilen ve yine bir haham olan bir başka isim de Moşe Hess (1812-1875)’dir. Hess’in 1862’de yayımlanan kitabının ismi “Rome and Jerusalem” (Roma ve Kudüs) dir. O, Yahudilerin Filistin’de toplanıp bağımsız devletlerini kurmaya İtalyan Birliği’nin kurulmasını örnek göstermiştir.²³⁶

Yahudilerin Filistin’e yerleşmeleri konusundaki ilk girişim, Laurence Oliphant tarafından 1879’da Osmanlı Devleti’ne sunulan bir teklifle gerçekleşmiştir. Oliphant, Osmanlı Sultanı nezdinde Filistin’e Yahudilere imtiyaz verilmesi için teşebbüste bulunmuştur.²³⁷ Oliphant’ın teşebbüsü daha çok İngiltere’nin siyasi ve ekonomik çıkarlarına dayalı olarak gerçekleşmiştir. Eski bir diplomat olan Oliphant, Filistin tarih ve kültürü ile ilgili araştırmaları teşvik eden Palestine Exploration Fun’un elinde oldukça yüklü bir miktar para olduğunu öğrenmiştir. Bu parayla Palestine Development Company adlı bir şirketin kurulmasını ve bu şirketin Filistin’in münbit boş olan topraklarını Yahudilere açarak, o topraklarda Avrupa’nın ihtiyacı olan ürünlerin yetiştirilmesini sağlamayı ve bölgede İngiliz nüfuzunu artırmayı istemiştir. Görüşlerine gerekli desteği aldıktan sonra da bölgede araştırmalara başlamış ve II. Abdülhamid’e bazı tekliflerde bulunmuştur.²³⁸ Oliphant’ın teklifine göre, Belka Sancağı’na bağlı büyük bir arazi Yahudi yerleşimine açılacak, bu bölgeye bir çeşit özerklik verilecek ve böylece Yahudiler kendi iç işlerini yürütebileceklerdir. Yahudilerin bölgeye yerleşimi, Osmanlı Devleti ve diğer devletlerle olan ilişkilerin “İskân-ı Muhâcirin Osmanlı Kumpanyası” tarafından düzenlenecektir.²³⁹

Siyasi siyonizmin ilk teşkilatlanması, Rusya ve Ukrayna’da Panislavizm’in etkisiyle Yahudilere yönelik katliamın başlamasıyla 1800’lü yıllara dayanmaktaydı. Bu

235 Kocabaş, “Filistin...”, s. 96-97

236 Okuyan, a.g.e, s. 60

237 Kocabaş, “Filistin...”, s. 127; Öke, 1991, s. 83; Ş. Tufan Buzpınar, “II.Abdülhamid Döneminin İlk Yıllarında Filistin’de Yahudi İskanı Girişimleri (1879-1882)”, **Türkiye Günlüğü**, Eylül-Ekim 1994, sayı:30, s.58-59

238 Buzpınar, a.g.e., s. 60-61

239 Bostancı, a.g.e., s. 92

olayların etkisinde kalan tıp doktoru Leo Pinsker (1821-1891) “Auto Emancipation” (Kendi Kendine Kurtuluş) kitabını yayımlamıştır. Kitabında, Yahudilerin Mesih bekleyerek değil, Filistin’de normal bir millet haline gelmesi gerektiğini anlatmıştır. Kitabının etkisi Rusya’da görülmüş ve Pinsker’in liderliğinde, 1884’te Dünya Siyonist Teşkilatı’nın öncüsü “Lovers of Zion” (Siyon Aşıkları Cemiyeti) kurulmuştur. Polonya’da ilk kongresini yapmış ve Yahudi kolonilerinin kurulması kararlaştırılmıştır. Pinsker, Yahudi göçlerini finanse etmek için Avrupa’yı dolaşmıştır. Fakat Siyon Aşıkları Cemiyeti Rusya ile sınırlı kalmış, evrensel bir hareket olamamıştır.²⁴⁰

XIX. yüzyılın başından itibaren giderek artan misyonerlik faaliyetleri sonucunda, bölgede, Rusya, İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya’nın yönetiminde kiliseler, dini okullar ve dernekler kurulmuştur. Cemaatler arası dengenin bozulmasının Osmanlı Devleti yönetimini ve Kudüs’ün konumunu olumsuz yönde etkileyeceğinin farkında olan II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti topraklarına Yahudi göçüne genel olarak itiraz etmemesine rağmen, Filistin’e Yahudi yerleşimine karşı kesin bir tavır sergilemiştir. Bu çerçevede Oliphant’a verilen cevapta, dışarıdan gelen Yahudilerin asla Filistin’e yerleştirilmeyecekleri, ancak isterlerse Mezopotamya, Anadolu ve Rumeli bölgelerine yerleştirilebileceği bildirilmiştir.²⁴¹

Yahudilerin Filistin’de bir arada yaşama istekleri, onları, farklı isimler altında fakat aynı amaca yönelik teşkilatlar altında toplamıştır. Filistin’de başlayacak olan tarımsal yaklaşıma bir temel teknik bilgi aktarımı konusunda öncülük etmek üzere, Yafa yakınlarında 1870’de “Mikveh İsrail” isimli bir Yahudi tarım okulu kurulmuştur. Bu okulun açılışını, 1860 yılında Fransız Hükümeti’nin onayı ile Paris’te kurulan, bir nevi Fransız Yahudilerinin teşkilatı özelliği taşıyan “(Alliance Israélite Universelle) Evrensel Yahudi Birliği” gerçekleştirmiştir.²⁴²

Bunu bir yıl sonra Londra’da kurulan “Londra İbrani Müessesesi” izlemiştir. Rusya’da başlayan Yahudi aleyhtarlığı sonucunda Yahudiler, 1881 yılında Odessa’da “Hovevei Zion” (Zion’u sevenler veya Siyon Aşıkları) adı ile bir dernek kurmuşlardır.

240 Okuyan, a.g.e., s.62

241 Bostancı, a.g.e., s. 93

242 Boyer, a.g.e., s. 58-59; Kocabaş, “Filistin ...”, s. 131-132; Manaz, a.g.e., s. 21; Öke, “Kutsal Topraklarda ...”, s. 36

Bu derneğin amacı da aynıdır. Bu dernek siyonizmin ilk adımı sayılmaktadır.²⁴³ Bu dernek 1882-1883'de 12 cemiyet iken, 1889-1890 yıllarında 138 cemiyete kadar ulaşmıştır.²⁴⁴ Varşova komitesinin tahminine göre 1885 Kasımında örgütün 14.000 faal üyesi vardır.²⁴⁵

Hovevei Zion Derneği içinden ayrılan 500 kadar Yahudi genci, 21 Ocak 1881'de "Biluim Hareketi" adı ile ayrı bir hareket başlatmıştır.²⁴⁶ Bilu, Tevrat'ın İşaya Kitabı'ndan alınmış olup "Yakup'un Evi" anlamına gelmektedir. Bilu hareketi, İstanbul Yahudilerine kadar ulaşmıştır. Bilu grubu, Bilu Manifestosu adı ile 1882'de bir deklarasyon yayınlayıp Filistin'de bir Yahudi Yurdu kurulmasını isteyen belgeyi yayınlamıştır. Bu, Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulmasını isteyen ilk Siyonist belgedir.²⁴⁷

2.2. Filistin'e İlk Yahudi Göçü

Yahudilerin Filistin'e ilk göçleri Siyonist hareketlerin başlamasından önce olmuştur.²⁴⁸

"Aliyah" adı verilen bu göçlerin ilk dalgası, 1881-1891 tarihleri arasında olmuş ve 134.000 Yahudi ABD'ye, 5.000 Yahudi Filistin'e ve 10.000 Yahudi de başka ülkelere göç etmiştir.²⁴⁹ Filistin'e gelen Yahudileri, Odessa'dan Siyon Aşıkları Cemiyeti sevk ve finanse etmiştir. Siyon Aşıkları, 1883'te ailelerden para toplatmayı önermiş ve Siyonist akım tarafından oluşturulan Yahudi Ulusal Fonu'nun öncüsü olmuştur.²⁵⁰

243 Jean-Attias, a.g.e., s. 183; Arı, a.g.e., s. 112; Öner, a.g.e., s. 41

244 Yılmaz, a.g.e., s. 7

245 Öke, "Kutsal Topraklarda ...", s. 40

246 Boyer, a.g.e., s. 71; Öner, a.g.e., s. 42

247 Öner, a.g.e., s. 42

248 Türkkân, a.g.e., s. 18

249 Arı, a.g.e., s. 112

250 Jean-Attias, a.g.e., s. 183-184

Bu ilk kolonilerdeki göçmenler, Filistin bölgesi hakkında hiçbir fikir sahibi olmadıkları için ziraat usullerinde sıkıntı çekmişler, ellerindeki maddi imkanlar erimiş ve sıtma yüzünden de insan kayıpları vermişlerdir.²⁵¹

1881'den itibaren Rusya'dan Filistin'e gelen, sayıları 25 bini²⁵² bulan Yahudiler, burada dört yerleşim alanı kurmuşlardır. Yafa yakınlarında kurulan yerleşim bölgesinin adı Risho Zion (Zion'a başlangıç) idi. Diğerleri ise Petach Tikvah (Ümit Kapısı), Zichron Jacob (Yakup'un Hatırası), Rosh-Pina (Köşetaşı) kolonileri idi. Rusya'dan gelen bu ilk Yahudi göçmenleri çok güç durumda bulunuyorlardı.²⁵³ Bu dönemde Fransa'da Baron Edmond de Rotschild, Filistin'de Yahudi yerleşim yerleri kurulması için kredi vermeye başlamıştı.²⁵⁴ Baron Rotschild, Yahudi göçmenleri için 25 milyon franklık bir yardımda bulunmuştur. Rotschild bölgede milyonlarca poundluk harcamalarda bulunarak Yahudiler adına arazi satın almış, binalar inşa ettirmiştir. Çevresinde bulunan insanları dolaylı ya da dolaysız olarak etkileyerek toplamış olduğu 8 milyon poundluk bir serveti, bölgeye aktararak, bu bölgedeki Yahudilerin yetiştirilmesine yönelik birimlerin oluşturulmasını sağlamıştır.²⁵⁵ Yahudi kolonizasyonu için en büyük yardımda bulunan bir diğer ünlü Yahudi zengin ise Baron Maurice de Hirsch olmuştur. Bu kişiler sayesinde Filistin bölgesindeki koloniler kendilerini toparlamışlardır.²⁵⁶

XIX. yüzyılda, Mesihci Siyonizmin siyasal siyonizme dönüşmesi sonucunda, Yahudiler, Filistin'e göç ederek koloniler kurmaya başlamış ve ilk toprak satın alımları da 1855'de Moses Montefiero tarafından gerçekleştirilmiştir.²⁵⁷

Osmanlı Devleti'ne Yahudi göçleri aralıklarla devam etmiş ve gelen yeni göçmenler de Filistin bölgesine yönelmişlerdir. Bu durumu siyasi ve sosyal açıdan uygun bulmayan Osmanlı Devleti, gelecek olan Yahudi göçmenlerini, Osmanlı Devleti

251 Öke, "Kutsal Topraklarda ...", s. 41

252 Özmen, a.g.e., s. 36; Erdoğan, a.g.e., s. 59

253 Kocabaş, "Filistin...", s. 136; Boyer, a.g.e., s. 70-71

254 Özmen, a.g.e., s. 36; Öke, "Kutsal Topraklarda ...", s. 42

255 Erdoğan, a.g.e., s. 60

256 Öke, "Kutsal Topraklarda ...", s. 44

257 Garaudy, Roger, E.Montet, A.Lods, A.S.Rappoport, **Tarihte ve Günümüzde Siyonizm ve Yahudilik**, Nurer Uğurlu, Adnan Yazıcı, Örgen Uğurlu, Kemal Demir (çev), Örgün Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 585

tabiyetine geçmeleri, kanunlara uymaları ve Filistin bölgesi dışına yerleştirilmeleri şartıyla kabul edebileceğini bir fermanla duyurmuştur.²⁵⁸

Osmanlı Devleti'ne yapılan bu göçlerin kasıtlı olması, bu göçlerin arkasında Siyonist teşkilatlar ve emperyalist Avrupa devletlerinin bulunması, parçalanmak tehlikesi içerisinde olan Osmanlı Devleti'ni harekete geçirmiş ve Yahudi göçünün engellenmesi için bazı tedbirler almaya sevketmiştir.²⁵⁹

2.3. Osmanlı Devleti'nin Yahudi Göçünü Engelleme Tedbirleri

1394 yılında II. Murad zamanında, Fransa Kralı VI. Charles tarafından kovulan Yahudiler, Osmanlı Devleti'ne sığınan ilk Yahudi göçmenler olmuşlardır. Bunları daha sonra Orta Avrupa Yahudileri izlemiştir. Padişah II. Bayezid, Yahudileri kurtarmak için kendi özel gemisini göndermiş, Osmanlı devleti içerisindeki tüm Yahudilere iyi davranılması yolunda da bir irade yayınlamıştır.²⁶⁰

Yahudiler, Osmanlı yönetiminin Müslüman olmayanlara karşı hoşgörülü tavrı, devletin ticari imkanları ve kendi sanatlarını kolayca icra edebilecekleri bir zeminin olması gibi nedenlerden, Osmanlı devleti'ne yerleşmeyi tercih etmişlerdir.²⁶¹

Yahudiler, Osmanlı Devletinde en sıcak karşılanan ve 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar yönetimle pek sorunu olmayan bir topluluktur olmuştur. Avrupa'nın muhtelif bölgelerinde baskı gören Yahudiler, çeşitli dönemlerde kurtuluşu ve refahı Osmanlı topraklarına sığınmakta bulmuşlardır. Osmanlı yönetimi, Yahudi göçmenleri kabul etmekte tereddüt göstermiş ve XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Yahudi göçmenlere karşı siyasetini değiştirmiştir. Filistin'e Yahudi göçü siyasi bir çehre kazanıp, Filistin'de bir Yahudi devleti kurma çalışmaları hızlanınca, Osmanlı Devleti de

258 Bostancı, a.g.e., s. 95.

259 a.g.e., s. 95-96.

260 Bostancı, a.g.e., s. 96

261 a.g.e., s. 96

Filistin'e yönelen bu göçmenlere karşı hemen tepkisini belirtmiş ve gerekli tedbirleri almaya çalışmıştır.²⁶²

Başlangıçtan beri yabancılar, Osmanlı Devleti sınırları içinde resmen emlak ve araziye sahip olamıyorlardı. Yabancılar, satın aldıkları emlak ve araziye, kendi üzerlerine geçiremediklerinden, muvazaa yoluyla Osmanlı tebaasından olan eşlerinin ya da akrabalarının üzerine yazdırarak, kendi aralarında senet yapmak suretiyle dolaylı yollardan arazi ve emlak sahibi olabiliyorlardı. Bu tür muvazaalı işler çoğalınca, birçok emlak yabancıların eline geçti.²⁶³

Islahat Fermanı, Osmanlı hükümeti ile yabancı devletler arasında yapılacak düzenlemelerden sonra, yerli ahalinin tabi olduğu hükümlere uymak şartıyla, yabancılar da Osmanlı Devletinde "tasarruf-u emlak" hakkı verileceğini öngörmüştü. Tanzimat Fermanından sonra da geleneksel Osmanlı hukuk sistemi yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. 1862 yılında yabancı elçiler, Babıaliye birlikte başvurarak Islahat Fermanındaki bu müsaadenin yerine getirilmesini talep ettiler. Ali Paşa, bu talebin, ancak yabancılar eskiden tanınan muafiyet ve hakların, tekrar gözden geçirilmesi ve değiştirilmesi halinde mümkün olabileceğini belirtince, yabancı elçiler de Ali Paşa'nın bu teklifini kabul ettiler.²⁶⁴

Bazı devlet adamları ise, meseleyi iktisadi yönden ele alıyorlar ve tasarruf-u emlak konusunda yabancılar izin verilmesi halinde, emlakın kıymetinin artacağını ve yabancıların Osmanlı devletinde kazandıklarından altın olarak kendi ülkelerine gönderdikleri paralarının burada kalacağı görüşüne sahip bulunuyorlardı. Sonuç olarak, 1867 yılında "Tebaa-i Ecnebiyenin Emlak İstimlakine Dair Nizamname" hazırlanarak yürürlüğe konmuş ve birer sureti yabancı elçiliklere gönderilmiştir. Nizamname, yabancı devletler tarafından kabul edilmiştir.²⁶⁵

Nizamnamenin birinci maddesine göre, yabancı bir devletin tebaası, Osmanlı ülkesinin Hicaz topraklarının dışında, Osmanlı Devleti tebaası gibi şehir ve köylerde

262 Eryılmaz, 1996, s. 202

263 a.g.e., s. 207

264 a.g.e., s. 207

265 a.g.e., s. 207

“tasarruf-u emlak” hukukundan istifade edebilecektir. Ancak, önceleri Osmanlı tabiiyetinde olup da sonradan çıkanlar bu haktan istifade edemeyeceklerdir. Yabancıların emlak davaları, Osmanlı mahkemelerinde görülecek ve haklarında Osmanlı tebaası gibi muamele edilecektir. Yabancılar, sahip oldukları gayrimenkulleri dolayısıyla, Osmanlı Devleti tebaasının tabi olduğu resim ve vergileri ödemekle mükellef olacaklardır.²⁶⁶

Nizamname’de, emlakın tasarrufuna dair olan ilamların icrasında, yabancı elçiliklerin aracılığına gerek duyulmadığı konusunda bir hüküm yer almadığı için, bu yolla yabancılar, önemli imtiyazlar elde etmişlerdi. Cevdet Paşa’nın belirttiğine göre, bir yabancıнын tasarrufunda bulunan bir dükkan ya da ev konusunda, bunlarda hakkı olmadığına dair bir ilam verildiği halde, kendisini ve eşyasını çıkartmak için, mutlaka ilgili devletin elçiliğinin aracılığına gerek bulunmakta idi. Tercümanlar ve konsoloslar ise, tahliyesine karar verilen dükkan ve binalarda işlem yapılacağı vakit, yabancıların hukuku zayi oluyor diye yaygara koparmaktan geri kalmıyorlardı. Böylece yabancılar Kapitülasyonların yanı sıra, emlak tasarrufu konusunda da yerli ahaliden farklı imtiyazlara sahip olmuşlardır. Diğer yabancılar gibi, Yahudiler de bu Nizamname hükümlerinden istifade edebilme hakkına sahip olduğundan, bu yolla epey emlak sahibi olmuşlardı.²⁶⁷

Osmanlı Devleti, Filistin topraklarında Yahudi yerleşimini engellemek için hukuki tedbirler almıştır. İlk olarak Yahudi yerleşimini engellemek için 18 Recep 1287 (1871)’de İrade-i Seniyye ile Filistin topraklarını miri araziye(devlet arazisi) çevirmiştir.²⁶⁸ Ancak buna rağmen çeşitli vesilelerle Filistin topraklarına yerleşme talebinde bulunan Yahudiler olmuştu.²⁶⁹

Osmanlı Hükümeti yabancıların emlak konusunda sahip oldukları bu imtiyazın sakıncalı yönlerini gördüğü için, 5 Mart 1883 tarihinde yeni bir Nizamname hazırlayarak yürürlüğe koyar. Bu nizamnameye göre, Osmanlı Hükümetinin iznini

266 a.g.e., s. 207-208

267 a.g.e., s. 208.

268 Cin, a.g.e., s.39; Akgündüz, Ahmet, “II.Abdülhamid’in Yahudiler’in Filistin’e Yerleşmesini Yasaklayan Bir İradesi”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi I**, (I-VI).Ciltler, sa:3, s.27-28

269 İHH, a.g.e., s. 37

almadan milliyetini değiştirmiş olanlar ve yabancı devletlerin tabiiyetinde bulunanlar, Türkiye’de gayrimenkul satın alamayacaklardır. Nizamnamede yer alan bu yasa, yalnız yabancılar için söz konusudur. Osmanlı tebaası olan gayrimüslimleri kapsamıyordur. Bundan yararlanan Osmanlı tebaası Yahudiler, muvazaalı yollarla yabancı devlet tebaasındaki dindaşlarına emlak alım-satımında aracılık yapmaya başlamışlardır.²⁷⁰ Toprakların %20’si mülk arazi şeklinde olduğundan Yahudiler bu kısımdan koparabildiklerine yerleşebilmişlerdi. II.Abdülhamid, 1883 iradesiyle, Yahudilere toprak satışını dolaylı yoldan engellemeye çalışmış, bir taraftan da hazine-i hassadaki şahsi mal varlığıyla Filistin’de mümkün olduğu kadar çok toprak satın alarak bu kapıyı kapatmaya çalışmıştır.²⁷¹

Tapusu, Osmanlı tabiiyetindeki bir Yahudinin üzerinde görüldüğü için, Osmanlı hükümeti, Siyonistlerin Filistin’de koloniler kurmasına mani olamıyordu. Bunun üzerine Babıali 1892 ve 1893 yıllarında bir dizi önlemler almak zorunda kalmıştı. Kudüs mutasarrıfı İbrahim Hakkı Paşa, bundan böyle milliyet ayırımı yapılmaksızın, hiçbir Musevi’nin Filistin’de arazi satın alamayacağını mahalli kadastroya ve halka bildirmiştir. 1893 yılından sonra Filistin’de II. Abdülhamid’in ve Babıali’nin Yahudiler konusunda gösterdiği hassasiyet ve alınan tedbirlere rağmen, 1876-1908 yılları arasında Siyonistler, Filistin’de 40.000 dönüm toprak satın alarak 33 yerleşim merkezi kurmayı başarmışlar ve 1908 yılında bu bölgede ikamet eden Yahudilerin sayısını 80 bine çıkarmışlardır.²⁷²

Padişah Sultan II. Abdülhamid Siyonistlerin Filistin’den toprak satın alma tekliflerini reddederken, hükümet de yerleşmeleri önlemek için çeşitli önlemler almıştır. Hariciye vekilliği çeşitli gazetelere bu konuda açıklamalarda bulunuyor ve Siyonistlerin esas amaçlarının ne olduğunu halka anlatmaya çalışıyordu. Ayrıca sefaretlere bu konuda gerekli talimatlar verilmiş ve şüpheli görülen Yahudilerin Filistin’e girmelerine vize verilmemesi istenmişti. 1882 tarihinde Dahiliye Nezareti, hacılar hariç tutulmak üzere yabancı Yahudilerin Filistin’e giriş ve çıkışlarını yasaklamıştı. Dahiliye Nezareti 1887 tarihinde aldığı bir kararla Filistin’e gelen Yahudi hacıların sadece bir ay

270 Eryılmaz, 1996, s. 208.; Cin, a.g.e., s.39

271 Akgündüz, a.g.e., s. 27-28

272 Eryılmaz, 1996, s. 208

kalabileceklerini, ilk giriş yapanlardan elli lira depozito alınmasını ve ayrıldıklarında ise alınan miktarın tekrar iade edilmesi esasını getirmişti. Fakat bütün alınan önlemlere rağmen Siyonistlerin Filistin'e sızmalarının tam olarak önlendiğini söylemek zordur. Çünkü Filistin'den geldiği ülkeye gönderilen bir Yahudi, üçüncü bir ülkeye gidiyordu. Örneğin Rusya'dan gelen, dönüşte tekrar Rusya'ya değil, Amerika veya İngiltere'ye gidiyor daha sonra o ülkenin vatandaşlığına geçip tekrar Filistin'e dönmeyi başarıyordu. Pasaportlarda din ile ilgili bir bilgi olmadığından, Filistin'e dönen şahsın Yahudi olup olmadığı da bilinmiyordu.²⁷³

Yeni kanunlarla Yahudilerin Filistin'e girişlerinin engellenmesine çalışılmıştır. 1882 yılından itibaren, Yahudi hacı ve işadamı dışındakilerinin Filistin'e girişi yasaklanmıştır. Ancak birçok Yahudi kendilerine hacı ve işadamı görüntüsü vererek bu yasağı çiğnemişlerdir. Filistin sınırlarına giren Yahudi hacıların bir kısmının izlerini kaybettirdiklerinin farkına varan Kudüs Mutasarrıfı Rauf Paşa, Osmanlı hükümetinden önlemlerin arttırılmasını istemiştir. Bunun üzerine 1884'te çıkarılan bir kanunla, kapitülasyonların sadece ticari bölgeler için geçerli olduğu gerekçesiyle Yahudi işadamlarının Filistin'e girişi yasaklanmış, Yahudi hacılara da pasaportlarını buldukları ülkelerdeki Osmanlı konsolosuna vize ettirmeleri ve Filistin'den ayrılmalarını sağlayacak miktarda depozito ödemeleri kaydıyla bir aylık süre için içeri alınmalarına izin verilmiştir. 1888 yılından itibaren grup halinde gelmemek kaydıyla Yahudilerin Filistin bölgesine girişlerine müsaade edilmiştir.²⁷⁴

Yahudilerle mücadele etmenin bir diğer yöntemi, Yahudilerin Filistin'den arazi almalarını yasaklamaktır. Fakat 1867 Arazi Kanunnamesi Yahudilerin arazi satın almalarını önleyecek durumda değildi. Bunun önüne geçebilmek için 5 Mart 1883 tarihinde Filistin'den sadece Osmanlı vatandaşı olan Yahudilerin arazi almalarına müsaade edilmiştir. Yabancı Yahudilerin alım – satımı yasaklanmıştır. Çünkü bu defa Osmanlı vatandaşı olan Yahudiler arazi sahipleri ile temasa geçiyor, pazarlık yapıyor ve alınan arazinin tapusunu kendi üzerine kaydediyordu.²⁷⁵

273 Karaköse, a.g.e., s. 52-53

274 Bostancı, a.g.e., s. 97.; Nedim, Mahmut Şükrü, “**Filistin Savaşı (1914-1918)**”, Abdullah Es (çev), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s.2

275 Karaköse, a.g.e., s. 53

II. Abdülhamid yönetimi, bu konuda bölgeden gelen şikayetleri de göz önünde bulundurarak, yeni önlemler almak zorunda kalmıştı.²⁷⁶ II. Abdülhamid 15 Temmuz 1891 tarihli iradeyle Filistin’de Yahudi yerleşimine karşı çıkma nedenlerini açıklamıştır.²⁷⁷ Hiçbir Yahudi’nin Osmanlı vatandaşlığına alınmayacağı ve Yahudilerin Osmanlı topraklarına yerleşmesine müsaade edilmeyeceği belirtilmiştir. Osmanlı topraklarında Yahudilere toprak ve mülk satışı yasaklanmıştır.²⁷⁸ Ayrıca toprağını satmak zorunda kalan Filistinli Arapların toprakları, “Hazine-i Hassa” adına II. Abdülhamid tarafından satın alınarak Yahudilerin toprak satın alma yolu engellenmeye çalışılmıştır. Yahudiler, Osmanlı devleti aleyhine propagandaya başlamışlar ve İstanbul’da “İntikam” adlı gizli bir cemiyet kurmuşlardır. Birkaç ay sonra da, İngiliz Maslahatgüzarlığı tarafından verilen bir notada Filistin ve Suriye’de bulunan Rusyalı Musevi ailelerin himayesinin İngiltere’ye ait olduğu bildirilmiş, yasaklamalar konusunda müdahale edilmiştir. Başta İngiltere olmak üzere Avrupalı devletlerin işe karışması sonucunda yasaklama kararlarının uygulanmasında başarı sağlanamamıştır.²⁷⁹

1891-1892 yıllarında Rusya’da şiddetlenen Yahudi aleyhtarlığı nedeniyle, yeniden başlayan göç sırasında, Yahudilerin perişan durumu II. Abdülhamid’i etkilemiştir.²⁸⁰ II. Abdulhamid, Türkiye Hahambaşısı Moşe Levi’yi 1893 yılının Nisan ayında Saraya davet ederek, ona, Rusya’dan ve diğer yerlerden kaçan Yahudilerden Türkiye’ye gelmek isteyenleri, Doğu Anadolu’ya yerleştirmek ve bu suretle yerli Yahudilerle beraber, 4. Ordu’ya bağlı 100 bin kişilik bir kuvvet meydana getirmeyi düşündüğünü söylemiştir. Hahambaşı da, Yahudi cemaatini askere alma lütfunda bulunduğu için Padişah’a teşekkür etmiş ve konuyu Hahamhane meclisine intikal ettirmiştir.²⁸¹ Yahudi göçmenlerin askerliği kabul edilmekle beraber, bunlara kendi dini ibadetlerine devam etmelerine izin verilmesinin de padişahın rica edilmesi istenmiştir.²⁸² II. Abdülhamid, konuyu Heyet-i Vükela’ya gönderdiğinde Heyet-i Vükela, Musevi toplumunun Osmanlı Saltanatına olan bağımlılığını teyit etmesinden

276 Bostancı, a.g.e., s. 98

277 IHH, a.g.e., s. 39.; Cin, a.g.e., s.40-41; Akgündüz, a.g.e., s.28-29

278 IHH, a.g.e., s. 39.

279 Bostancı, a.g.e., s. 98

280 a.g.e., s. 98

281 Eryılmaz, 1996, s. 203

282 Bostancı, a.g.e., s. 99

çok memnun kalmışlar, ancak, diğer gayrimüslimlerin de durumunu göz önüne almışlardır.²⁸³ Aslında II. Abdülhamid, bu girişimiyle Yahudileri ordu içinde istihdam ederek hem kontrolünde bulundurmak hem de Filistin'den uzak tutmak istemiştir.²⁸⁴

Osmanlı devleti, Filistin'e Yahudi yerleşimi konusunda çok hassas davranmış ama aynı hassasiyeti bölgede bulunan yerel idareciler gösterememişlerdir.²⁸⁵

Yerel idarecilerin kişisel çıkarlarının ağır basması, Osmanlı Devleti'nin Filistin bölgesine Yahudi göçünü engelleme çabalarını boşa çıkarmıştır.²⁸⁶

Osmanlı Devleti, 1893 yılında aldığı bir kararla daha önceden yasal yollarla alınmış mülklerin tapularının verilmesi işlemine başlamıştır. Çünkü Museviler sadece siyasi amaç için değil, ibadet için de Filistin bölgesinde arazi ve mülk satın almışlardır.²⁸⁷

2.4. Theodor Herzl ve Dünya Yahudilerinin Teşkilatlanması

Göçlerin dışında, Siyonizmi ve Yahudilerin dünya çapında teşkilatlanması hareketini hızlandıran ikinci olay, Fransa'da Yahudi düşmanlığının bir göstergesi haline gelen "Dreyfus Olayı" olmuştur. Yahudi asıllı Fransız Subayı Alfred Dreyfus (1859-1935), 1894'de gizli bir askeri mahkemede yargılanarak yabancı bir devlete (Almanya'ya), devlet sırlarını vermek suçunu işlediği iddiasıyla ömür boyu hapse mahkum edilmiş, mahkeme kararı halka intikal edince, Fransa'da Yahudiler aleyhine gösteriler başlamıştır.²⁸⁸ Fakat olay hemen kapanmamış ve Dreyfus'un suçlu olup olmadığı Fransız kamuoyunda yıllarca tartışılmıştır. 1899 yılında Dreyfus için af çıkarılmıştır. Ancak Dreyfus olayı Fransa'da yeni bir anti-semitizm dalgasının patlak vermesine sebep olmuştur.²⁸⁹

283 Eryılmaz, 1996, s. 203

284 Bostancı, a.g.e., s. 99

285 a.g.e., s. 99

286 a.g.e., s. 101

287 a.g.e., s. 101

288 Kocabaş, "Filistin ...", s. 140-141; Boyer, a.g.e., s. 84-85; Manaz, a.g.e, s. 86

289 Bostancı, a.g.e., s. 102

Dreyfus davası sırasında Avusturya'nın etkili gazetelerinden biri olan Neue Freire Presse'in Paris muhabirliğini yapan Theodor Herzl, üniversite yıllarında, Avrupa'daki Yahudi düşmanlığı ile yakından ilgilendiğinden, bir anti-semitizm şeklinde ortaya çıkan "Dreyfus Davası"ndan derinden etkilenmiştir.²⁹⁰ Anti-semitizm liberal Fransa'da bu derece yükseliş kaydederse, diğer ülkelerde daha büyük bir hızla yayılacağı fikrine kapılmış ve kendisini bütün hızıyla "Yahudi Meselesi" ile ilgilenmeye karar vermiştir.²⁹¹ Herzl, Avrupa'da yayılan antisemitizmin, önyargıyla ilgili bir konu olduğunu ve bu nedenle de yasayla ortadan kalkmasının imkansız olduğunu görmüştür. Yahudi düşmanlığını kaldırmak mümkün olmadığına göre Yahudilerin ayrı bir toprağı ve devleti olmasının en iyi çıkar yol olduğunu düşünmüştür.²⁹² Herzl, görüşlerini 1896 yılında politik siyonizmin ideolojik temellerini oluşturan "**Yahudi Devleti (Der Judenstaat: The Jewish State)**" adındaki kitabında toplamıştır.²⁹³ Herzl, kitabında, Yahudilerin örnek bir devlet kuracak kadar güçlü olduğunu ve bu devlet için gerekli beşeri ve maddi her türlü malzemeye sahip olduklarını yazar.²⁹⁴ Herzl'in kitabının 1896'da basılması, gerek Yahudi gerekse Yahudi olmayan çevrelerce hem lehte hem de aleyhte tepkilere yol açmıştır. Herzl, Yahudilerin büyük bir kısmının kendi düşüncesine gelmiş olduğu kanısına da varmıştır. Siyonizm kavramının mucidi Nathan Binbaum²⁹⁵ tarafından önerilmiş bir fikir olan Dünya Siyonistler Kongresi'nin toplanması üzerinde ısrarla durmaya başlamıştır.²⁹⁶

Herzl, Avrupa devletleri ve Osmanlı Devleti ile olan diplomatik pazarlıklarına başlamadan önce, Siyonizm siyasetini yürütebilmek için kendisine maddi ve manevi desteğı sağlayacak sağlam bir alt yapıya ihtiyaç duymuştur. Yahudi cemaatinin liderlerinden ve zengin Musevilerden oluşmuş bir kadro örgütü kurmayı düşünmüştür. İlk olarak Baron de Hirsch ile görüşen Herzl, istediğini alamayınca Baron Edmond de

290 Erdoğan, a.g.e., s. 56; Taylor, a.g.e., s. 16; Arı, a.g.e., s. 113

291 Kocabaş, "Filistin...", s. 141

292 Arı, a.g.e., s. 113; Eryılmaz, 1996., s. 204

293 Taylor, a.g.e., s. 17; Atılhan, Cevat Rifat, **İslamı Saran Tehlike ve Siyonizm**, Gün Matbaası, 1955, s. 141; Özmen, a.g.e., s. 36; Lapidus, Ira M., **Modernizme Geçiş Sürecinde İslam Dünyası**, İsmail Sefa Üstün (çev), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 129; Talay, Aydın, **Eserleri ve Hizmetleriyle II.Abdülhamid**, Armoni Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.301

294 Arı, a.g.e., s. 113; Eryılmaz, 1996., s. 204

295 Boyer, a.g.e., s. 7; Öke, "Kutsal Topraklarda ...", s. 33

296 Taylor, a.g.e., s. 17-18

Rothschild²⁹⁷,e başvurmuştur. Ancak 18 Temmuz 1896 tarihinde yapılan görüşme de sonuçsuz kalmıştır.²⁹⁸

1896 yılında İstanbul'a gelen Herzl'e Osmanlılar, onunla Siyonistlerin lideri olarak değil, Neue Freie Presse gazetesinin yazarı olarak görüşeceklerini söylemişlerdir.²⁹⁹

Bundan dolayı da Abdülhamid, bu görüşme sonunda Herzl'e "Birinci Sınıf Mecidiye Nişanı" ve kıymetli taşlarla süslü bir kravat iğnesi hediye ederek Herzl'i onurlandırmıştır.³⁰⁰

Herzl'in II. Abdülhamid ile görüşebilmek amacıyla İstanbul'a ilk gelişi 1896 Haziranına rastlar.³⁰¹ Herzl, Filistin'in Yahudi göçüne açılması ve buranın muhtar bir Yahudi yönetimine sahip olması isteğine karşılık, Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletlerine olan borçlarının ödenmesi ve Avrupa basınında Osmanlı Padişahı lehine propaganda yapma tekliflerini sunmak üzere gelir. Viyana'da tanıştığı Polonya'lı soylu Kont Philipp de Newlisky'nin II. Abdülhamid'in Avrupa'daki hafiyelerinden biri olduğunu öğrenen Herzl, ona Siyonizm'den söz ederek kendisini davasına ikna eder. Newlisky, Siyonistler adına padişaha başvurarak, Herzl'in Filistin karşılığında 20 milyon sterlin vaad ettiğini söyler. Newlisky Sultan Hamid ile görüşürken Herzl de, yine Polonyalı soylunun sayesinde Sadrazam Halil Rıfat Paşa'ya projelerini sunma olanağını bulur. Bu konuda Halil Rıfat Paşa, isteksiz görünür. Padişah ise Herzl'e iletmesi için Newlisky'e şöyle der:³⁰²

"Eğer Bay Herzl senin benim arkadaşım olduğun gibi arkadaşın ise, ona söyle bu meselede ikinci bir adım atmasın. Ben bir karış toprak dahi satmam, zira bu vatan bana değil, milletime aittir. Millet bu vatani kanlarıyla mahsuldar kılmışlardır. O bizden ayrılıp uzaklaşmadan tekrar kanlarımızla örteriz. Benim Suriye ve Filistin

297 Boyer, a.g.e., s. 111

298 Manaz, a.g.e., s. 76

299 Erdoğan, a.g.e., s. 65

300 Göze, Ergün, **Siyonizmin Kurucusu Theodor Herzl'in Hatıraları ve Sultan Abdülhamid**, Boğaziçi Yayınları, 1. Baskı, Eylül, 1995 s. 295; Manaz, a.g.e., s. 79

301 Kara, İbrahim, **Arz-ı Mev'ud'dan Dünya Hakimiyetine Siyonizm**, Gonca Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 203

302 Kara, a.g.e., s. 203; Karaköse, a.g.e., s. 49; Boyer, a.g.e., s. 99; Öke, "Kutsal Topraklarda ...", s. 55-56; Armağan, Mustafa, **Abdülhamit'in Kurtlarla Dansı**, Ufuk Kitap, İstanbul, 2006, s. 165

*alaylarımın efradı birer birer Plevne’de şehit düşmüşlerdir. Bir tanesi dahi geri dönmek üzere hepsi muharebe meydanında kalmışlardır. Türk İmparatorluğu bana ait değildir. Türk Milletininidir. Ben onun hiç bir parçasını vermem. Bırakalım, Museviler milyonlarını saklasınlar, benim İmparatorluğum parçalandığı zaman onlar, Filistin’i hiç karşılıksız ele geçirebilirler. Fakat yalnız bizim cesetlerimiz taksim edilebilir. Ben canlı bir beden üzerinde ameliyat yapılmasına müsaade edemem.*³⁰³

Sultan II. Abdülhamid’in Herzl’e karşı red cevabı vermesinden sonra hayal kırıklığına uğrayan Herzl, Viyana’ya geri dönmüştür.³⁰⁴ Hem Osmanlı Devleti hem de Yahudi zenginler ile olan temaslarında bir başarı sağlayamayan Herzl, zengin Yahudileri Siyonizm’e ikna edebilmek için, halkı yanına almayı ve halk kitlelerini bir baskı aracı olarak kullanmayı düşünmüştür. Bu amaçla da 1897 yılında dünya Musevilerinden Siyonizm’e yatkın olanları bir çatı altında toplayacak bir kongrenin hazırlıklarına girişmiştir.³⁰⁵

Theodor Herzl’in çağrısı ve onu destekleyenlerin yardımları sonucu, 27 Ağustos 1897’de İsviçre’nin Basel şehrinde üç gün süren I. Dünya Siyonist Kongresi toplanmıştır.³⁰⁶ Kongreye, Yahudilerin yaşadığı 17 ülkeden 240 delege katılmıştır. Delegelerin çoğunu, 97 kişilik mevcutlarıyla Rusya’dan gelenler meydana getirmiştir. Çünkü, Herzl en büyük ilgiyi Rusya Yahudileri arasında toplamıştır.³⁰⁷ Kongrenin yapıldığı Stadt Gazinosunun girişine altı köşeli yıldızlı Siyonist bayrağı çekilmiştir. Delegeler, Herzl’in istemine uygun olarak fraklarıyla salonu doldurmuşlardır.³⁰⁸ Kongre, İsviçre’de “Yahudiler için Filistin’de ev” sloganıyla açılmış olup, Herzl açılış konuşmasında “Biz Yahudi ulusunu barındıracak olan evin temelini atmak için buradayız” şeklinde konuşmuştur.³⁰⁹

303 Kara, a.g.e., s. 203-204; Karaköse, a.g.e, s. 50; Öke, Mim Kemal, **II. Abdülhamid Siyonistler ve Filistin Meselesi**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1981, s. 76; Erdoğan, a.g.e., s. 66; Armağan, a, a.g.e., s.165-166

304 Karaköse, a.g.e., s. 50

305 Bostancı, a.g.e, s. 104

306 Öke, 1981 , s.31; Türkkkan, a.g.e., s.17; Pappé, a.g.e., s.36; Atilhan, 1955, s.141; Atilhan, 1971, s. 61; Ortaylı, İlber, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 164

307 Kocabaş, “Filistin ...”, s. 145; Boyer, a.g.e., s. 92-95

308 Öke, “Kutsal Topraklarda ...”, s. 48

309 İHH, a.g.e., s. 41; Özmen, a.g.e., s. 36; Boyer, a.g.e., s. 100

Bu Kongre’de dört madde halinde belirlenen bir hareket planında, Yahudi çiftçi, esnaf ve tüccarların Filistin’e yerleştirilmesi; dünyanın çeşitli yerlerindeki Musevilerin, her ülkenin yasalarına uygun biçimde Yahudilerin birleştirilmesi ve örgütlenmesi; Yahudi milli duygularının geliştirilmesine gayret edilmesi ve Siyonizm için ilgili hükümetlerin onayının alınması amacıyla hazırlık çalışmalarına girişilmesi esasları kabul ediliyordu. Kongre’de, siyonizmin siyasetini yürütecek ve dünya siyonizminin hükümeti görevini yürütecek yirmi kişiden oluşan bir “Dünya Siyonist Teşkilatı” kurulmuştu.³¹⁰ Bu teşkilatın başkanlığına da Herzl getirildi.³¹¹

Theodor Herzl, bu kongreden üç gün sonra şunları yazar: “Basel’de Yahudi devletini kurdum, Eğer bugün bunu açıklarsam herkes beni alaya alır. Oysa, belki beş fakat hiç şüphesiz elli yıl içinde herkes bu gerçeği görecektir.³¹² Yahudi Devletinin varlığı manevi temellere oturtulmuştur. Bu devlet, Yahudi halkının bu konudaki istek ve azmi ile kurulmuştur.”³¹³

Osmanlı Devleti de dahil olmak üzere bütün Avrupa Devletleri kongreyi dikkatle takip etmişlerdir. Osmanlı Devleti, Berlin Büyükelçisi Ahmed Tevfik Paşa’yı Basel’e göndermiş ve kongrenin oturumlarını izletmiştir. Ahmed Tevfik Paşa, kongre ile ilgili Osmanlı Devleti’ne gönderdiği raporunda; Yahudilerin Filistin’de büyük bir devlet kurmayı tasarladıklarını yazmıştır. Filistin’e yerleşen Siyonistlerin yayılma ve genişleme siyaseti güdeceğine Hariciye Nezareti’nin dikkatini çeken Ahmed Tevfik Paşa, kongredeki Yahudi hatiplerinin sözlerine dikkat ettiklerini ve bu gerçeği Yahudi milletinin hayati meselelerinden bahsetmek suretiyle geçıştirdiklerini, müphem beyanlarla esas amaçlarını gizlediklerini kaydetmiştir. Siyonistler, hem Osmanlı Devleti’ni hem de ılımlı Yahudileri kaygılandırmamak için kongrede bazı düşüncelerini gizlemek zorunda kalmışlardır.³¹⁴

Osmanlı Devleti, Basel’deki Siyonist Kongresinden sonra Yahudilerin hal ve hareketlerini daha yakından takip etmeye başlamıştır.

310 Erdoğan, a.g.e., s. 56-57; Taylor, a.g.e., s. 21; Boyer, a.g.e., s. 102

311 Eryılmaz, 1996, s. 204; Öke, 1981, s. 34

312 Eryılmaz, 1996, s. 204; Erdoğan, a.g.e., s. 63

313 Kocabaş, “Filistin...”, s. 147; Öke, 1981, s. 31; Eryılmaz, 1996, s. 205

314 Öke, 1981, s. 32; Öke, “Kutsal Topraklarda ...”, s. 49-50

1898 Ağustos ayında, yine Basel’de 349³¹⁵ delege ile toplanan ikinci kongrede³¹⁶, Siyonist örgütün parasal sorunları tartışılmıştır. Bu kongrede örgütün iktisadi politikasını yürütecek bir bankanın kurulmasına karar verilmiştir.³¹⁷ Londra’da sınırlı sorumlu bir anonim şirket olarak kurulan bu banka, “Yahudi Müstemleke Vakfı” adında 2 milyon Sterlin sermaye ile işe başlamıştır. Banka, 1903 yılında sermayesini 100 bin Sterline çıkarmıştır. Ayrıca “İngiliz – Filistin Şirketi” faaliyete geçirilmiştir. Bu şirket Hayfa, Yafa, Kudüs, Hebron, Beyrut ve Gaza gibi yerlerde şubeler açarak, Yahudi kolonizatörlerin her türlü toprak alım – satımlarıyla ilgilenmeye başlamıştır.³¹⁸

Herzl, İkinci Siyonist Kongresi’nde Osmanlı Devleti’ne tabi olarak Filistin’e yerleşileceğini ifade etmiştir. Herzl, Osmanlı Devleti’nin mali sıkıntı içinde olmasından dolayı, yapılacak maddi yardımlara karşılık devletin, Yahudilerin Filistin’e yerleşmesine izin vereceğini düşünmüştür.³¹⁹

Ancak Yahudiler, Filistin’e doğrudan yerleşmenin mümkün olmadığını anlayınca hileli yollara başvurmuşlardır. Rus ve Doğu Avrupa Musevileri Almanya, Avusturya veya İngiltere’ye uğrayıp bu devletlerin vatandaşlığına geçtikten sonra Filistin’e sızmışlardır.³²⁰

Siyonistler herhangi bir muhalefetle karşılaşmaksızın hileli yollarla Filistin’e girebilmişlerdir. Bunu gören Dahiliye Nezareti yeni bir tedbir alarak, 1898 Ağustosunda Kudüs mutasarrıfı aracılığıyla, yabancı devletlerin Filistin temsilcilerine bir bildiri dağıtmış ve bundan sonra Filistin’in milliyet ayrımı gözetmeksizin tüm Musevilere kapalı olduğunu tebliğ etmiştir. Aynı yıl içerisinde II. Abdülhamid de, Amerika’da çok etkin olan Amerikalı Müslümanların lideri Muhammed Weeb aracılığı ile Amerikan Yahudilerinin lideri Richard Gottheil’e ulaşmayı başarmış ve ona, “Filistin’e Yahudi İskanı” emelinden vazgeçme çağrısı yapmıştır.³²¹

315 Manaz, a.g.e., s. 128

316 Pappé, a.g.e., s. 36

317 Öner, a.g.e., s. 45

318 Eryılmaz, 1996, s. 205; Karaköse, a.g.e., s. 50; Öke, 1981, s. 35

319 Bostancı, a.g.e., s. 107

320 a.g.e., s. 107

321 a.g.e., s. 107

Üçüncü Siyonist Kongresi ise, 15-18 Ağustos tarihleri arasında 1899'da düzenlenmiştir. Theodor Herzl'in başkanlık ettiği toplantıya 153 delege katılmıştır.³²² Bu kongrede Herzl, Osmanlı Padişahından bu toprakların kiralanarak bölgeye uluslararası meşruiyet kazandırılmasını önermiştir. Paranın ve Avrupa'nın baskılarının Osmanlı padişahını böyle bir kiralama işlemine razı edebileceğini düşünmüştür. Herzl, bu amaçla İstanbul'a gelmiştir.³²³

Theodor Herzl, müstakil bir Yahudi Devleti idealini gerçekleştirebilmek için davasından vazgeçmemiş, bir taraftan Avrupa hükümetleri ile ilişki kurarken, bir yandan da Osmanlı Devleti yetkilileri ile temas kurmaya çalışmıştır.³²⁴

Herzl, Filistin konusunda doğrudan doğruya Abdülhamid'e başvurmadan önce, Osmanlı Devleti ile yakın münasebetlere ağırlık vermiş olan Alman İmparatoru II. Wilhelm ile 18 Ekim 1898'te, imparatorun Yakın Doğu için çıktığı bir gezinin durak yeri olan İstanbul'da görüşmüştür.³²⁵ Herzl Alman himayesi altında Siyonistler tarafından işletilecek olan bir imtiyazlı Arazi Kalkınma Şirketi'nin kurulmasını teklif etmiştir.³²⁶

İmparatorla yapılan ikinci görüşme ise 1898 yılı Kasım ayında Filistin'de Mikveh İsrail yakınında gerçekleşmiştir.³²⁷ Fakat bu görüşmede İmparator, Osmanlı içişlerine böylesi bir Alman destekli müdahalenin İngiltere, Fransa ve Rusya'yı ayağa kaldıracığını farkederek teklifi kabul etmediğini bildirmiştir.³²⁸ Herzl, Alman İmparatoru'nun Suriye ve Filistin ziyareti sırasında, kendisiyle tekrar karşılaşmış, fakat İmparator'dan hiç ses çıkmamıştır. İstanbul'da Herzl'in görüşlerini makul bulan II. Wilhelm, II. Abdülhamid ile görüşmelerinde konuyu açmış, ancak Sultanın Yahudilere Filistin'de bir yurt vermemekte ısrarlı olduğunu görünce, ikili ilişkilerine gölge düşürmemek için bu konudaki tavırlarını değiştirmiştir. Alman İmparatoru'nun

322 Manaz, a.g.e., s. 128

323 Pappe, a.g.e., s. 36-37; Manaz, a.g.e., s. 78

324 Eryılmaz, 1996, s. 205

325 Taylor, a.g.e., s. 21; Erdoğan, a.g.e., s. 64; Kocabaş, "Filistin...", s. 156-158; Manaz, a.g.e., s. 95; Osmanoğlu, Şadiye, **Babam Abdülhamid Saray ve Sürgün Yılları**, L&M Yayınları, İstanbul, 2007, s.133; Önsoy, Rıfat, **Türk-Alman İktisadi Münasebetleri**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1982, s.41-42

326 Taylor, a.g.e., s. 21

327 Manaz, a.g.e., s. 98

328 Taylor, a.g.e., s. 21; Karaköse, a.g.e., s. 50

aracılığının da işe yaramaması üzerine Herzl, yeni siyasi çözüm arayışlarına başlamıştır.

329

Siyonizmle mücadelede, Dahiliye Nezareti de seferber olmuş ve Filistin'in Akdeniz sahillerine ayak basan Yahudi muhacirleri bir dizi "Duhuliye Nizamları" ile karşılaşmıştır.³³⁰

Osmanlı Yönetimi, Yahudilerin Filistin konusundaki niyetini bildiği için, 1882 yılında hacıların dışındaki tüm yabancı Musevilerin buraya girmelerini yasaklamıştır. Siyonistler bu tehditten de kurtulma yolunu bulmuşlar ve kendilerine hacı süsü vererek Filistin'e dahil olmuşlar, izlerini kaybettirerek memlekete yerleşmeyi başarmışlardır. Bu durum Kudüs Mutasarrıfının gözünden kaçmamış, Rauf Paşa durumu Bab-ı Ali'ye bildirmiş ve yeni tedbirler alınması gerektiğini kaydetmiştir. 1884 yılında Dahiliye Nezareti yeni bir takım kanunlar hazırlamıştır. Buna göre, pasaportlarını yurt dışındaki Osmanlı temsilcilerine vize ettirmeyen Yahudiler, Filistin'e alınmayacaklardır.³³¹

Ancak alınan bu tedbirler de etkili olmamıştır. Siyonistler sahte evraklarla Filistin'e sızmaya devam etmişlerdir. Durumun vehametini farkedenden Dahiliye Nezareti 1887 yılının ilkbaharında acil tedbirler almıştır. Yeni talimata göre ise, Filistin'e gelen Yahudi hacılar sadece bir ay müddetle yurda sokulacaklardır. Osmanlılar, müddetini doldurmuş Yahudilerden memleketi terk etmeleri için külliyetli bir nakdi parayı, depozito olarak alıp dönüşlerinde kendilerine iade etmişlerdir.³³²

Bütün bu kısıtlamalar Rus ve Doğu Avrupa Yahudileri için konulmuştu. Avrupa'da en feci mezalim bu memleketlerde olduğu için Filistin'e göç etmek isteyenler de genellikle Rus ve Polonya Yahudileri idi. Bab-ı Ali'nin aldığı tedbirlerin kendileri için geçerli olduğunu, fakat İngiliz ve Alman dindaşlarının serbestçe Filistin'e

329 Bostancı, a.g.e., s. 108; XIX. Yüzyılın son yıllarında Almanya ile Osmanlı Devleti arasında siyasi ve ticari yakınlaşma olmuş ve II.Wilhelm, 1898 yılında, Kudüs'te inşa edilen Alman Protestan Kilisesi'nin açılışına katılmak bahanesiyle doğuya ziyarette bulunmuş ve II.Abdülhamid tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. bkz. Soy, H.Bayram, **Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere İle Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)**, Phoenix Yayınları, Ankara, 2004, s. 160-161; Earle, Edward Mead, **Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903-1923)**, K.Yargıcı, N.Uğurlu (çev), Örgün yayınevi, İstanbul, 2003, s.45; Özyüksel, Murat, **Anadolu ve Bağdat Demiryolları**, Arba Yayınları, İstanbul, 1988, s. 118

330 Öke, 1981, s. 134.

331 Öke, 1981, s. 134-135; Eryılmaz, 1996, s. 203

332 Öke, 1981, s. 135; Eryılmaz, 1996, s. 203

giriş-çıkış yaptığını gören Doğu Avrupa Yahudileri memleketlerinden kaçarken önce Almanya ve Avusturya'ya gidiyor, ondan sonra Filistin yolculuğuna çıkıyorlardı ³³³

Bütün bu tedbirlere rağmen, Yahudi göçmenleri Filistin'e girip orada yerleşmeyi başarmışlardır.³³⁴ İstanbul Hükümeti, aldığı tedbirlerin suistimal edildiğini farkettikten sonra 1898 Ağustos ayında Kudüs Mutasarrıfı tarafından yabancı devletlerin Filistin temsilcilerine bir bildiri dağıtarak, bundan böyle Filistin'in kapılarının milliyet ayrımı gözetmeksizin her Yahudiye kapalı olduğunu tebliğ etmiştir.
335

Osmanlı Devleti, Filistin'e Yahudi göçünü engellemek için aldığı tedbirlere 1900 yılında bir yenisini daha eklemiştir. Hükümet, 21 Kasım 1900 tarihinde "İbrani Misafirler mukaddes Topraklara Duhuliye Şartları" adı altında yeni bir nizamname ilan etmiştir.³³⁶ Dört maddeden oluşan bu yeni nizamname, aynı gün Filistin bölgesindeki tüm yabancı temsilciliklerine dağıtılmıştır. *Nizamnamenin birinci maddesinde*, dünyanın herhangi bir ülkesinden kalkıp Filistin'i ziyaret etmek isteyen her Musevi'ye, her şeyden önce üzerinde mesleği, milliyeti ve yolculuk nedeninin yazılı olduğu bir tezkere ya da pasaport edinme zorunluluğu getirilmiştir. *Nizamnamenin ikinci maddesinde*; Musevilerin Filistin'e vardıkları zaman bu tezkereleri pasaport memurlarına teslim etmeleri, bunun karşılığında ise kendilerine geçici ziyaret ve oturma tezkeresi verileceği, adı geçen tezkerenin diğer belgelerden kolaylıkla ayırt edilebilmesi için kırmızı renkte olacağı, vilayetteki idarecilerin ya da güvenlik görevlilerinin şüpheli gördükleri kişilerden teftiş için bu belgeyi isteyebilme yetkilerinin olduğu, Musevilerin otuz günün sonunda Filistin bölgesini terk etme zorunda oldukları, aksi takdirde konsoloslukların onayı ve Osmanlı zaptiyelerinin yardımıyla sınır dışı edilecekleri belirtilmiştir. *Nizamnamenin üçüncü maddesi ile* Filistin bölgesindeki mahalli karakolların tezkereyi verdikleri kişilerin adlarını, Filistin'e giriş tarihlerini ve adreslerini aylık sicillere geçirme zorunluluğu getirilmiştir. *Nizamnamenin dördüncü maddesinde ise*, süresi dolan Musevilerden "kırmızı tezkere" alınarak orijinal

333 Öke, 1981, s. 135

334 Eryılmaz, 1996, s. 204

335 Öke, 1981, s. 135

336 Öke, 1981, s. 134

pasaportlarının verilmesi ve bu işlemden sonra gönderilmesi bildirilmiştir.³³⁷ Otuz günü doldurduğu halde karakola müracaat etmeyen Yahudiler derhal emniyet kuvvetleri tarafından yakalanacak ve memeketten atılacaklardı. Karşı koydukları takdirde ise cezaya çarptırılacaklardı. Bütün bu tehditler, suistimale mahal vermeden Osmanlı memurları tarafından tatbik edilmişti. Kanunların sıkı olmasına rağmen hiç kimseye haksızlık yapılmamıştır.³³⁸

Osmanlı Devleti'nin 1882 yılından itibaren Yahudilerin Filistin bölgesine göçünü engellemek için aldığı tedbirlere rağmen, bölgedeki Yahudi nüfusu her geçen yıl artış göstermiştir. Yahudiler, Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirlerden dolayı Filistin'e normal olarak yerleşemeyeceklerini anlayınca bu sefer bazı sanayi ve ziraat şirketleri kurarak, şirket için toprak satın aldıklarını basamak olarak gösterip, büyük topraklar satın alma yoluna gitmişlerdir. Devlet yönetimi Suriye ve Beyrut vilayetleri ile Kudüs sancağında bu tür şirketlerin kurulmasını yasaklamıştır. Ancak Yahudiler, bu yasağı da aşmanın yollarını bulmuşlardır.³³⁹

Osmanlı Devleti'nin Filistin'e Yahudi yerleşimi konusundaki tavrının netliğine rağmen Herzl, II. Abdülhamid ile doğrudan görüşerek Filistin'de Yahudi "yurd"u kurulması karşılığında mali yardım, teknoloji ve ekonomik kalkınma gibi Osmanlı yönetimine cazip gelebilecek tekliflerle onu ikna edebileceğini düşünmüştür. Osmanlı yönetiminden bir yurd tavizi elde edebileceğini ummaktaydı.³⁴⁰ Herzl, İstanbul'a ilk gelişi sırasında tanıştığı Mabeyn İkinci katibi İzzet Paşa'ya bir mektup yazarak II. Abdülhamid'le doğrudan görüşme isteğini bildirmiş fakat bir sonuç alamamıştır.³⁴¹

Herzl, Avrupa'da bulunduğu sırada İstanbul'a tekrar gelip, Sultan'la görüşmek fırsatı aramaya başlar. Aracısı Newlinsky ölünce, kendisine yeni aracı olarak Sultan'ın Avrupa'daki casusu İngiliz asıllı Arminuis Vambery'i bulur.³⁴² Herzl, Padişah'ın hangi konularda yardımcı olabileceğini Vambery'inin II. Abdülhamid'e iletmesini rica eder. 8

337 Eryılmaz, 1996, s. 203-204; Öke, 1981, s. 136; Atilhan, Cevat Rifat, **Yahudiler Dünyayı Nasıl İstila Ediyorlar?**, Yelken Matbaası, 2. Baskı, 1973, s. 47-50

338 Öke, 1981, s. 137; Atilhan, 1973, s. 47-50; Aydın, Mehmet, **II. Abdülhamid Han'ın Liderlik Sırları**, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul, 2005, s. 194

339 Bostancı, a.g.e., s. 109

340 Eryılmaz, 1996, s. 206

341 Bostancı, a.g.e., s. 109

342 Boyer, a.g.e., s. 112

Mayıs 1901’de İstanbul’a gelen Vambery, Herzl’le görüşmek için Sultan’dan randevu aldığını bildirince derhal İstanbul’a gelir.³⁴³ 19 Mayıs’ta Sultan II. Abdülhamid ile görüşmeye muvaffak olur.³⁴⁴

Herzl, Mabeyn teşrifatçısı İbrahim Bey’in tercümanlığı ile II. Abdülhamid’e dünyanın başka köşelerinde Yahudilere karşı girişilen zulümleri anlatmıştır. Herzl Osmanlı Devleti’nin Mezopotamya’da bulunan petrol yatakları, altın ve gümüş madenleri, verimli toprakları ile ileri düzeyde iktisadi potansiyelinin olduğunu hatırlatmış, fakat tüm bu zenginliklerin Avrupa devletleri tarafından sömürüldüğünü söylemiştir. Berlin- Bağdat demiryolu projesini alan Alman sanayicilerin ve Reji idaresini ellerine geçirmiş olan Fransız bankerlerinin Osmanlı’nın çıkarlarını düşünmediklerini, sadece kendi ceplerini doldurduklarını belirtmiştir. Büyük güçlerin Osmanlı devleti’ni boyunduruk altında tutabilmek için ülkenin ekonomik kalkınmasını engellediklerini, devletin ihtiyacının, İsrailoğullarının bilgi, yetenek ve imkanları olduğu, Filistin’de yerleşmeleri kabul edildiği takdirde, Yahudilerin Osmanlı maliyesini Batının vesayetinden kurtarabileceklerini ve Osmanlı Devleti’ni kalkındıracak iktisadi hamlelerin gerçekleştirilmesini sağlayabileceklerini söylemiştir. Herzl’i dikkatle dinleyen II. Abdülhamid, ondan Osmanlı Devleti’nin borçlarının konsolide edilmesi için bir plan hazırlamasını istemiştir.³⁴⁵ Filistin’deki tasarılarını gerçekleştirme olanağına karşılık imparatorluğun mali durumunu rahatlatmayı vaat eden Herzl, Sultandan güzel sözler dışında bir şey koparamamıştır.³⁴⁶

19 Mayıs 1901’deki II. Abdülhamid – Herzl görüşmesi sırasında II. Abdülhamid’in Herzl’den Osmanlı Devleti’nin borçlarının konsolide edilmesi için hazırlamasını istediği planı Herzl, İstanbul’dan ayrılışından tam bir ay sonra, bir mektupla II. Abdülhamid’e sunmuştur. Mektupta bir-iki yıl içinde Musevi bankerlerin Avrupa borsasındaki Osmanlı’nın tüm borçlanma tahvillerini toplayabileceklerini belirtmiştir. Ayrıca ziraat, endüstri ve ticaret hayatını geliştirecek bir Osmanlı – Musevi

343 Öke, Mim Kemal, **Gizli Belgelerle II. Abdülhamid Devri ve İngiliz Ajanı Yahudi Vambery: Saraydaki Casus**, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1991, s. 216; Erdoğan, a.g.e., s. 65

344 Kocabaş, “Filistin ...”, s. 159; Manaz, a.g.e., s. 103; Nedim, a.g.e., s. 2

345 Göze, a.g.e. s. 280-289; Öke, 1991, s. 58

346 Georgeon, François, **Sultan Abdülhamid**, Ali Berktaş (çev), Homer Kitabevi, 1. Basım, İstanbul, 2006, s. 368

Şirketi'nin kurulmasını da teklif etmiştir. Padişah'ın Yahudilere Filistin'de yerleşme ve özerk idare kurma hakkı vermesini şart olarak getirmiştir. Yahudi Kumpanyasının günden güne artan iş hacmi dolayısıyla ödeyeceği verginin artacağı da belirtilmiştir.³⁴⁷ Fakat II. Abdülhamid bu teklife de red cevabı vermiştir.³⁴⁸

Herzl, II.Abdülhamid'le 19 Mayıs 1901'deki görüşmesinde, Yahudilerin Filistin'e yerleşmesine izin verilmesine karşılık, Avrupa'daki zengin Yahudi bankerlerin Osmanlı devleti'nin dış borçlarını ödeyeceğini söylemişti.³⁴⁹ Fakat hiçbir Yahudi bankerle bu konuyu görüşmemiştir. Padişahın, Filistin'i Yahudi yurdu yapma iznine karşılık, bu bankerlerin Osmanlı borçlarını ödeyeceğine inanmıştır.³⁵⁰ Herzl, finans işlerini daha 1. Dünya Siyonist Kongresi toplanmadan önce ele almıştı. İlkın, Rusya'dan göç eden Yahudilere yardımlarıyla tanınan iki ünlü Yahudi zengini Rotschild ve Hirsch ile görüştü. Baron Hirsch ile Baron de Rotshild'a konuyu açtığıında, bu iki banker Herzl'in teklifine yanaşmamışlardı.³⁵¹

Herzl, Sultan'ın reddine rağmen Filistin üzerinde ısrarını sürdürür. En sonunda anlar ki, II. Abdülhamid işbaşında kaldığı sürece Siyonist emel gerçekleşemeyecektir. Sultan II. Abdülhamid'in reddinden sonra Herzl'in yazdıklarından Siyonizm'in gerçekleşmesi için iki yolun tutulacağı anlaşılmaktadır. Birincisi, Sultan'a karşı Meşrutiyet'in yeniden ilanı mücadelesini veren Jön Türkler'in desteklenip, Meşrutiyet ilanı ile Sultan'ın iktidarının zayıflatılması ve Meşrutiyet rejiminin hürriyet ve serbesti ortamından faydalanarak kurulacak yeni iktidarla Filistin pazarlığına oturmak ve Siyonizm'i böylece gerçekleştirmek; ikincisi ise, Meşrutiyet iktidarı da Sultan II. Abdulhamid gibi ret cevabı verirlerse, Türkiye'nin dağıtılmasına çalışmaktır.³⁵²

II. Abdülhamid'i tahttan uzaklaştırmanın yolunu aramaya başlayan Yahudiler bu amaçla, Jön Türk grubu içine sızmışlar, İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde büyük

347 Göze, a.g.e., s. 307-308; Öke, 1991, s. 58

348 Öke, "Kutsal Topraklarda ...", s. 58

349 Tosun, Mehmet, **II. Abdülhamid Dönemi Paneli II**, Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2000, s.126

350 Bostancı, a.g.e., s. 110-111

351 Kocabaş, "Filistin...", s. 164; Pappe, a.g.e., s. 39

352 Kocabaş, Süleyman, **31 Mart Olayı'nın İç Yüzü: II. Abdülhamid Nasıl Devrildi?**, Vatan Yayınları, İstanbul, 2005, s. 33; Harp, Muhammed, **II.Abdülhamit**, Kalem Yayınevi, Dimeşk (Şam), 1988, s.234

rolü bulunan Emmanuel Carasso'yu kendi taraflarına çekerek kullanmışlardır. ³⁵³ Emmanuel Carasso, Siyonist bir heyetle 17 Eylül 1901'de II. Abdülhamid'in huzuruna çıkarak, Rusya'da zulüm gören Yahudilerin Filistin'e yerleştirilmesi ve muhtar idareye sahip olmaları karşılığı olarak 20 milyon teklif etmiştir. Bu tekliflere sinirlenen II. Abdülhamid onu huzurundan kovmuştur. II. Abdulhamid ile görüşmesinin üzerinden bir yıl geçmeden 5 Şubat 1902'de Yıldız'dan bir telgraf alan Herzl, acele olarak İstanbul'a çağrılmıştır. Hemen İstanbul'a gelen Herzl'e Mabeyn İkinci Katibi İzzet (Holo) Paşa, II. Abdülhamid'in Osmanlı Devleti'nin kapılarını Musevi göçmenlere açmaya hazır olduğunu söylemiştir. Ancak, bu gelenler Osmanlı uyruğuna geçmeyi daha başlangıçta kabul ve beyan edeceklerdi. Bu takdirde Musevilere Filistin dışında her yerde kolonizasyon izni tanınacaktı. Buna karşılık ise, Siyonistlerin bir sendika kurmak suretiyle Osmanlı borçlarını konsolide edecek ve halen varolan ve bundan sonra da bulunacak olan tüm madenlerin işletilmesini üzerlerine alacaklardı. Filistinsiz bir imtiyazı derhal geri çeviren Herzl, II. Abdülhamid'in bu önerilerinin, Osmanlı Devleti'nin tüm borçlarını tasfiye etmek için Musevileri harekete geçirmeye yeterli olmadığını belirterek bir kez daha anlaşmaya varamadan İstanbul'dan ayrılmıştır. ³⁵⁴

Herzl'in Osmanlı Devleti ile anlaşamamasının nedeni "konsolidasyon" ile "kolonizasyon" projelerini birlikte değerlendirmesi ve birincisinde göstereceği gayretlere karşılık olmak üzere Padişah'tan ikincisini istemesiydi.. Oysa Osmanlı Devleti, "konsolidasyon" ile "kolonizasyon" sorunlarını birbirinden ayrı iki konu olarak kabul etmiştir. II. Abdülhamid, Herzl'i Siyonistlerin lideri olarak değil, Osmanlı Devleti'nin borçlarının tasfiyesini üzerine alacak Musevi banka ve bankerlerle gerekli teması sağlayacak bir arabulucu kimliğinde huzuruna kabul etmiştir. II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti'nin borçlarının ödenip maliyesini Düyun-u Umumiye'nin denetiminden kurtarabilmek için Musevilerden yararlanmayı düşünmüştür. ³⁵⁵

Aynı yılın Temmuz ayında Londra'da bulunan Herzl, Osmanlı Büyükelçiliğinden arandığını öğrenince önce şaşırır; sonra kendisini toplayarak Kostaki Antopulos Paşa ile buluşur. Bu kez, Herzl'e, II. Abdülhamid'in şifahi mesajını ileten

353 en-Nedşe, a.g.e, s. 132

354 Öke, "Gizli Belgelerle II. Abdülhamid ...", s. 232

355 Öke, "Gizli Belgelerle II. Abdülhamid ...", s. 235-236

Antopulos Paşa, Siyonist liderine Osmanlı borçlarının tasfiyesi için Fransızlarla anlaşmak üzere olduklarını, fakat Museviler daha iyi koşullar önerirlerse bu projeyi onlara havale edebileceklerini söyler. Buna karşılık ise, Padişah Yahudilere adalet ve himayesini esirgemeyeceğini bildirir. Bunun üzerine zaman kaybetmeden İstanbul'a varan Herzl, yeni bir konsolidasyon planını içeren ayrıntılı bir muhtıra hazırlar. Bu muhtırada Herzl, banker arkadaşlarının Osmanlı borçlarının birikmiş faizlerinin ödenmesi için bir buçuk milyon sterlini temin etmeye söz verdiklerini belirtmiştir. Ayrıca, Musevi bankerler birleşip, konsorsiyum oluşturacak, böylece 30 milyon sterlin tutarında olan Osmanlı borçlanma tahvillerini borsadan toplayacaklardı. Bu Avrupalı tahvil sahiplerinin paralarının karşılığını almaları demektir. Herzl ise, bu maddi yardım karşısında II. Abdülhamid'den, Hayfa da dahil olmak üzere Akka Sancağının Siyonistlere verilmesini için gerekli izni istemiştir. II. Abdülhamid'in Filistin'i elden çıkarmamak için son derece duyarlı olduğunu gören Herzl, bu sefer Akka ile yetineceğini bildirmiştir.³⁵⁶

II. Abdülhamid Herzl'i , Hahambaşı Moşe Levi, Hahambaşılık Kapı Kahyası Acimen Efendi ile birlikte 4 Temmuz 1902 Cuma günü kabul etmiş ve bu görüşmede Münir Paşa tercümanlık yapmıştır. Padişahın iznini alarak konuya giren Herzl, Yahudilerin Filistin'e göç etmelerine izin verdiği takdirde, Mısır'ın durumunda olduğu gibi Filistin'in bir iç özerkliği sözkonusu olmayacağını, Filistin'in kendi bayrağının da bulunmayacağını, Filistin'e Girit'e verilen statünün bir benzerinin verilmesini istemiştir. Bu teklifin kabul edilmesi durumunda, Dünya Siyonist Teşkilatı'nın Osmanlı Devleti'ne istediği parayı vereceğini belirtmiştir.³⁵⁷

Abdülhamid verdiği cevapta, bu teklifi doğrudan doğruya reddetmemiş, kabul edilmesi ihtimalini belirterek, konuyu Heyet-i Vükela'ya intikal ettireceğini, uygun görülmesi halinde pratik bir çözümün bulunmasına çalışacağını bildirmiştir. Esasında bir "menfi evet" olan bu cevap Herzl'i çok sevindirmiş ve Viyana'ya çektiği telgraf,

356 Öke, "Gizli Belgelerle II. Abdülhamid ..." s. 233

357 Bostancı, a.g.e., s. 112-113

bütün Siyonist çevrelerde heyecan uyandırmıştır. Ancak Abdülhamid, üç gün hahambaşını huzuruna çağırarak böyle bir şeyin mümkün olmayacağını söylemiştir.³⁵⁸

Siyonistler 26-30 Aralık 1901 tarihleri arasında Basel’de 358 delegenin katılımı ile yapılan Beşinci Kongrede aldıkları kararla, Londra’da “Yahudi Milli Fonu” adı altında Yahudilerin gönüllü bağışlarının aktarıldığı bir sandığın kurulmasına karar vermişlerdir.³⁵⁹ Sandığın kuruluşunun birinci senesinde sermayesi 300.000 sterline ulaşmıştır. Bu sermaye ile Filistin’e göç edecek Yahudilere toprak satın alınması kararlaştırılmıştı. Tüm bu kongreleri Viyanalı Yahudi ve Avukat olan Theodor Herzl organize etmişti.³⁶⁰

23-28 Ağustos 1903 tarihleri arasında Basel’de VI. Altıncı Siyonist Kongresi toplanmıştır. Theodor Herzl’in başkanlığındaki toplantıya 571 delege katılmıştır. “Uganda Kongresi” olarak bilinen bu kongrede Uganda’ya yerleşme fikri ve İngilizlerin ortaya attığı El-Ariş Planı ele alınmıştır.³⁶¹

20. asrın başlarında Türkiye-İngiltere ilişkileri bozulmuştu. İngilizlerin, Siyonistler lehine Filistin için Sultan’a, gerek dostane gerekse şiddet yolu ile olsun etki yapmaları mümkün değildi. Buna, daha başka sebepler de eklenince, Siyonistlere sempati duyan İngiliz devlet adamları, onları Filistin dışında bir alanda devlet kurmak uğrunda teşvik ediyorlardı. Bu sırada 1903 yılında, Rusya’da da Yahudilere karşı düzenlenen saldırılar (Pogromlar) yeniden hızlanmış, dünya kamuoyu Yahudilerle yeniden ilgilenir hale gelmişti. Herzl, derhal İngiliz devlet adamları ile temaslara başlamıştır. İngiltere Müstemlekeler Bakanı Lord Landsdowne, Herzl’e Yahudilere yurt olarak İngiliz müstemlekelerinden Kenya’da Uganda’yı teklif etmişti. Herzl ve Batılı pek çok Siyonist, bunu kabule meyilli idi.³⁶² Herzl, Uganda önerisini geçici bir çözüm olarak desteklese de, Altıncı Siyonist Kongre, Uganda’yı tetkik etmek üzere bir komisyon göndermekten başka bir somut harekete niyetlenmemiştir.³⁶³

358 Bostancı, a.g.e., s. 113

359 Boyer, a.g.e., s. 105; Öner, a.g.e., s. 45; Manaz, a.g.e., s. 128

360 Eryılmaz, 1996, s. 205; Kocabaş, “Filistin...”, s. 166; Öke, 1981, s. 35; Karaköse, a.g.e., s. 51

361 Manaz, a.g.e., s. 128

362 Kocabaş, “Filistin İçin Müc ...”, s. 171; Jean-Attias, a.g.e., s. 186; Erdoğan, a.g.e., s. 66-67

363 Taylor, a.g.e., s. 23

Uganda dışında, başka alanlar üzerinde de durulmuştur. Bu alanlar, Kıbrıs ve Sina Yarımadası'nın El-Ariş bölgesidir. İngilizler, Uganda teklifini yapmadan önce Herzl, onlara Kıbrıs ve el-Ariş tekliflerini iletmiştir.³⁶⁴ Kıbrıs, İngiliz idaresinde bulunuyordu. Herzl'e göre, Yahudiler şimdilik Kıbrıs'ta toplanırlarsa ileride burası, Filistin'i ele geçirmek için bir "atlama tahtası" olarak kullanılabilirdi. İngilizler, Kıbrıs tekliflerini Türkleri ve Rumları darıltır gerekçesiyle ret etmişlerdir. El-Ariş bölgesinin ise Yahudilere verilmesi halinde, ileride Mısır milliyetçiliğini tahrik edebileceği gerekçesiyle bu teklife de karşı çıkmışlardır. Mısır hükümeti ve Osmanlı Devleti, buna şiddetle itiraz etmişler ve El-Ariş meselesi de böylece kapanmıştır.³⁶⁵

Uganda'nın geçici de olsa yurt olarak kabulü, Siyonistler arasında görüş ayrılıklarına ve tartışmalara sebep olmuştur. Uganda'daki yaşam koşullarını saptamak amacıyla Doğu Afrika'ya bir araştırma ekibi yollanır. Bu ekip çalışmalarını tamamlamadan, Uganda projesine cephe alan Siyonistler Freiburg'da toplanır ve Filistin'de kolonizasyona devam etmenin gereğini vurgularlar. Chaim Weizmann'ın liderliğini yaptığı "red cephesi" 27 Temmuz 1905'te Basel'de yapılan Yedinci Kongre'ye hazırlıklı gelir ve delegeleri İngiliz önerisinin reddedilmesine ikna eder. Böylece, Siyonistlerin Filistin'e olan bağlılıkları bir kez daha doğrulanır. Herzl'in bu hareketi birçok kişi tarafından Siyonizm'e ihanet olarak görülmüştür.³⁶⁶

Uganda önerisinin benimsenmesi gerektiğini savunan İsrail Zangwill ve Nachman Syrkin, Siyonist Örgütünden ayrılırlar ve ona rakip "Yahudi Toprak Örgütü"nü kurarlar.³⁶⁷

Birinci Siyonist Kongresi ve Dünya Siyonist Teşkilatı'nın kuruluşu, Siyonizm hareketinin en önemli adımını oluşturduğu gibi, Filistin dışında başka bir yerde kolonizasyon faaliyetlerinin reddedilmesi yönünde kararın alındığı Yedinci Siyonist Kongresi de Siyonizm hareketinin ikinci önemli adımını oluşturmuştur.³⁶⁸

364 Kutlay, a.g.e., s. 305

365 Kocabaş, "Filistin...", s. 172; Manaz, a.g.e., s. 89

366 Öke, "Gizli Belgelerle ...", s. 238; Pappe, a.g.e., s. 58; Taylor, a.g.e., s. 23

367 Öke, "Gizli Belgelerle ...", s. 238; Boyer, a.g.e., s. 122; Manaz, a.g.e., s. 129

368 Boyer, a.g.e., s. 124

Herzl, hayatının sonuna kadar, Siyonizm'in Avrupalı güçlerin desteği olmadan ayakta duramayacağına inanmıştır.³⁶⁹ Dünya Yahudilerini teşkilatlandıran, hayatını Yahudilerin Filistin'e yerleşmesi konusuna adayan ve bunun gerçekleşmesi için II. Abdülhamid'i ikna etmeye çalışan Theodor Herzl³⁷⁰, Osmanlı devleti nezdinde gerçekleştirdiği girişimlerden somut bir sonuç alamadan 3 Temmuz 1904'te ölmüştür.³⁷¹

Herzl'in ölümünden sonra, Dünya Siyonist Örgütü, Afrika seçeneğini bir yana bırakır.³⁷² Herzl'in zamansız ölümü örgüt içindeki sorunların bir anda su üstüne çıkmasına neden olur. 14 Ağustos 1907'de La Haye'de gerçekleştirilen Sekizinci Kongre, Herzl'in yıllarca izlemiş olduğu siyasetin eleştirilmesi ile açılmıştır. Siyon Aşıkları, Herzl'in diplomatik çabalarının hiçbir yarar getirmediğine değinmiştir. Filistin'de pratik ya da kolonizasyona yönelik çalışmalara öncelik verilmesini vurgulamışlardır. Onlara göre, önce Filistin'de yerleşim merkezleri kurulmalı ve bu Musevi varlığına dayanarak Osmanlı Devleti'nden özerklik istenmelidir. Bütün bu görüşmeler karşısında siyasal Siyonistler iddialarından vazgeçmezler.³⁷³ Hareketin başına ise Litvanya'da doğan ve kereste ticareti ile uğraşan Herzl taraftarı ve Alman Siyonistlerin lideri David Wolffsohn getirilmiştir. Wolffsohn da Herzl gibi Filistin'e Yahudi göçü meselesinin İstanbul'da çözümleneceğine inanmıştır.³⁷⁴

Wolffsohn, 25 Ekim 1907'de İstanbul'a gelerek Osmanlı Devleti'ne yeni bir teklifte bulunmuştur. Buna göre, Kudüs hariç tutulmak üzere 50.000 Yahudi ailesi Filistin'e yerleştirilecek, bu aileler Osmanlı Devleti'nin uyruğunu kabul ederek yasalara uymakla yükümlü olacak, Yahudi erkekleri askerlik yapacak fakat vergiden muaf tutulacaklardır. Yerleşim için ayrılacak yerleri hükümet tespit edecek ve Siyonist örgüt adına kaydedilip tapulanan topraklar kısa bir süre içinde Yahudi kolonizatörlere dağıtılacaktır. Bu imtiyazlara karşılık olarak Siyonistler, Osmanlı Devleti'ne iki milyon sterlin ödeyeceklerdir. Bu teklifi de reddeden Osmanlı Devleti, iyi niyetin bir işareti olarak Siyonistlere İstanbul'da bir banka açabileceklerini belirtmiştir. "İngiliz –

369 Pappé, a.g.e., s. 57

370 Kocabaş, "31 Mart Olayı ...", s.32

371 Öke, "Gizli Belgelerle ...", s. 238; Karaköse, a.g.e., s. 51; Boyer, a.g.e., s. 123; Kutluay, a.g.e., s. 343

372 Jean-Attias, a.g.e., s. 186

373 Öke, "Gizli Belgelerle ...", s. 238-239

374 Karaköse, a.g.e., s. 51; Kocabaş, "Filistin ...", s. 173; Kutluay, a.g.e., s. 345

Levanten Bankacılık Anonim Şirketi” adı ile kurulan bu bankanın başına Beyrut’taki İngiliz – Filistin Bankası’nın Müdürü Dr. Victor Jacobson getirilmiştir. Siyonistler bundan sonra bu bankayı, Osmanlı Devleti’nin başkentindeki temsilcilikleri, Dr. Victor Jacobson’u ise elçileri olarak görmüşlerdir. David Wolffsohn, Osmanlı Devleti’ne sunduğu teklifle, Filistin bölgesine Yahudi yerleştirmeyi başaramamışsa da daha sonraki diplomatik ilişkileri yürütecek bir bankanın açılmasını sağlamıştır.³⁷⁵

1904’te Herzl’in ölümüyle Siyonist hareket politikler ve pratikler olarak ikiye bölündü. Politiklere göre Yahudi sorununa Filistin ya da başka herhangi bir yerde acil olarak çözüm bulunması gerekiyordu. Pratikler olarak adlandırılan grup ise Yahudi vatani ve ulusunun Filistin’den başka bir yerde kurulmasının mümkün olmadığı görüşünde ısrar ediyorlardı. Ancak hareket içindeki bölünme, aynı yıl Rusyalı bir Yahudi kimyager olan Haim Weizmann’ın Siyonist hareketin liderliğine gelmesiyle son buldu. Weizmann, Herzl gibi Yahudi dünyası dışından gelecek olan desteğin önemine vurgu yaptı. Bu yöndeki ilk diplomatik temaslarını İngiltere ile gerçekleştirdi ve aradığı desteği buldu. Düşünce noktasında Yahudi olmayan çoğu kimse Siyonizm’i desteklemiştir. Yahudi olmayan kimselerin Siyonizm’e yardım etme konusundaki istekliliklerine neden olan şey, Siyonizm ile liberalizm arasındaki ilişkiye dair zihinlerinde bulunan karışıklıktır.³⁷⁶

II. Abdülhamid döneminde Filistin’e Yahudi yerleştirilmesine karşılık olarak Osmanlı Devleti’ne yapılan tüm teklifler reddedilmiştir. Çünkü II. Abdülhamid, Herzl’in amacını çok iyi biliyordu. Onun Yahudi devleti isimli eserini Türkçe’ye çevirtmiş, Siyonistlerin gerçek fikirlerinin ne olduğunu çoktan öğrenmiştir. Zira Siyonistlerin esas amacı bağımsız bir devlet kurmaktır. Hatta diğer bölgelere de el atmaları kaçınılmazdır. Filistin gibi küçük bir bölgenin milyonlarca Yahudi’ye yetmeyeceği ortada idi. Padişahın elinde bulunan raporlar, Yahudilerin Filistin’e geldiklerinde toprakla, tarımla uğraşmayacaklarını, devlet kurmak amacıyla olduklarını gösteriyordu.³⁷⁷

375 Öke, “Kutsal Topraklarda ...”, s. 65

376 İHH, a.g.e., s. 41-42; Öke, “Gizli Belgelerle ...”, s. 239

377 Karaköse, a.g.e., s. 50-51

II. Abdülhamid'in tüm titizliğine ve devletin çabasına rağmen Siyonistler, binlerce Yahudi'yi Filistin'e yerleştirmeyi başarmışlardır. II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 yılında Filistin'de yaşayan Musevi nüfusu, göçler sayesinde II. Abdülhamid'in tahta çıktığı 1876 yılına göre üç kat artmış ve 80.000'e ulaşmıştır. Bu döneme kadar Siyonistler 50.000 dönüm toprak satın almayı ve 33 yerleşim merkezi kurmayı başarmışlardır.³⁷⁸

Sultan Abdülhamid'e karşı cephe alan Türkiye'deki Yahudiler, Mısır'a giderek, orada bir cemiyet kurup Abdülhamid'e karşı muhalefetlerini sürdürmüşlerdir. Avrupa'daki Jön Türkler ile de irtibat kuran Mısır'lı Yahudiler, daha çok basın yoluyla çalışarak, dışarıda basılan rejim karşıtı gazete ve mecmuaların Türkiye'ye girişini sağlamaya çalışmışlardır.³⁷⁹

Sultan Abdülhamid'e karşı yapılan en büyük toplantılardan biri de 1907 yılında yapılan Jön Türk Kongresi idi. Bu kongreye Ermenilerden sonra Yahudiler de katılmışlardır. Bu cemiyetin asıl kurucusu, İstanbul Darülfununda Profesör olan Avram Galanti idi. Jön Türklere akıl hocalığı yapan diğer bir Yahudi de Arminius Vambery idi. Sultan Abdülhamid'in sağlığında Filistin'e giremeyeceklerini anlayan Yahudiler, Osmanlı'nın yıkılması için de bir çok entrikalar çevirmişlerdir. Bu entrikacıardan birisi de Vambery'dir.³⁸⁰

1908 seçimlerinde Emmanuel Karaso, Nesim Ruso ve Nesim Mazliyah gibi Siyonist liderler Osmanlı Mebusan Meclisi'ne girmişlerdir. İlk yaptıkları Siyonistlerin Osmanlı topraklarında rahat çalışabilmeleri için şube açmak olmuştur. Bu şubenin başına Rus Siyonistlerinden Victor Jacobson getirilmiştir. Esas yapmak istedikleri ise Siyonistlerin Filistin'de başarılarını arttıracak bütün önlemleri almaktı. Alınan karar doğrultusunda merkezi Yafa'da olmak üzere "Filistin Toprak Geliştirme Şirketi"ni kurmuşlardır. İttihat ve Terakki yönetiminin en büyük hatası, Sultan II. Abdülhamid'in yasaklamış olduğu Filistin'e Musevi göçünü serbest bırakmaktı. Serbestlikten yararlanmak isteyen Siyonistlerin esas amaçlarının Filistin'de bağımsız bir devlet kurmak olduğu çok geçmeden anlaşıldı. Çünkü Almanca olarak yazılan ve 1909

378 Eryılmaz, 1996, s. 209

379 Kara, a.g.e., s. 197

380 Kara, a.g.e., 197

tarihinde basılan “İsrail Vatanı” isimli eserde, bunu açıkça ortaya koymuşlardı. Siyonistlerin gerçek amacını anlayan Hükümet, 20 Haziran 1909 tarihinde aldığı bir kararla yeniden Filistin’de yabancıların arazi alımını yasakladı. Dahiliye Nazırı Talat Bey 28 Eylül 1909 tarihinde bütün valilere bir talimatname gönderdi ve Sultan Abdülhamid döneminde konulan yasakların ve kısıtlamaların aynen uygulanmasını emretti. Fakat alınan tüm önlemlere rağmen Yahudiler 1908-1914 yılları arasında elli bin dönüm arazi satın alarak üzerinde dokuz yerleşim yeri kurmuşlardı. Ayrıca Yafa yakınlarında 139 hanelik ve 1500 nüfuslu Tel Aviv şehrinin de temelleri yine bu tarihlerde atıldı.³⁸¹

II. Abdülhamid tarafından Filistin’de Yahudi yerleşimi ile ilgili olarak güdülen kararlı politika daha sonra gelen İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından aynı kararlılıkla sürdürülemedi. 7 Eylül 1911 tarihinde, Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Yahudilerin, Arazi Kanununun ölü topraklarının ihyasına ait 78. ve 103. maddelerinden yararlanmalarına dair “Şurayı Devlet Kararı” yayınlanmıştır.³⁸²

Yahudi göçlerine karşı bölge halkının birbirinden farklı iki tavrı olmuştur. Bazıları, Siyonistlerin Filistin’de toprak satın almak için gereğinden fazla para vermesine karşılık, Yahudilere toprak satmakta bir sakınca görmemişlerdir. Bir kısım insanlar ve aydınlar da Yahudilerin yerleşme hareketlerinin masum bir toprak satın alma olmadığını bildiklerinden tepkilerini hemen ortaya koymuşlardır. 1908 seçimlerinde meclise giren üç Kudüs mebusu, hem Filistin’deki yayın organları ve halk , hem de bölge idarecileri ve İstanbul Hükümeti nezdinde girişimlerde bulunmuşlardır. 1910 tarihinde pek çok Filistinli tarafından İstanbul Hükümetine çekilen telgrafta “mutlakiyetten kurtulduğumuz bu devirde, bu kez de Siyonistlerin esaretine düşmek istemiyoruz”, denilerek bir an önce gereken önlemlerin alınması hükümetten istenmiştir. Ayrıca bu telgraftan birkaç gün sonra Halep, Beyrut ve kazalarındaki Müslümanlar Osmanlı hükümetine gönderdikleri dilekçelerle Filistin’deki Musevi göçlerine son verilmesi çağrısını yapmışlardır.³⁸³

381 Karaköse, a.g.e., s. 51-52; Eryılmaz, 1996, s. 209

382 İHH, a.g.e., s. 39

383 Karaköse, a.g.e., s. 52

İttihat ve Terakki Döneminde de bir şey elde edemeyeceklerini anlayan Yahudiler, isteklerine ancak Osmanlı Devleti'nin yıkılması ile kavuşacaklarını düşünmeye başlamışlardır. I. Dünya Savaşı'nın başlaması onlara bu fırsatı vermiştir. Savaş sırasında İngilizler ile Fransızların yanında yer almışlar ve kurdukları Yahudi Lejyon Kuvvetleri'yle Osmanlı Devleti'ne karşı savaşarak isteklerinin gerçekleşmesine çalışmışlardır. Araplar, Yahudilerin İngilizlerin yanında Filistin'i elde etmek için savaştıklarının farkında olmalarına rağmen, bu konuyu İngilizlerle olan ilişkilerini zedelememek düşüncesiyle anlaşmazlık konusu yapmamışlardır.³⁸⁴

Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ne müdahaleleri, devletin zayıflama sürecine girdiği dönem ile birlikte başlamıştır. Osmanlı Devleti, 1735 yılında Fransa'ya, 1830 yılında da İngiltere, Hollanda, Rusya Prusya ve Amerika'ya, devlet içerisindeki cemaatlerin korunma hakkının da bulunduğu bir takım imtiyazlar vermiştir.³⁸⁵

Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti'nde, konsolosluklar açabilmek için büyük çaba göstermişlerdir. Filistin bölgesindeki ilk konsolosluk da 1839 yılında İngiltere tarafından Kudüs'te açılmıştır. Üzerinden çok fazla bir zaman geçmeden de 1842'de Prusya, 1843'te Sardinya ve Fransa, 1847'de Avusturya, 1854'te İspanya, 1856'da Amerika ve 1857'de Rusya Kudüs'te konsolosluklarını açmışlardır.³⁸⁶

İngilizler, her ne kadar Yahudileri insaniyet adına koruma altına almış gibi görünse de asıl amaçlarının bu olmadığı kesindir. Siyonistler de bu himaye sistemini kullanarak Osmanlı Devleti'nin Filistin'e Yahudi yerleşimini engellemek için koyduğu kısıtlama ve yasakları çiğnemeye başlamışlardır. İngiltere de Yahudilere yönelik himayeyi kademeli olarak kaldırmayı kabul etmiştir. Ancak İngiltere, güçsüz bir Osmanlı Devleti'nin ayakta kalabileceği inancını yitirmiş ve Osmanlı Devleti'nin yakın bir gelecekte dağılması durumunda, kendi payına düşecek yerleri himaye sistemini kullanarak garanti altına almayı istemiştir.³⁸⁷

384 Bostancı, a.g.e., s. 115

385 a.g.e., s. 116

386 a.g.e., s. 116

387 a.g.e., s. 117

Almanya ve Rusya ise Siyonistlerin siyasal amaçlarına ulaşmalarını uluslar arası politikaları açısından sakıncalı bulmuşlar, ancak bununla beraber Yahudilerin Filistin'e yerleşmelerine de büyük katkı sağlamışlardır.³⁸⁸

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE EKONOMİK ve SOSYAL YÖNDEN UYGULANAN FİLİSTİN POLİTİKALARI

3.1. II. Abdülhamid Döneminde Filistin

3.1.1. İdari Taksimat

Osmanlı hükümeti Suriye ve Filistin'e yeniden hakim olduğu 1840 yılından itibaren Kudüs kentine farklı bir gözle bakmaya başlamıştır.³⁸⁹

388 a.g.e., s. 118

Osmanlı Devleti, idari taksimat bakımından beylerbeylik, eyalet veya vilayet olarak adlandırılan büyük birimlere ayrılmış ve bu birimler de sancak veya liva diye isimlendirilen daha temel birimlere bölünmüştür.³⁹⁰

Osmanlı Devleti'nin idari taksimatı içerisinde Filistin adı altında herhangi bir idari birim bulunmamaktadır. Ancak Filistin; Kudüs, Nablus ve Akka sancaklarının bulunduğu bölge için, XIX. yüzyılın sonlarına doğru batılı devletler tarafından kullanılan ve zamanla Osmanlı Devleti'nin de kullandığı bir tabir olmuştur.³⁹¹

Filistin toprakları Osmanlı'ya girdikten sonra Kudüs-Gazze, Nablus –Safed, Sult-Aclun Livaları olmak üzere üç livaya ayrılmıştır.³⁹²

Osmanlılar, 1840'ta yöneticiler olarak Filistin'e geri döndüklerinde, Filistin'i çevreleyen iki güçlü idari merkez olan Beyrut ve Şam'ı kontrol altında bulundurmak arzusuyla, bölgeyi yeniden organize etme girişimlerinde bulundular. Bu yeni politika 1860'lı yılların sonlarına doğru formüle edilebildi ve Beyrut'a bölge üzerindeki idari kontrolün paylaşımı yetkisinin tanınmasıyla birlikte, Şam'ın Filistin üzerindeki o güne değin sorgulanmayan tahakkümünün sınırlandırılması ile sonuçlandı. Bölgede, (Nasıra ve Safed kentlerini de içine alan) Nablus ile (Hayfa kentini de içine alan) Akka alt vilayetleri, vilayet statüsüne kavuşturulan ve başkenti Beyrut olarak belirlenen Sayda vilayetine ilhak edildi. Şam ise (Yafa, Beersheba, El Halil ve Gazze kentlerini de kapsayan) Kudüs alt vilayeti üzerindeki nüfuzunu muhafaza etmekle birlikte, Beyrut'un giderek artan gücünü resmen tanımak zorunda bırakıldı.³⁹³

Filistin bölgesinin idari yapısı XIX. yüzyılda pek çok değişiklik arz etmiştir. Dönemin başında Şam ve Sayda eyaletleri içerisinde yer alan bölge 1831-1840 yılları arasında Kavalalılar'ın yönetimine geçmiştir. 1840 yılında yeniden Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine geçen bölge tamamen Sayda Eyaleti'ne bağlanırken, 1865 yılında Suriye Vilayeti'nin oluşturulmasıyla birlikte Kudüs, Nablus ve Akka sancakları Suriye

389 Avcı, a.g.e., s. 94

390 Kılıç, Orhan, **Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı – Eyalet ve Sancak Tevcihati**, Ceren Matbaacılık, Elazığ, 1997, s. 6

391 Bostancı, a.g.e., s. 121

392 Cin, a.g.e.,s. 28.

393 Pappe, a.g.e., 20

Vilayeti'ne dahil edilmişlerdir. Kırım Savaşı sırasında Kudüs, Kutsal Yerler Meselesi nedeniyle idari olarak doğrudan İstanbul'a bağlanmış, fakat bu durum kısa sürmüş tekrar Suriye Vilayeti idaresi içerisinde yer almıştır. 1887 yılında Beyrut Vilayeti'nin teşkilinden sonra Nablus ve Akka sancaklarının idaresi yeni kurulan bu vilayete aktarılırken, Batılı devletleri müdahalelerinin engellenebilmesi için Kudüs, yeniden İstanbul'a bağlanmış ve Kudüs Mutasarrıflığı adını almıştır. Bu idari yapı, bölgenin Osmanlı Devleti hakimiyetinden çıkışına kadar devam etmiştir.³⁹⁴

3.1.1.1. Kudüs Sancağı'nın İdari Taksimatı

Osmanlı Devleti, Suriye ve Filistin'de Osmanlı hakimiyetinin yeniden tesis edildiği tarihten başlayarak Kudüs kentine eskisinden farklı bir önem atfetmiştir. Kısa bir süre içinde yapılan idari düzenlemeler, Kudüs sancağına özel bir konum kazandırması bakımından bunun en belirgin göstergesiydi.³⁹⁵

Tablo 1

Şam Eyaleti'ne Bağlı Sancaklar (1700-1740)

1. Paşa Sancağı (Şam)	5. Gazze
2. Mir-Haçlık-ı Şam-ı Şerif	6. Laccûn
3. Kal'a-i Kerek	7. Ba'albek
4. Kuds-i Şerif	

Kaynak: Orhan Kılıç; Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı – Eyalet ve Sancak Tevcihatı, S. 57

Kudüs, Şam Eyaleti içerisinde müstakil sancak haline getirilmiş³⁹⁶ ve bu idari yapısını 1831 yılına kadar korumuştur. 1831 yılında Şam eyaleti, Şam-ı Şerif, Gazze, Kudüs, Nablus, Lecun, Aclun ve Tedmür olmak üzere yedi idari bölüme ayrılmıştır.³⁹⁷

³⁹⁴ Bostancı, a.g.e., s. 125

³⁹⁵ Avcı, a.g.e., 60

³⁹⁶ Kılıç, a.g.e., s. 57

1831-1840 yılları arasında Kavalalılar'ın bölgeye hakim olmalarıyla Kudüs Sancağı, yönetim merkezi olan Akka'dan idare edilmiştir.³⁹⁸

1841 yılında, Kudüs sancağı Şam eyaletinden ayrılarak doğrudan İstanbul'a bağlanmıştır. Sınırları da Gazze, Yafa ve Nablus'u (1858 yılına kadar) içine alacak şekilde yeniden düzenlenmiştir.³⁹⁹ Ancak bu durum kısa sürmüş ve yeni bir idari düzenlemeyle Sayda Eyaleti'ne dahil edilmiştir. Nablus da Kudüs Sancağı'ndan ayrılarak Sayda Eyaleti içerisinde müstakil sancak haline getirilmiştir.⁴⁰⁰

Böylece Kudüs kenti, Osmanlı yönetiminde olduğu süre boyunca ilk kez Orta ve Güney Filistin'i kapsayan geniş bir bölgenin idari merkezi oluyordu. Ancak bu düzenleme kısa bir süre sonra iptal edildi. Sancak, Kırım savaşı sırasında belli bir süre için tekrar İstanbul'a bağlandıysa da 1871 tarihli Vilayet Nizamnamesi'nin ilanına kadar Şam vilayetinin içinde yer almaya devam etti. Bu nizamnamede Kudüs "elviye-i gayr-i mülhaka" arasında sayıldı, yani doğrudan merkeze bağlı livalardan biri haline getirildi. Bazı önemli alt yönetim birimlerinde merkezi kontrolü sağlamayı amaç edinen bu düzenleme, Kudüs'ü Osmanlı taşra örgütlenmesi içinde üst düzeye taşıyor ve vilayete eşdeğer ayrıcalıklı bir statü kazandırıyordu. Çünkü doğrudan merkeze bağlı livalarda mutasarrıf valinin yetkilerine, liva idare meclisi ise vilayet idare meclisinin görevlerine sahipti.⁴⁰¹

Yeni Kudüs Sancağı, Yafa, El Halil, Gazze ve Beersheba kazalarından oluşmaktaydı.⁴⁰² Yerel dinsel ve etnik cemaatlerin önde gelenleri ve reisleri, sancağın işlerini denetleyen bir meclis tarafından temsil ediliyorlardı.⁴⁰³

3.1.1.2. Nablus (Belka) Sancağı'nın İdari Taksimatı

³⁹⁷ Karpat, Kemal, H. **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 52

³⁹⁸ Bostancı, a.g.e., 125

³⁹⁹ Avcı, a.g.e., s. 60

⁴⁰⁰ Bostancı, a.g.e., s. 125-126

⁴⁰¹ Ortaylı, İlber, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 63

⁴⁰² Hürmen, Fatma Rezan, **Bürokrat Tevfik Biren'in Sultan II. Abdülhamid, Meşrîyet ve Mütareke Hatıraları**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2006, s. 111

⁴⁰³ Pappe, a.g.e., s. 21

İlk önce Şam eyaleti içerisinde yer alan Nablus Sancağı, 1614 yılında Safed-Sayda-Beyrut Eyaleti'nin oluşturulmasıyla bu eyalete dahil edilmiştir.⁴⁰⁴

Tablo 2

Safed-Sayda-Beyrut Eyaleti'ne Bağlı Sancaklar (1700-1740)

1. Safed-Sayda-Beyrut	4. Nahiye-i Vadiü'l-Heym
2. Nablus	5. Temdir
3. Cebel-i Aclûn	6. Kerek-i Şevbek

Kaynak : Kılıç, Orhan, Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı – Eyalet ve Sancak Tevcihati, S. 57

Nablus Sancağı, bir süre sonra yeniden Şam Eyaleti'ne bağlanmış ve bu statüsünü 1831 yılına kadar korumuştur.⁴⁰⁵

1864 Vilayet Nizamnamesi'ne göre bölgenin idari taksimatı yeniden düzenlendiğinde Sayda, Şay ve TrablusŞam vilayetler Suriye vilayeti adı altında birleştirilince Nablus Sancağı da bu yeni vilayete dahil edilmiştir. 1887'de kurulan Beyrut vilayetine bağlanan Nablus'un bu konumu Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekildiği 1918 yılına kadar devam etmiştir.⁴⁰⁶

3.1.1.3. Akka Sancağı'nın İdari Taksimatı

Osmanlı hakimiyetinde Akka, Safed livasına bağlı bir nahiye merkezi durumunda idi.⁴⁰⁷ Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapılan idari düzenlemeler sonucu sancak haline getirilmiş ve Şam Eyaleti içerisinde yer almıştır. Sayda Eyaleti'nin oluşturulmasıyla bu eyalete dahil edilmiştir. 1831 yılında Sayda eyaleti, Sayda, Akka, Beyrut, Safed ve Sur olmak üzere beş idari bölüme ayrılmıştır.⁴⁰⁸

⁴⁰⁴ Kılıç, a.g.e., s. 58

⁴⁰⁵ Karpat, a.g.e., s. 52

⁴⁰⁶ Ş. Tufan Buzpınar, "Nablus", *DİA*, c.32, s. 266

⁴⁰⁷ Emecen, "Akka", *DİA*, C. 2, s. 266

⁴⁰⁸ Karpat, a.g.e., s. 52

1831-1840 yılları arasında Kavalalılar döneminde idare merkezi durumuna gelen Akka, Osmanlı Devleti'nin bölgeye yeniden hakim olmasıyla tekrar Sayda Eyaleti'ne bağlanmıştır. 1864-1865 yılında Suriye Vilayeti'ne dahil edilmiş, 1865-1866 yılında tekrar Sayda Eyaleti'ne bağlanmıştır. Bu idari yapı da iki yıl sürmüş, sancak daha sonra yeniden Suriye Vilayeti içerisinde yer almıştır.⁴⁰⁹

Akka Sancağı, 1888 yılında idari taksimat açısından vilayet haline getirilen Beyrut'a bağlanan beş mutasarrıflıktan biri olmuştur.⁴¹⁰

1888-1890 yılında Akka Sancağı'nın 5 kazası, 4 nahiyesi ve 222 köyü bulunmaktadır.⁴¹¹

3.1.2. Nüfus

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren, fethettiği topraklar üzerindeki halkın gelirlerini ve ellerinde bulundurdukları araziye belirlemek için sayımlar yaptırmış ve tüm bu sayımları tapu tahrir defterlerine kaydettirmiştir. Ancak bu sayımlar, ekilebilir toprakların alanlarını, vergi ödeyecek hane reisi ile bekar yetişkin erkeklerin sayılarını ve askere alınacak kişileri tespit etmek amacıyla yapılmıştır.⁴¹²

Modern anlamda ilk Osmanlı sayımı, imparatorluğun bütün kazalarındaki nüfus sayılmamış olmakla birlikte 1828-1829 yılının başında hem Avrupa'da hem de Anadolu'da yapılmış olan sayımdır. XIX. yüzyılın önde gelen iki hükümdarı Sultan II. Mahmud (1808-1839) ve Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) nüfus araştırmalarıyla ilgili hemen hen meseleyle yakından ilgilenmişlerdir. Nüfus kayıtlarının tutulması için bizzat emir vermişler ve sayımların yürütülmesini denetlemişlerdir.⁴¹³

3.1.2.1. Kudüs Sancağı'nın Nüfusu

⁴⁰⁹ Bostancı, a.g.e., 132

⁴¹⁰ Emecen, *DİA*, C. 2, s. 266

⁴¹¹ Bostancı, a.g.e., s. 133

⁴¹² Karpat, a.g.e., s. 46

⁴¹³ a.g.e., s. 56

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren, fethettiği topraklar üzerindeki gelirlerini ve ellerinde bulundurdukları araziye belirlemek için sayımlar yaptırmış ve tüm bu sayımları tapu tahrir defterlerine kaydettirmiştir. XIX. yüzyılın ilk yarısında düzenli olarak tahrir veya nüfus sayımı yapılmamış olmasından dolayı bu döneme ait bilgiler, bölgeyi ziyaret eden seyyahların tahmini nüfus verilerine dayanmaktadır.

Seyyahlardan ve Osmanlı veya cemaat nüfus sayımlarından elde edilen dağıntık verilerle doğrulanabildiği kadarıyla 1800 yıllarına doğru Kudüs'ün nüfusu 8 ilâ 10.000 olup veya o zamanlar Filistin'in gerçek iktisadî ve siyasî başkenti olan Akka'nın nüfusu kadardır.⁴¹⁴

Demografik hareket, Kudüs'te tüm cemaatleri etkiler, ancak eşit şekilde etkilemez, Müslüman nüfus yüzyılın başından beri üç katına çıkmıştır, aynı süre zarfında Hıristiyan nüfus ise neredeyse beşe katlanmıştır. Ancak en etkileyici artışı gösteren ise Yahudilerdir. 1800'lere doğru Hıristiyanlardan biraz, Müslümanlardan da iki kez daha azken 1840'ta 5.000'e çıkmıştır. 1840-1850 yıllarından itibaren Yahudiler nispeten en kalabalık grubu oluşturmakta, 1870 yılı dolayısıyla ise Müslüman ve Hıristiyan nüfusun toplamına hemen hemen eşit bir nüfusa ulaşmaktadır. 1880'de 8.000 Müslüman ve 6.000 Hıristiyana karşı Yahudilerin sayıları 17.000'dir.⁴¹⁵

Osmanlı Devleti, 1880'lere kadar sadece kendi tebaası olan gayrimüslimleri kayıt altına almış, diğer devletlerin tebaası durumundaki gayrimüslimleri kayıtlarında belirtmemiştir.⁴¹⁶

1877-1878 yılında yapılan Osmanlı Nüfus Sayımında Kudüs sancağının nüfusu 130.000 olarak tespit edilmiş, bölgedeki kazalar da Hece, Mecdil, Yafa olarak belirtilmiştir.⁴¹⁷

Tablo 3

⁴¹⁴ Nicault, Catherine, **Kudüs 1850-1948**, Estreya Seval Vali (çev), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 39

⁴¹⁵ Nicault, a.g.e., s. 40

⁴¹⁶ Bostancı, a.g.e., 136

⁴¹⁷ Karpat, a.g.e., s. 160

1881-1882 Osmanlı Genel Nüfus Sayımına Göre Kudüs Sancağı'nın Nüfusu

Cemaat Adı	Cinsiyet	Kaza Adı				Toplam
		Kudüs	Yafa	Gazze	Halilü'r- Rahman	
Müslümanlar	Kadın	26.317	21.281	27.951	18.852	94.401
	Erkek	28.047	23.894	31.566	21.705	105.212
Rumlar	Kadın	5.750	1.826	379	1	7.956
	Erkek	6.272	2.071	389	14	8.746
Ermeniler	Kadın	343	40	-	-	383
	Erkek	504	52	-	-	556
Katolikler	Kadın	18	172	-	-	190
	Erkek	33	199	-	-	232
Yahudiler	Kadın	3.535	167	-	291	3.993
	Erkek	3.570	227	-	320	4.117
Protestanlar	Kadın	248	46	6	-	290
	Erkek	296	63	5	-	364
Latinler	Kadın	2.878	312	14	3	3.207
	Erkek	3.174	393	19	56	3.642
Gayrimüslim Çingeneler	Kadın	35	-	-	-	35
	Erkek	49	-	-	-	49
Yabancı Uyruklular	Kadın	-	475	-	143	618
	Erkek	-	631	-	148	779
Toplam	Kadın	39.114	24.319	28.350	19.290	111.073
	Erkek	41.945	27.530	31.979	22.243	123.697
Toplam Nüfus		81.059	51.849	60.329	41.533	234.770

Kaynak: Karpaz Kemal H., Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri, s.184-185

1881-82 yıllarında yapılan Osmanlı Genel Sayımı'nda Kudüs Özel Bölgesinin toplam nüfusu 234.770 olarak tespit edilmiştir. Bu nüfusun 111.073'ü kadın, 123.697'si ise erkektir. Kudüs Sancağı'nın kazaları ve nüfus sayıları ise Kudüs Merkez kazası 81.059, Yafa kazası 51.849, Gazze kazası 60.329, Halilürrahman kazası ise 41.533 olarak tespit edilmiştir.

1881-82 yıllarında yapılan Osmanlı Genel Sayımı'nda Kudüs Özel Bölgesinin toplam nüfusu olarak belirtilen 234.770'nin 199.613'ü Müslüman, 16.702'si Rum, 939'u Ermeni, 422'si Katolik, 8110'u Yahudi, 654'ü Protestan, 6849'u Latin, 84'ü gayrimüslim çingene, 1397'si yabancı nüfusa aittir.

Tablo 4

1892-1893 Yılında Kudüs Mutasarrıflığı'nın Nüfusu

Cemaat Adı	Kişi Sayısı
İslam	213.310
Rum	16.706
Yahudi	8.110
Latin	6.849
Ermeni	939
Protestan	654
Bulgar	422
Süryani	10
Toplam	247.000

Kaynak: Bostancı, Işıl Işık, XIX. Yüzyılda Filistin, (yayınlanmamış doktora tezi), s. 140

Yaklaşık on yıllık bir zaman içerisinde Kudüs'ün kazalarıyla birlikte toplam nüfusu 234.770'den 247.000'e yükselmiştir. Ancak 1882'den sonra Osmanlı Devleti'nin aldığı tüm tedbirlere rağmen Filistin bölgesine yoğunlaşan Yahudi göçünden kaynaklanan Yahudi nüfusundaki artış Osmanlı Devleti'nin nüfus kayıtlarında belirtilmemiştir. Bunun da nedenini, gelen Yahudilerin Osmanlı Devleti'nin tabiiyetinde olmamalarına ve bölgeye kaçak olarak yerleşmelerine bağlamak gerekir.⁴¹⁸

Yahudiler 1860 yılından sonra Kudüs nüfusunun çoğunluğunu oluşturmaya başladılar.⁴¹⁹

Tablo 5

1897 Yılı Osmanlı Genel Nüfus Sayımına Göre Kudüs Sancağı'nın Nüfusu

Cemaat Adı	Cinsiyet		Toplam
	Erkek	Kadın	
Müslümanlar	112.099	105.247	217.346
Rumlar	9.986	9.084	19.070
Ermeniler	398	427	825
Katolikler	254	215	469
Yahudiler	5.443	6.466	11.909
Protestanlar	207	178	385
Latinler	4.339	4.025	8.364
Gayrimüslim Çingener	58	43	101
Genel Toplam	132.775	125.685	258.460

Kaynak: Karpas, a.g.e, s. 198-199; Eldem, Vedat, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, s. 52-53

⁴¹⁸ Bostancı, a.g.e., s. 140

⁴¹⁹ Avcı, a.g.e., s. 86

1897 yılı Osmanlı nüfus sayımında Kudüs sancağının toplam nüfusu 258.460 olarak tespit edilmiştir. Bu nüfusun 132.775'i erkek nüfusa ait olup, 125.685'i ise kadın nüfusa aittir. Bu nüfusun 217.346'i Müslüman, 11.909'u ise Yahudi nüfusa aittir.

3.1.2.2. Nablus (Belka) Sancağı'nın Nüfusu

Nablus Sancağı'ndaki nüfusun bir kısmını aşiret geleneklerine bağlı olarak konargöçer halde yaşayan bedeviler oluşturmaktadır.⁴²⁰

1881-1882 yıllarında yapılan Osmanlı Genel Sayımı'nda Belka (Nablus) Sancağı'nın toplam nüfusu 115.314 olarak tespit edilmiştir. Bu nüfusun 53.015'i kadın, 62.299'u ise erkektir. Müslüman nüfus, sancak nüfusunun % 98.44'ünü oluşturmaktadır. 1017 kişi olan Rumlar sancak nüfusunun % 0.88'ini, 384 kişi olan Latinler % 0.33'ünü, 273 kişi olan Protestanlar % 0.24'ünü, 89 kişi olan Yahudiler % 0.08'ini ve 35 kişi olan Katolikler % 0.03'ünü oluşturmuştur.

Tablo 6

1881-1882 Yılında Nablus Sancağı'nın Nüfusu

Cemaat	Cinsiyet	Kaza Adı				Toplam
		Nablus	Cenin	Cema'in	Beni Sa'b	
İslam	Kadın	13.804	13.609	9.837	14.963	52.213
	Erkek	16.982	16.570	11.443	16.308	61.303
Rum	Kadın	285	155	-	6	446
	Erkek	367	198	-	6	571
Katolik	Kadın	13	-	-	-	13
	Erkek	22	-	-	-	22
Yahudi	Kadın	41	-	-	-	41
	Erkek	42	3	3	-	48
Protestan	Kadın	112	13	-	-	125
	Erkek	134	14	-	-	148
Latin	Kadın	98	79	-	-	177
	Erkek	130	77	-	-	207
Toplam	Kadın	14.353	13.865	9.837	14.969	53.015
	Erkek	17.677	16.862	11.446	16.314	62.299

⁴²⁰ Bostancı, a.g.e., s. 144

Toplam Nüfus		32.030	30.718	21.283	31.283	115.314
---------------------	--	--------	--------	--------	--------	---------

Kaynak: Karpat, a.g.e., s. 168-169

Tablo 7

1906-1907 Yılında Nablus Sancağı'nın Nüfusu

Cemaat Adı	Cinsiyet		Toplam
	Erkek	Kadın	
Müslümanlar	59.177	52.787	111.964
Rumlar	594	463	1.057
Ermeniler	-	-	-
Katolikler	6	2	8
Protestanlar	175	146	321
Latinler	228	184	412
Yahudiler	46	41	87
Samiriyeliler	95	71	166
Genel Toplam	60.321	53.694	114.015

Kaynak: Karpat, a.g.e., s. 202-203

1906-1907 Osmanlı Nüfus Sayımında Belka (Nablus) Sancağının toplam nüfusu 114.015 olarak belirlenmiştir. Bu nüfusun 60.321'i erkek nüfusa ait olup, 53.694'ü ise kadın nüfusa aittir. Nablus Sancağındaki nüfusun 111.964'i Müslüman, 1057'i Rum, 8'i Ermeni Katolikler, 321'i Protestan, 412'i Latin, 87'si Yahudi, 166'sı Samiriyeli nüfusa aittir.

3.1.2.3. Akka Sancağı'nın Nüfusu

XIX. yüzyılın ilk yarısında sancağın nüfusunu tespit edebilmek oldukça güçtür. Akka Sancağı'nın nüfusuna dair tespit edilebilen ilk veriler, XIX. yüzyılın ikinci yarısında sancağın Suriye Vilayeti'nin bağlı olduğu döneme ait olup vergi hanesi şeklindedir.⁴²¹

⁴²¹ Bostancı, a.g.e., s. 149

1880 yılı Akka sancağındaki 18-50 yaş arasındaki erkek nüfusun 22.000'i Müslüman, 3.000'i Rum Ortodoks, 700'ü Maruni olmak üzere toplam 25.700 olarak tespit edilmiştir.⁴²²

Tablo 8

1881-1882 Yılında Akka Sancağı'nın Nüfusu

Cemaat Adı	Cinsiyet	Kaza Adı					Toplam
		Akka	Hayfa	Safed	Taberiye	Nasıra	
İslam	Kadın	9.686	6.592	6.306	2.505	3.463	28.552
	Erkek	10.328	7.343	6.576	2.656	3.385	30.288
Rum	Kadın	1.369	220	97	22	1.406	3.114
	Erkek	1.545	232	121	32	1.453	3.383
Katolik	Kadın	1.510	616	481	80	442	3.129
	Erkek	1.703	749	663	78	497	3.660
Protestan	Kadın	60	5	-	-	139	204
	Erkek	70	10	-	-	149	229
Latin	Kadın	104	59	-	3	663	829
	Erkek	112	65	-	4	695	876
Yahudi	Kadın	62	212	94	408	-	776
	Erkek	61	291	99	391	-	842
Toplam	Kadın	12.791	7.704	6.978	3.018	6.113	36.604
	Erkek	13.819	8.690	7.429	3.161	6.179	39.278
Toplam Nüfus		26.610	16.394	14.407	6.179	12.292	75.882

Kaynak: Karpaz, a.g.e., s. 168-169

1881-1882 yıllarında yapılan Osmanlı Genel Sayımı'nda Akka Sancağı'nın toplam nüfusu 75.882 olarak tespit edilmiştir. Bu nüfusun 36.604'ü kadın, 39.278'i ise erkektir. Akka Sancağı'nın kazaları ve nüfus sayıları ise Akka Merkez kaza 26.610, Hayfa kazası 16.394, Safed kazası 14.407, Nasıra kazası 12.292, Tabarya kazası 6.179 olarak tespit edilmiştir.

Tablodan da anlaşılacağı üzere, toplam 58.840 kişi olan Müslüman nüfus, sancak nüfusunun % 77.54'ünü oluşturmaktadır. 6789 kişi olan Katolikler sancak nüfusunun % 8.97'sini, 6497 kişi olan Rumlar % 8.56'sını, 1705 kişi olan Latinler % 2.24'ünü, 1618 kişi olan Yahudiler % 2.13'ünü, 433 kişi olan Protestanlar % 0.57'sini oluşturmuştur. Kudüs ve Nablus sancaklarının aksine Akka Sancağı'nda Katolik nüfus

⁴²² Ortaylı, 2008, s. 187

fazladır. Nasıra kazası, Hz. İsa'nın doğum yeri olması nedeniyle yoğun bir Hıristiyan nüfusa sahiptir.

1882 yılında başlayan ve Osmanlı Devleti'nin tüm engelleme çabalarına rağmen, resmi ve gayri resmi yollarla devam eden Yahudi göçü de Akka Sancağı'nın nüfusunun artmasındaki bir başka etkidir.⁴²³

Tablo 9

1906-1907 Yılında Akka Sancağı'nın Nüfusu

Cemaat Adı	Cinsiyet		Toplam
	Erkek	Kadın	
Müslümanlar	30.798	30.072	60.870
Rumlar	3.041	2.943	5.984
Ermeni Katolikler	3.498	2.969	6.467
Protestanlar	204	189	393
Latinler	737	729	1.466
Maroniler	621	544	1.165
Yahudiler	3.118	3.185	6.303
Genel Toplam	42.017	40.651	82.668

Kaynak: Karpaz, a.g.e., s. 202-203

1906-1907 Osmanlı Nüfus Sayımında Akka Sancağının toplam nüfusu 82.668 olarak belirlenmiştir. Bu nüfusun 42.017'si erkek nüfusa ait olup, 40.651'i ise kadın nüfusa aittir. Akka Sancağındaki nüfusun 60870'i Müslüman, 6004'ü Ermeni Katolikler, 393'ü Protestan, 1466'sı Latin, 1185'i Maruni, 6303'ü Yahudi nüfusa aittir.

3.1.2.4. Filistin Bölgesinin Nüfusu

XIX. yüzyılın ilk yarısı için Filistin bölgesinin nüfusunun tespit edilmesi mümkün değildir. Filistin bölgesini oluşturan sancakların nüfus bilgileri ışığında bölgenin nüfusu tespit edilebilmektedir.

Tablo 10

⁴²³ Bostancı, a.g.e., s. 156

1881-1882 Yılında Filistin Bölgesinin Nüfusu

Cemaat Adı	Sancak Adı			Toplam Nüfus Sayısı	Toplam Nüfus Oranı %
	Kudüs	Nablus (Belka)	Akka		
İslam	199.613	113.516	58.840	371.969	87.32
Rum	16.702	1.017	6.497	24.216	5.69
Ermeni	939	-	-	939	0.22
Katolik	422	35	6.789	7.246	1.70
Protestan	654	273	433	1.360	0.32
Latin	6.849	384	1.705	8.938	2.10
Yahudi	8.110	89	1.618	9.817	2.30
Gayrimüslim Çingene	84	-	-	84	0.02
Yabancı Uyraklı	1.397	-	-	1.397	0.33
Toplam	234.770	115.314	75.882	425.966	100.00
Toplam Oran %	55.12	27.07	17.81	100.00	

Kaynak: Karpat, a.g.e., s. 168-169, 184-185

Filistin bölgesinin nüfusu, sancakların coğrafi ve sosyo-ekonomik yapılarına göre bir dağılım göstermiştir. Nüfusun en yoğun olduğu sancak Kudüs Sancağı'dır. Gerek sancağın alanının büyüklüğü, gerekse dini öneminden dolayı nüfus, Kudüs Sancağı'na yoğunlaşmıştır. Alanının geniş olmasına rağmen coğrafi şartlarından dolayı Nablus Sancağı Kudüs Sancağı'na göre daha az bir nüfus barındırmıştır. Akka Sancağı ise ekonomik hareketliliğine rağmen diğer sancaklara göre daha küçük bir alana sahip olmasından dolayı, nüfus yoğunluğu da daha az olmuştur.

3.1.3. Yönetim

1871 yılında Kudüs'ün doğrudan İstanbul'a bağlanmasıyla Kudüs Mutasarrıfı fiilen vali ile eşit bir statüye kavuşmuştur. Kudüs'ün diğer sancaklara kıyasla daha yüksek bir mertebeye ulaşmış olması, doğal olarak mülki amirlerin rütbe ve ünvanlarına da yansımıştır. 1840 yılından yüzyıl sonuna kadar Kudüs'e atanan mutasarrıflar birkaç istisna dışında "Rumeli Beylerbeyi" payeli ve "Paşa" ünvanlı yöneticiler olmuşlardır. İbrahim Hakkı Paşa'nın görev süresinin sonu olan 1897 yılından itibaren ise, Kudüs Mutasarrıfları "Bey" ünvanı taşımışlar, genellikle ya çeşitli nezaretlerde üst düzeyde çalışmış görevliler arasından seçilmişler ya da Mabeyn-i Hümayun katipliğinden, yani

Sultan'ın yakın çevresinden gelmişlerdir. Padişahın sancağın işlerini kendi kapı halkından iyi eğitim görmüş sadık görevlilere emanet etmesi, bu yıllarda Kudüs'ün iktidarın nazarında önemine işaret etmektedir.⁴²⁴

Kudüs Mutasarrıflarının görev süreleri oldukça kısa tutulmuştur, ancak bu kısa sürede çok büyük işler başarmaları mümkün olmamıştır.⁴²⁵

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kudüs Mutasarrıflarının görev süresi, Rauf Paşa (1877-1889) ve İbrahim Hakkı Paşa (1890-1897), Mehmet Tevfik dışında, iki yıldan fazla değildi. Valiler üzerinde denetimi korumanın yollarından biri, görev yerlerini sık sık değiştirmektir. O zaman vilayetlerde kendi otoritelerini tesis etmeye zaman bulamazlar. Ancak daha da önemlisi mutasarrıfın kendi teşebbüsüyle köklü reformlar planlayıp yürütecek kadar bölgenin mali kaynakları üzerinde geniş bir tasarruf hakkına sahip olmamasıdır. Kudüs Sancağı'na 1897'de mutasarrıf olarak atana Bürokrat Mehmet Tevfik ise Kudüs'te üçbuçuk yıl görevde kalmıştır. Görevde kaldığı süre boyunca Mehmet Tevfik, Kudüs'te farklı kiliseler arasında Kutsal Yerler üzerine çıkan kavgalara hakemlik etmek, Yahudi göçü girişimlerine karşı koymak, Almanya İmparatoru II. Wilhelm ile İmparatoriçe'nin ziyaretini düzenlemek, İmparator'a bir kiisenin temelini atabileceği boş bir arazi bulmak gibi işlerle uğraşmıştır.⁴²⁶

Sancağın maliyesi İstanbul'daki Maliye Nezareti tarafından titizlikle düzenlenip denetlenmekteydi. Ne 1864 ne de 1871 tarihli Vilayet Kanunları'nda taşra yöneticisine bölgesinin gelir ve giderleri üzerinde ciddi bir karar yetkisi tanınmıştı. Dolayısıyla vergilendirmede yapılacak herhangi bir değişiklik, bütçelerde gösterilmeyen büyük ya da küçük her tür masraf, Bab-ı Ali'nin onayını gerektirmekteydi. Sancak gelirlerinin tahmin edilenden daha yüksek olması halinde dahi bölgeye yapılacak yatırımlara karar veren merkezi hükümetten başkası değildi.⁴²⁷

1890'lı yıllarda Kudüs'te en önemli mahalli idare kurumu "meclis-i idare" idi. 1840'ten beri muhassalık meclisleri ile ilgili olarak çıkarılmış olan nizamnameler, 1864

⁴²⁴ Avcı, a.g.e., s. 104-105

⁴²⁵ a.g.e., s. 105

⁴²⁶ Georgeon, a.g.e., s. 203-209

⁴²⁷ Avcı, a.g.e., s. 106

ve 1871 tarihli Vilayet Nizamnameleri, bu meclisin çalışma prensiplerini ve üyelerinin niteliklerini belirlemişti.⁴²⁸

1871 tarihli Vilayet Kanunu Kudüs'teki idari meclisin üye sayısını, yarısı tabi ve yarısı seçimli olmak üzere sekize düşürdü. Meclislere seçimle gelen üyelerin yarısının Müslüman, yarısının gayrimüslim halktan olması, gayrimüslimlerin yönetimde karar alma konusunda Müslümanlarla eşit durumda oluyordu.⁴²⁹

Kudüs'teki idari meclisin görevleri, karar ve danışma olarak iki kısma ayrılabilir. Meclis, maliyeye, bayındırlığa ve miri mallara ilişkin konuları görüşerek karara varır, vergi anlaşmazlıkları ve taksiminde ortaya çıkan uyuşmazlıkları çözerdi, devlet memurlarından suç işleyenleri yargılar, ancak özel hukuk ve şer'i mahkemeye ait işlere karışamazdı. Memurlar arasında görev anlaşmazlıkları ve benzeri yetki sorunları da burada çözümlenecekti. Halk, memurlar ve hükümet aleyhine şikayetlerini de meclise yapardı. Kendisine havale edilen konularda önerilenleri değiştirme ve düzeltme hakkına sahipti. Vergilerin toplanmasında önemli bir role sahip olduğu için, sancağın mali kaynaklarını belli ölçüde kontrol edebiliyordu. Bundan başka, sancaktaki tüm devlet dairelerinin masrafları yine meclis-i idare tarafından denetleniyor, fakat büyük meblağlara ulaşan tüm harcamalar İstanbul'daki ilgili nezaretlerde onaylanıyordu. Meclis arazi mülkiyeti konusunda da belli yetkilere sahipti. Arazi transferlerinin hukuka uygun olup olmadığını denetler, tapu sertifikalarının çıkarılmasında son sözü söylerdi. En önemli faaliyetlerinden bir başkası ise nüfus hareketlerini kontrol etmektir; nüfus kayıtlarının yenilenerek gerektiğinde düzeltilmesini sağlar, bölgeye gelen ve sürekli ikamet izni almak isteyenlerin başvurusu mecliste incelenirdi. Meclisin sancaktaki devlet görevlilerini atama yetkisi ancak alt kademedekilerle sınırlıydı. Sadece jandarmalar, belediye bekçileri ve bunlara eşdeğer kademedeki memurlar ile köy korucuları ve vaizler meclis tarafından doğrudan atanırdı.⁴³⁰

Vilayet kanunlarında belirlendiği üzere, Kudüs'teki meclis-i idare hem Kudüs kaza meclisi, hem de sancak (liva) meclisi idi, dolayısıyla diğer kaza meclislerinin

⁴²⁸ Ortaylı, 2000, s. 72

⁴²⁹ Ortaylı, 2008, s. 190

⁴³⁰ Çadircı, Musa, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 255-256; Avcı, a.g.e., s. 110-111

doğrudan üst organıydı. “Elviye-i gayri mülhaka” deline bu statüdeki livaların meclisleri, vilayet idare meclisinin yetkilerine sahip oluyordu.⁴³¹

Kudüs sancağı, 1871 Vilayet Nizamnamesi ile doğrudan İstanbul’a bağlanarak vilayet statüsüne eriştiğinden Kudüs kentinde toplanması gereken Meclis-i Umumi Vilayet adında bir idari meclis daha vardı. Meclis-i Umumi Vilayet’in toplantı zamanını, mevsime ve şartlara göre vali saptardı. Toplantı süresi kırk günü geçemezdi. Toplantı gününden bir ay önce bağlı livalarda delegeler seçilirdi. 1864 Kanunu’na göre vilayet düzeyinde toplanacak olan bu meclis, sadece yerel temsilcilerden oluşacak ve yerel halkın istek ve sorunların vilayet yöneticilerine bildirerek danışmanlık görevini yerine getirecekti. 1871 Vilayet Kanunu ile bu meclisin hangi konuları ele alacağı ve işleyiş biçiminin nasıl olacağı ayrıntılı olarak belirlenmişti, ancak görev sorumluluklarının idari meclisinkinden ne derece ayrıldığı tespit edilmemişti. 1871 Kanunu’na göre umumi meclis, yolların ve kamu binalarının yapım ve onarımını, tarım ve ticaretin geliştirilmesi için gereken tedbirleri, mevcut vergilerin değiştirilmesini ya da vilayetin koyacağı yeni vergileri görüşürdü.⁴³²

Abdülhamid’in sürdürdüğü taşra politikasının amaçları; valilerin bölgesel bir özerkliğe yol açabilecek kadar iktidar sahibi olmasını engellemek, yabancı güçlerin vilayetlerin içişlerine karışmasını engellemek, vilayetleri mümkün olduğunca sağlam bir biçimde merkeze bağlı tutmak, valiler ve onlarla birlikte çalışanlar, buldukları bölgenin ahalisine İstanbul’da onları kollayan bir halife-sultan bulunduğunu bildirmek olarak gösterilebilir.⁴³³

3.1.4. Filistin Bölgesindeki Sosyal Tabakalar

XIX. yüzyılın başlarında Filistin bölgesinin kıyı şeridi yerleşime daha müsait olmasına rağmen, bedevi aşiretlerin saldırılarına maruz kalmak istemeyen halk, güvenliklerini sağlamak amacıyla daha çok dağlık alanlarda yaşamlarını

⁴³¹ Ortaylı, 2000, s. 81-82

⁴³² Ortaylı, , 2000, s. 89-91; Avcı, a.g.e., s. 112

⁴³³ Georgeon, a.g.e., s. 204

sürdürmüşlerdir. Bölgedeki yaşam, aileleri merkez almıştır. Her ailenin faaliyetleri ise ait oldukları aşiretler tarafından yönetilmiştir. Bununla birlikte köy ve nahiye şeyhlerinin oluşturduğu mahalli otoritelerin, bölgedeki şehirleri kontrol altında bulundurmaları, aralarındaki çekişmeler ve silahlı mücadeleler de halkın şehir yaşantısını tercih etmemesine sebep olmuştur.⁴³⁴

3.1.4.1. Bedeviler

Güney Suriye bölgesinde ve özellikle Kudüs'te yaşayan ve konup göçen Bedeviler, kırsal bölgelerde sürekli olarak varolagelmışlerdir. Kimi tahrir defterlerinde bir köyün adıyla anılmışlardır. Belli aşiretlerin yaşadığı bölgeler belirlenebilmiştir. . Bedeviler kadı sicillerinde ve fermanlarda da sık sık geçmektedir. Yolculara saldırılar, köylere baskılar, köylülerle birlikte Osmanlı görevlilerine karşı gelmeler ve biraz daha sonraki dönemlerde köylülere karşı sancakbeyinin yanında yer almalar bu raporlarda sık sık geçen olaylardır.⁴³⁵

XVII. yüzyılın başlarından itibaren bedevi aşiretlerin saldırıları sonucunda oldukça geniş topraklar kullanılamaz hale gelmiş ve bölge, yerel yöneticiler olarak tanınan Bedevi reislerinin denetiminde kalmıştır. Bedevi aşiretler, bölgeden geçen ticaret ve hac kervanlarına saldırmışlar, değerli eşyaları gasp etmelerinin yanında kabilelerdeki birçok kişiyi de öldürmüşlerdir. Bedevi aşiretler, bu saldırılarını kendi istekleri ile yaptıkları gibi, kervanı soyma kararı alan kişilerin aşiretlerden yardım istemeleri ile de saldırılar gerçekleşmiştir. Saldırıları hem bölgede hem de İstanbul'da büyük bir üzüntü ve endişe yaratmıştır. Osmanlı Devleti, aşiretleri kontrol altına alabilmek için bir takım girişimlerde bulunmuştur. Bu aşiretlerin gücünü kıramayan Osmanlı Devleti, yine de aşiretler arasında hassas bir denge kurmayı ve bunu korumayı başarmıştır. İstanbul'daki merkezden bunları birbirlerine karşı ustalıkla kullanıp Osmanlı egemenliğini korudular ve bu bölgeden saray hazinesine belli bir yıllık gelirin akmasını sağladılar. En önemlisi de Bedevi reislerini kullanarak hac kervanlarının

⁴³⁴ Pappé, ag.e., s. 3-4; Avcı, a.g.e., s. 196

⁴³⁵ Singer, 2008, s. 146

güvenlik içinde Şam'dan Hicaz'a gidip gelmelerini sağlamıştır.⁴³⁶ II. Abdülhamid döneminde, Bedevi aşiretlere, yaşadıkları bölgeleri – ki bu bölgelere dira adı veriliyordu – devletin tapu dairesine tescil ettirmeleri konusunda çeşitli baskılar yapılmıştır.⁴³⁷

Bedeviler 17. yüzyıldaki tüm yerel yöneticilerin silahlı kuvvetlerinde asker veya komutan olarak yer almışlar, çeşitli yollarla askeri gruplara dahil edilmişlerdir. Ayrıca mahalli idarecilerle, aşiretler arasında aşiretin tamamı veya bir kısmının müttefik savunma gücü olarak görevlendirilmesi için anlaşmalar imzalanmıştır. Bu anlaşmalar uzun süreli olabileceği gibi sadece ihtiyaç duyulduğu zamanlarda da yapılabilmektedir. Bedevi aşiretlere kendi yerleşimlerine yakın bir yolun veya stratejik noktanın savunma görevi verilmiş, kervanların ve resmi görevlilerin korunması sağlanmıştır. Bunun yanında eyaletlerin süvari birliğinde paralı güçler arasına alınarak köylerden vergi toplanması işinde de kullanılmışlardır.⁴³⁸

Yarış atlarının büyütülüp eğitilmesi işi ile de bedeviler ilgilenmişlerdir. Nadir ve pahalı olan Arap kısraklarını, Mahalli idarecilerin, sipahilerin, yeniçerilerin, ulema ve tüccarlarında aralarında bulunduğu pek çok kişi bedevilerden satın almışlar, çoğunlukla da eğitilmesi ve bakılması için atı yetiştiren kişiye bırakmışlardır.⁴³⁹

Düzensiz yaşayışları ve saldırgan davranışlarıyla bölge ahalisini tehdit eden Bedevi aşiretleri, Osmanlı Devleti'nin onlara karşı tutumları, özellikle yerel yöneticilerle olan karşılıklı çıkarları nedeniyle yine de kontrol altında tutulabilmişlerdir. Uzun süredir bölgede hüküm süren sosyal güvenlik eksikliği, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren giderek ortadan kaldırılmış ve Filistin bölgesinde sosyal güvenlik sağlanmıştır.

3.1.4.2. Köylüler

⁴³⁶ Singer, 2008, s. 40-41.

⁴³⁷ Pappe, a.g.e., s. 55

⁴³⁸ Ze'evi, a.g.e., s. 112-113.

⁴³⁹ a.g.e., s. 118

Filistin bölgesindeki çiftçilik yapan köylülerin tamamı Arap olup nüfusun çoğunluğunun oluşturmuşlardır. Bir kısmı Kayıslı bir kısmı da Yemenli olan köylüler, kendi örf ve adetlerine göre aşiretlere bölünmüşlerdir. Çoğu kez köy, büyük aileler arasında tevzi edilmiştir.⁴⁴⁰

Bedevi aşiretlerin liderleri gibi köy şeyhleri de kırsal kesimin yönetimin ellerinde tuttular. Her köyde yaş, tecrübe ve yerel şöhretlerinden dolayı köy önderi olarak belirlenmiş bir ya da daha çok kişi bulunmaktaydı. Bunlar vergi ödeme konusunda Osmanlı görevlilerine karşı köylüleri temsil eder ve kadiya götürülen konularda köylülerin sözcülüğünü üstlenirlerdi.⁴⁴¹

Ancak 1864 yılında ilan edilen Vilayet Nizamnamesi ile nahiye şeyhliği iptal edilmiştir. Her nahiyenin başına, o bölgenin halkından olan, 25 yaşını geçmemiş, okur-yazar, Osmanlı uyruğundan olan ve mahkumiyeti bulunmayan vali tarafından tayin edilen bir Müdür ile köy şeyhinin yerine ise yerel halk arasından ve hükümet tarafından atanan Muhtar getirilmiştir. Böylece köy şeyhinin otoritesi de kontrol altına alınmış ve köylüler silahsızlandırılmıştır.⁴⁴²

Filistin bölgesindeki köylerden askere alınanların Yemen ve Rumeli gibi uzak yerlere gönderilmeleri ve buralara gönderilen askeri kıtalardan ölenlerin sayısının artması, köylülerin askerlik hizmetinden nefret etmelerine sebep olmuştur. Hatta mecburi askerlik hizmetinden kurtulabilmek için bazı kişiler, ellerinin parmaklarını keserek askere alınmaya elverişli olmadıklarını ispat etmeye çalışmışlardır.⁴⁴³

XIX. yüzyılın sonlarında Filistin bölgesine yerleşen Yahudiler, köylülerin ellerindeki arazileri resmi ve gayri resmi yollarla almaları üzerine arazisi olmayan Arap köylülerinin sayısı artmıştır. Bunlar başlangıçta Yahudilerin yanında ücretli olarak çalışmışlar, ancak bir süre sonra Yahudi zirai bölgelerinde Arap işçi çalıştırılmaması kararının ardından işsiz kalmışlardır.⁴⁴⁴

⁴⁴⁰ Bostancı, a.g.e., s. 189

⁴⁴¹ Singer, 2008, s. 42

⁴⁴² Ortaylı, 2000, s. 99-107

⁴⁴³ Bostancı, a.g.e., s. 190

⁴⁴⁴ a.g.e., s. 191

3.1.4.3. Şehirdeki Nüfuzlu Aileler

XIX. yüzyılın ilk yarısına Filistin bölgesindeki mahalli liderlik, bedevi aşiretleri reisleri ile köy şeyhlerinin ellerindeyken Tanzimat'ın uygulanmasıyla birlikte, XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren şehirlerde yaşayan ailelere geçmiştir.⁴⁴⁵

Abdülhamid bir yandan merkezileştirme politikasını sürdürürken, diğer yandan da Tanzimat devrinde başlayan, yerel seçkinlerin idari yönetimle bütünleştirilmesi sürecine hız vermektedir. Bu süreç geliştikçe, yerel büyük ailelerin taşra idaresinde mevki elde etmesi konusunda daha fazla olanak sunmakta, bu memuriyetler giderek aranan, revaçta işler haline gelmektedir.⁴⁴⁶

Yüzyılın ikinci yarısında Filistin bölgesinin Kudüs, Nablus, Akka, Hayfa, Yafa ve Halilü'r-Rahman gibi belli başlı yerleşim merkezlerinde çok sayıda nüfuzlu aile bulunmuştur. Tamamı Müslüman olan bu aileler şehir nüfusunun çoğunluğunu oluşturmuşlar ve genellikle mahalli idarelerde görev almışlardır. Bu ailelerin Filistin bölgesinde iktisadi ve sosyal hayatta söz sahibi olmalarının sebebi genellikle peygamber soyundan gelen kişiler, yani eşraftan olmalarından kaynaklanmıştır.⁴⁴⁷

XIX. yüzyılda Kudüs'te Hüseyinî, Halidî, Naşşibî, Alemî⁴⁴⁸, Davudî gibi isimlerle tanınmış olan birkaç eşraf ailesinden söz edilebilir. 18. yüzyıl sonlarından itibaren neredeyse aralıksız olarak Hanefî müftülüğüne ve Nakib-ül eşraf kaymakamlığına atanmış olan Hüseyiniler⁴⁴⁹ ve şer'i mahkeme başkatipliğini birkaç nesil boyunca ellerinde tutmayı başaran Halidiler, Kudüs eşrafı arasında en güçlü mevkiye sahip olan ailerdi.⁴⁵⁰

Bu aileler, köylerdeki çiftçilerin iktisadi durumlarının kötü olmasından dolayı, onlar üzerindeki nüfuzlarını kullanarak onlardan yararlanma yoluna gitmişlerdir. Fazla

⁴⁴⁵ Avcı, a.g.e., s. 124

⁴⁴⁶ Georgeon, a.g.e., s. 204

⁴⁴⁷ Avcı, a.g.e., s. 124

⁴⁴⁸ Ze'evi, a.g.e., 83

⁴⁴⁹ a.g.e., s. 85

⁴⁵⁰ Avcı, a.g.e., s. 122

vergi ödemekten ve askere alınmaktan korkan köylüler, ellerinde bulunan arazileri kendi adlarına kaydettirmemiş, eşraftan kişiler de bu durumdan istifade ederek onların arazilerine el koymuş ve bu arazileri kendi adlarına tescil ettirmişlerdir. Böylece riyaset için gerekli olan şeref, ilim ve malı bünyelerinde toplamışlar ve nüfuzlarını kullanmışlardır. Nüfuzlu aileler, Müslüman nüfus üzerinde olduğu kadar gayrimüslimleri de etki alanlarına almışlardır.⁴⁵¹

1890'lı yıllara gelindiğinde Kudüs'ün en önde gelen iki ailesi Halidiler ve Hüseyiniler arasındaki rekabet, eskiden olduğu gibi, hatta belki de daha da keskinleşmiş olarak devam etmekteydi. Hüngisinin üstünlük kuracağını, mahalli yöneticiyle sürdürülen ilişki ve merkezileşmenin giderek arttığı bir çağda İstanbul'daki politik çevrelerle kurulan organik bağlar belirliyordu. Halidiler daha çok Bab-ı Ali'nin hakimiyeti altında sürmekte olan Tanzimat reformlarının destekçisiydiler. Tanzimat'ı sultanın keyfi idaresinin sınırlandırılması, daha sistemli bir yönetimin kurulması ve İmparatorluğun bütünlüğünün korunması için mutlak gereklilik olarak görüyorlardı. Halidi ailesi, Tanzimat'ın üç adamından biri olan Ali Paşa'nın himayesindeki Reşid Paşa'ya Suriye Valisi olduğu dönem boyunca (1866-1871) destek verdi.⁴⁵²

Kudüs'te Halidiler ve Hüseyiniler aileleri arasında büyük bir rekabet bulunmaktaydı. Halidiler daha çok Bab-ı Ali'nin hakimiyeti altında sürmekte olan Tanzimat uygulamalarının destekçisiydiler. Halidi ailesi, Tanzimat'ın üç adamından biri olan Ali Paşa'nın himayesindeki Reşit Paşa'ya Suriye Valisi olduğu dönem boyunca (1866-1871) destek verdi, Ailenin önde gelen üyesi Yasin Halidi, 1867 Aralık ayında Reşit Paşa'nın Suriye'de yapılacak yenilikleri istişare etmek üzere topladığı Meclisi Umumi'de Kudüs temsilcisi olarak bulundu. Aynı yıl Kudüs'te kurulan belediye meclisinin riyasetine, Reşid Paşa'nın yenilikçi politikalarını destekleyen Yusuf Ziya Halidi atandı. Yusuf Ziya Halidi dokuz yıl boyunca Kudüs Belediye Reislği yaptıktan sonra, 1877 yılında açılan Meclis-i Mebusan'a Kudüs mebusü olarak girdi. 1878 baharında II. Abdülhamid'in iradesiyle meclis kapatıldıktan sonra tehlikeli addedilen ve İstanbul'u terk etmesi emredilen on kadar mebus arasında Yusuf Ziya da vardı. Abdülhamid'in iktidarı ele geçirmesiyle birlikte, Halidi ailesinin Kudüs'teki siyasi ve

⁴⁵¹ Bostancı, a.g.e., s. 191

⁴⁵² Avcı, a.g.e, s. 125

idari üstünlüğü pen azından belli bir dönme için sona erdi. Yasin Halidi, TrablusŞam'a naib olarak atandı, bir süre Viyana'da kaldıktan sonra Kudüs'e dönen Yusuf Ziya ise belediye reisliğini Hüseyini ailesinden Ömer Abdüsselam'a devretti, bundan sonra Doğu Anadolu'da ve Suriye'de kaymakamlık gibi daha alt idari statülerle yetinmek zorunda kaldı.⁴⁵³

Halidiler'in en büyük rakipleri Hüseyinîler ise daha muhafazakar davranarak, II. Abdülhamid'i ve onun politikalarını desteklediler. II. Abdülhamid döneminde belirgin bir üstünlük elde eden Hüseyiniler, XIX. Yüzyılın sonlarına kadar, Hanefî Müftülüğü, Nakib-ül eşraf kaymakamlığı ve belediye reisliği gibi şehirdeki en etkili mevkileri ellerinde tuttular. 1882 yılında belediye reisliğine atanan Selim Hüseyinî on altı yıl boyunca bu görevi sürdürdü. Ailenin diğer üyeleri de sancak yönetiminde önemli mevkilere geldiler.⁴⁵⁴

3.1.4.4. Mahalleler

Filistin bölgesindeki yerleşim birimlerindeki mahalleler, idari ve fiziki bölünmeden çok dini nitelik taşımaktadır. Kudüs'teki mahalleler dini merkezler etrafında gelişmiştir. Müslüman nüfus, Kubbetü's-Sahra ve Mescid-i Aksa'nın bulunduğu Harem-i Şerifin kuzey ve batı yönlerinde yerleşmeyi tercih ederken, Hıristiyanlar Kıyamet Kilisesi civarında, Ermeniler şehrin güneybatı kısmında bulunan kendi manastırlarının yakınlarında, Yahudiler ise Ağlama Duvarı'na yakın bölgelerde ikamet etmişlerdir. Cemaatlerin mensup oldukları dinlere göre farklı mahallelerde yerleşmiş olmaları, katı bir bölünme olmamıştır. Müslümanlar, bütün mahallelerde oturabilmiş, her yerden ev satın alabilmiş ya da kiralamışlardır. Müslüman bölgelerinden ev satın almak isteyen Hıristiyan ve Yahudilere de hiçbir sınırlama getirilmemiştir.⁴⁵⁵

⁴⁵³ a.g.e., s. 125-126

⁴⁵⁴ Ze'evi, a.g.e, s. 82-85; Avcı, a.g.e, s. 126

⁴⁵⁵ Ze'evi, a.g.e, s. 26

Kudüs'te mahalleler, XIX. Yüzyılın ikinci yarısına kadar surların içinde kalmıştır. Ancak bu tarihten itibaren Yahudiler tarafından şehir surlarının dışında da mahalleler kurulmaya başlanmıştır. 1882 yılından sonra başlayan Yahudi göçüyle birlikte de kurulan mahallelerin sayısı artmıştır. Sur dışında kurulan ilk Yahudi mahallesi Mişkenot Şaananim'dir. Onu 1866'da Mahaneth İsrail, 1869'da Nahalat Şiva, 1873'te Beit David, 1874'te Mea Şearim, 1875'te Mişkenot İsrail ve Even İsrail, 1879'da Kiryat Neemnah, 1880'de Beit Yaakov. Nebi Samuel yolu üzerinde ve Şam Kapısı yakınında inşa edilen Mea Şearim ve Kiryat Neemanah dışında geri kalanlar Yafa yolunun etrafında bulunmaktadır.⁴⁵⁶

İlk Hıristiyan anıtsal bina topluluğu Yafa yolu üzerinde surların pek uzağında olmayan bir yerde kurulmuştur. 1860 yıllarında Alman Protestanlar Yafa Kapısının yakınında cüzamlılar için küçük bir hastane açmışlardır. Bu hastane, 1887'de şehrin güneyine, Talbieh'e taşınmıştır. Protestan varlığı takip eden on yıl içinde, bir Alman kolonisi şeklinde kurulmuştur. Yüzyılın sonunda köy, Kudüs, Yafa ve Beytüllahim arasında fayton ve iki tekerlekli hafif arabalarla taşımacılıkta uzmanlaşmış 44 aileyi barındırmaktadır.⁴⁵⁷

1880 yılları civarında çıkan Fransızlar'ın sahneye girmesi, eski şehrin yakın çevresinde "modern" bir Katolik yerleşim merkezi inşası ile kendisini gösterir. 1870'den 1890'a doğru yerel halka eğitim ve tıbbi hizmetler sunan çok sayıda Fransız manastırı belirlemiştir. Fransızlar aynı dönemde Kudüs'ün başka kesimlerinde de inşaat faaliyetlerinde bulunmuşlardır.⁴⁵⁸

Rum Ortodokslar ise birçok manastır inşa etmişlerdir. Zeytin Dağı'nın batı yamacında, Harem-i Şerif'e bakan bir dizi yeni bina, Saint Marie Madelaine Kilisesi'ni inşa etmişlerdir.⁴⁵⁹

Filistin bölgesindeki diğer yerleşim birimleri de Kudüs ile benzerlik göstermektedir. Buralarda da mahalleler dini nitelik taşımakta olup kesin çizgilerle

⁴⁵⁶ Nicault, a.g.e., s. 55

⁴⁵⁷ a.g.e., s. 58-59

⁴⁵⁸ a.g.e., s. 59-61

⁴⁵⁹ a.g.e., s. 62

birbirinden ayrılmamıştır. Müslüman, Hıristiyan ve Yahudilerin aynı mahallelerde yaşadığı da görülmektedir.⁴⁶⁰

1890'dan sonra, Protestan ve Katolik Almanlar vatanseverliklerini ve kutsal şehre ilgilerini göstermişlerdir. Alman imparatoru koruyuculuk statüsünü en çok Filistin'de kullanmıştır. Alman İmparatoru II. Wilhelm, Filistin gezisi sırasında Katoliklerin hamisi ünvanını da padişahı hediye olarak almış ve imparatorluğun bu köşesine her din ve mezhepten Almanları yerleştirmeye başlamıştır. Kısa sürede Filistin, vakıflar, okullar, yardım dernekleri, tarım örgütleri ve kolonileriyle Almanca konuşanların egemen olduğu bir ülke haline gelmiştir. 1900'lerde Osmanlı topraklarındaki en kalabalık Protestan misyonu Almanya'nın olmuştur. Alman Katolikleri de etkenlikte Protestanlardan aşağı kalmamıştır.⁴⁶¹ Alman İmparatoru II. Wilhelm 1891 yılında Kudüs'e olan ziyareti sırasında sunulan bir arazinin üzerinde Dormition Kilisesi ve Manastırını inşa ettirmiş ve Kudüs'ün en büyük kilisesi olan bu kiliseyi ayinle açmıştır.⁴⁶²

3.1.5. Konsolosluklar

Kudüs'te konsoloslukların açılması, Orta ve Güney Filistin'de bulunan ve bazıları önceden mevcut olan, bazıları ise sonradan kurulan konsolosluk yardımcılarını ile temsilciliklerinin bu yeni makama bağlanmaları ve hiyerarşik bir sıralanmanın oluşması ile sonuçlanmıştır. Britanyalılar 1838 yılında, kısa zamanda konsolosluga dönüşecek bir konsolos yardımcılığı açmışlar⁴⁶³, onları 1843 yılında Fransızlar, 1845'te Prusya ve Sardinya, 1848'de ve 1849'a Yunanistan ve Avusturyalılar, 1853'te İspanyollar, 1856'da Amerikalılar, 1861'de Ruslar, 1862'de İtalyanlar, kısa zaman sonra da Hollanda, Belçika, Norveç ve İsveç izlemiştir.⁴⁶⁴

⁴⁶⁰ Bostancı, a.g.e., s. 195

⁴⁶¹ Ortaylı, 2006, s. 85, 151

⁴⁶² Nicault, a.g.e., s. 62; Ortaylı, 2006, s. 84

⁴⁶³ en-Nedşe, a.g.e., s.95; Nicault, a.g.e., s. 46

⁴⁶⁴ Nicault, a.g.e., s. 46

Batılı güçlerin nüfuz aracı olan konsoloslukların kurulmaları Yahudi göçleri ve yerleşimleri için son derece önemli bir dönüş noktasıdır.⁴⁶⁵

Kudüs ve çevresinde yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan yeni gelişmeler, Avrupa devletlerinin pek çoğunun 1890'lı yıllardan itibaren diplomatik temsilciliklerini başkonsolosluk mevkisine yükseltmelerine neden olmuştur. İlk adım 1891 yılının Ekim ayında Yunanistan ve Rusya'dan gelmiştir. Bu devletleri Kudüs kentinde onlarla eşit bir mevkide temsil edilmek isteyen Fransa ve bir süre sonra da İran ve İtalya takip etmiştir. II. Wilhelm'in 1898'deki ziyaretinden sonra Kudüs'teki Alman temsilciliğinin derecesi başkonsolosluk yükseltilmiştir.⁴⁶⁶

3.2. Ekonomik Politikalar

3.2.1. Tarım ve Hayvancılık

Filistin bölgesinin kırsal alanlarındaki iktisadi faaliyetlerini tarım ve hayvancılık oluşturmuştur. Bölgede buğday, arpa, darı, mercimek, bakla, nohut ve burçak en çok yetiştirilen hububat ve bakliyat ürünleridir.⁴⁶⁷ Başta zeytin olmak üzere susam, pamuk, incir, portakal, limon, ceviz, hurma, dut, badem, nar, elma, üzüm, çivit, tütün, patates ve salatalık da bölgede üretilen diğer ürünlerdir. Akka merkez kazada senelik 350.000, Safed'de 200.000, Nasıra'da 350.000, Taberiye'de 300.000, Cenin'de 500.000, Beni Sa'ba'da 450.000 İstanbul kilesi derecesinde hububat yetiştirilmiştir.⁴⁶⁸

Filistin bölgesinde tarımın yanında, küçük ve büyükbaş hayvancılığın da yapıldığı, bunlara ek olarak da arıcılık da yapıldığı görülmektedir. Filistin bölgesindeki yetiştirilen mahsüller ile küçük ve büyük baş havan varlığı, bölgenin kendi ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte olduğunu göstermektedir.⁴⁶⁹

⁴⁶⁵ a.g.e., s. 46

⁴⁶⁶ Ortaylı, 2006, s. 155; Nicault, a.g.e., 79-81

⁴⁶⁷ Singer, 2008, s. 119; Collas, Bernard Camile, **1864'te Türkiye**, Taoman Tunçdoğan (çev), Bileşim Yayınları, Ankara, 2005, s. 168-177

⁴⁶⁸ Bostancı, a.g.e., s. 162

⁴⁶⁹ a.g.e., s. 164

3.2.2. Sanayi

Filistin bölgesindeki sanayi, atölyelerde yapılan el sanatlarına dayanmakta olup, bu sektörde çalışanların nüfusu, toplam nüfusun % 15'ini geçmemiştir. XIX. Yüzyılda özellikle Nablus'da bulunan sabunhanelere, Filistin bölgesinin en önemli sanayisini oluşturmuştur. Sabunun imalinde kullanılan zeytinyağı, Filistin bölgesinde bulunan zeytinliklerden temin edilirken, soda Gazze, Şam, Mısır ve Kızıldeniz'den, kireç Ürdün civarındaki kireç ocağından, tuz ise Ölü Deniz kıyılarından getirilmiştir. İhraç edilmediği sürece sabundan vergi alınmamıştır.⁴⁷⁰ Kudüs'de 1806 yılından dört büyük sabunhanenin olduğu bilinmektedir. 1830'da sabunhane sayısı dokuzaya yükselmiştir. 1883-1884 yılında Nablus'da yirmi sekiz tane sabunhane bulunmaktadır.

471

Filistin bölgesinin ikinci önemli sanayi kolu yağ üretimidir. Bölgede yetiştirilen zeytin ve susam tohumları yağhanelerde işlenerek zeytinyağı ve susam yağı elde edilmiştir. 1870-1871 yılında Kudüs Sancağı'nda toplam 55 tane yağhane elde edilmiştir. 1883-1884 yılında Nablus Sancağı'nda ise 430 yağhanenin çalıştığı bilinmektedir.⁴⁷²

Filistin bölgesindeki ikinci önemli sanayi kolu yağ üretimidir. Bölgede yetiştirilen zeytin ve susam tohumları yağhanelerde işlenerek zeytinyağı ve susam yağı elde edilmiştir. Filistin bölgesinin önemli başka bir sanayi kolunu oluşturan kumaş imali ve boyamacılığı boya ve dokumahanelerinde, Müslüman erkeklerin haricinde kadınlar ve Hıristiyanlar da çalışmışlardır. Kumaş boyamacılığında daha çok mavi renk kullanılmıştır. Boya, Ölü Deniz civarında yetiştirilen çivitotundan ve Yahudi tacirler tarafından Avrupa'dan ithal edilen indigonun, soda ve kireçle karıştırılmasından elde edilmiştir. İndigo, iç pazar ürünlerinde kullanıldığı takdirde vergiden muaf tutulmuştur. Bir başka yerel sanayi kolu olan deri işlemeciliğinde ise 1870'lerin sonuna doğru Kudüs'te sayıları artan tabakhaneler, mezbahaneler gibi şehir surlarının dışına taşınmıştır. Filistin bölgesinde çanak-çömlek üretimi de görülmektedir. İyi kalitedeki çömlekler Beyrut'tan getirilen kilden, daha düşük kalitedekiler ise ramle yolu

⁴⁷⁰ Singer, 2008, s. 119 ; Nicault, a.g.e., s. 90

⁴⁷¹ Bostancı, a.g.e., s. 164-165

⁴⁷² a.g.e., s. 165

yakınındaki Kastel köyünden elde edilen kilden yapılmıştır. Bölgede üretim yapan un değirmenleri de bulunmaktadır. Kudüs'te 1854 yılında 20 tane umumi un değirmeni varken 1870'lerden sonra değirmenlerin bazıları üretim hacmini artırmış, rekabete dayanamayan diğerleri ise kapanmak zorunda kalmıştır. Aynı durum Nablus sancağı için de geçerlidir. Kudüs ve Nablus sancaklarının aksine Akka Sancağı'nda bulunan değirmenlerin sayısında artış görülmüştür.⁴⁷³

XIX. yüzyıl boyunca inşaat alanındaki gelişmeler yapı endüstrisinin gelişmesine sebep olmuştur. Taş kesiciliği işinde daha çok Beytü'l-Lahim'li fellahlar çalışmışlar, ancak işi öğrenebilmek için 6 ay ile 2 yıl arası bir eğitime tabu tutulmuşlardır. Kudüs'te, 1840'lardan itibaren matbaalar da faaliyete başlamıştır. Ermeni manastırında ilk matbaanın kurulduğu 1833'den Rum patrikliğinde matbaa kurulduğu 1853'e kadar çeşitli mezhepler matbaa sahibi olmuşlardır.⁴⁷⁴

XIX. yüzyılda Filistin bölgesindeki sanayi; sabun, zeytinyağı üretimi ve dokuma dışında çok gelişmemiş olmasına rağmen bölgenin ihtiyaçlarını da karşılayabilecek niteliktedir. İmalathanelerin neredeyse tamamına yakını Müslümanlara aittir.

Tablo 11

Filistin Bölgesindeki Meslek Grupları

Gıda	Kasaplar, Hayvan Kesimcileri, Fırıncılar, Yağ Üreticileri, Helva Üreticileri, Kahve Satıcıları
Belediye Hizmetleri	Su Taşıyıcıları, Hamamcılar, Çöpçüler, Ölü Yıkayıcıları, Cenaze Kaldırıcıları, Turist Rehberleri, Hekimler, Baytarlar
Deri Eşya	Debbağlar, Ayakkabı Yapımcıları, Ayakkabı Tamircileri, Su Tulum Yapımcıları
Metal İşleri	Altın ve Gümüş Kuyumcuları, Demirciler, Kılıç ve Bıçak Yapımcıları, Bakırcılar, Kalaycılar
Dokuma	Pamuk Tüccarları, Dokumacılar, Boyacılar, Çırpıcılar ve Ağartıcılar, Kumaş Baskıcıları, Aba Dokumacıları, Terziler, İpek Tüccarları, Keçi Kılı Dokumacıları
Ev ve Ev Eşyası	Marangozlar, İnşaatçılar, Çömlekçiler
Ticaret	Temel Tüketim Malı Satıcıları, Manavlar, Baharatçılar, Sabun Tüccarları, Sabun Hamalları, Katırcılar, Kitap Ciltçileri ve Kitap Satıcıları, Çığırkanlar

⁴⁷³ Bostancı, a.g.e., s. 165-167

⁴⁷⁴ Nicault, a.g.e., s. 90-93

Müslümanlar değirmencilik, hububat, sabun, zücacıye işleri, et, helva ve sof ticaretiyle ilgilenmişlerdir. Yahudiler bankacılık, saat tamirciliği, aktarlık, içki imalatı; Rumlar, altın, kuyumculuk, bakırcılık ve içki üretimi; Latinler ise berberlik, marangozluk ve demircilikle uğraşmışlardır.⁴⁷⁵

3.2.3. Ticaret

Filistin bölgesindeki ticari faaliyetler, Akka, Hayfa ve Yafa iskelelerinden yapılan ticaretin dışında fazla bir gelişme göstermemiştir. Akka ve Hayfa'nın ise, çok önceden beri ticari merkez oldukları, buralara dışarıdan gelen çok sayıda tüccarın bulunduğu, bu şehirlerde yaşayan kişilerin çoğunun ticaretle uğraştıkları bilinmektedir. Ancak Akka'nın ticaretinin oldukça gelişmesine karşılık, demirleme yerini az güvenli olması nedeniyle buraya gemiler ancak yazın gelebilmektedirler, Hayfa ise, buharlı gemilerin uğradığı ve gemilerin kış boyunca yattıkları limandır. Bu iki liman Avrupa'ya tahıl gönderir. Yafa ise açık ve az güvenli bir demirleme yeridir. Kudüs'e giden hacılar bu limanda gemiden inerler. Malların gemilere yüklenmesi ve gemilerden boşaltılması çok güçtür.⁴⁷⁶

XVII. yüzyılda özellikle Venedikli ve Fransız tacirler, Akka'ya gelerek pamuk ticareti yapmışlardır. Kudüs ve Nablus sancaklarının ticari yollara uzak olmaları sebebiyle ticari faaliyetleri de sınırlı olmuştur. XIX. yüzyılın başlarında az miktarda da olsa komşu bölgelere sabun gönderilmiştir. Özellikle Kudüs'te bulunan Hıristiyan hacılara yönelik yapılan dini içerikli hediyelik eşyalar ve zeytin ağacından yapılan mobilyalar Mısır'a ihraç edilmiştir.⁴⁷⁷

⁴⁷⁵ Bostancı, a.g.e., s. 168

⁴⁷⁶ Collas, a.g.e., s. 253-254

⁴⁷⁷ Bostancı, a.g.e., s. 168-169

Filistin bölgesinde iç ticaret ise mahalli çarşılar ve haftalık pazarlarda yapılmıştır. Pazartesi günleri Lud'da, Çarşamba günleri Ramle ve Birrü's-Seb'a'da, Cuma günleri de Kudüs, Gazze, Ma'del, Yafa ve Halilü'r-Rahman'da pazarlar kurulmuştur. Köylüler ve bedeviler ürünlerini bu pazarlarda satışa sunuyorlardı. Haftanın belirli günlerinde kurulan pazarların yanında her gün açık olan çarşılar da vardır. Çarşı ve pazarlardaki asayiş, Osmanlı Devleti tarafından kontrol altında tutulmuş, yapılan denetimlerle terazilerdeki eksik tartımlar önlenmeye çalışılmıştır.⁴⁷⁸

3.2.4. Bankalar

XIX. yüzyılın son çeyreğinde, Batılı devletlerin Ortadoğu'ya olan ilgileri nedeniyle, bu devletlerin sermayedarları Filistin bölgesinde bankalar açmaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti'nden alınan imtiyazlarla Kudüs'te Osmanlı Bankası, Kudüs ve Gazze'de Filistin Ticaret Bankası ve Yafa'da Alman Filistin Bankası kurulmuş, açılan bu bankalar da dış ticaretin hareketlenmesine sebep olmuştur.⁴⁷⁹

1898'de Alman İmparatoru II. Wilhelm'in İstanbul'u ziyaretinde Osmanlı-Alman ilişkileri en üst düzeye yükselmiş bulunuyordu. 1899'da Berlin'de 20 milyon Mark sermaye ile Alman Filistin Bankası (Deutsche Palestina Bank) kurulmuştur. Bu banka Almanların, Osmanlı Devleti içinde, kendilerine özel etki alanı olarak seçtikleri okullar, tarım kolonileri, dini kurumlar kurdukları yörelerde faaliyet göstermiş, Beyrut ve Trablus-Şam gibi yerlerde merkezler açmıştır. Doğu Akdeniz'de açılan bu ilk Alman Bankası'nın Beyrut, Adana, Şam, Gazze, Hayfa, Yafa, Kudüs, Nablus, Nasriye, Halep ve TrablusŞam da şubeleri bulunuyordu.⁴⁸⁰

3.2.5. Para ve Fiyatlar

3.2.5.1. Para

⁴⁷⁸ a.g.e., s. 172

⁴⁷⁹ Earle, a.g.e., s. 93-95; Önsoy, a.g.e., s. 53

⁴⁸⁰ Geyikdağı, V. Necla, **Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye 1854-1914**, Hil Yayın, İstanbul, 2008, s. 155; Ortaylı, 2006, s. 159

Osmanlı devleti, kendisinin bir türlü sağlayamadığı piyasanın talebi olan büyük para arzını, yabancı ülke paralarına müsaade etmekle sağlamıştır. Ülkede tedavül eden yabancı paraların ayar, vezin ve devletin resmi parası karşısındaki değerleri fermanlarla ilan edilmiş, böylece herkes tarafından da paraların fiyatlarının bilinmesi sağlanmıştır. Ticari faaliyetlerin bir sonucu olarak ülkede belli devletlerin paralarının yoğun olarak tedavül ettiği para bölgeleri oluşmuştur. Filistin bölgesi de gerek Akka, Hayfa ve Yafa limanlarından yapılan ticaret, gerekse dünyanın her tarafından gelen Hıristiyanların hac yeri olması sebebiyle yabancı paraların tedavülde olduğu bir bölge olmuştur.

Tablo 12

1857 1872 1882 Yıllarında Yafa'da Para Kurları

Para Cinsi	1857	1857	1872	1882
Osmanlı Lirası	108,5	128	115,5	140
Osmanlı Mecidiyesi	21,25	26	-	26
Osmanlı Beşliği	5	6	-	-
Yirmi Fransız Frankı	93,25	112	100	122
İngiliz Lirası	117,5	140	126,5	154
Onbeş Rublelik Rus Altını	95	114	102	-
Avusturya Dukası	55	66	59	-
İspana Riyali	26	33,5	-	-

Kaynak: Bostancı, a.g.e., s. 174

Her yıl birçok Hıristiyan'ın hac için geldiği Kudüs'te de yabancı paralar tedavülde bulunmuştur.

Tablo 13

1874-1882 Yılları Arasında Kudüs'te Para Kurları

Para Cinsi	1874	1876	1877	1878	1879	1880	1881	1882
Osmanlı Lirası	110	118	129	130- 133,5	123- 133	121- 133	121(100)	122,5
Osmanlı Mecidiyesi	21,75	22,75	24,25	24,5	23- 24	22,75	22,75(19)	22,75
Osmanlı Beşliği	5,25	5,5	5,5	5,5	5,5	2,5- 2,75	2,875(2)	-
Yirmi Fransız Frankı	96	103	112	113- 116,5	105- 116	106- 116	106(90)	107
İngiliz Lirası	121	128- 129	139	142- 146	-	-	133(110)	135
Onbeş Rublelik Rus Altını	98	-	-	-	-	-	108(92)	-

Rus Gümüş Ruble	19	19	20,5	-	-	-	18(16)	-
Avusturya Dukası	56,5	-	-	-	-	-	63(50)	-
İspana Riyali	25	25	-	-	-	-	-	-

* Parantez içindeki rakamlar Osmanlı Devleti'nin belirlediği resmi rayiç değerlerdir.

Kaynak: Bostancı, a.g.e.; s. 175

1874-1882 yılları arasında Kudüs'e tedavülde olan paralar ve bunların kuruş cinsinden değerleri gösterilmiştir. Tabloya baktığımızda kuruş, diğer paralar karşısında sürekli değer kaybetmiştir. Devlet, resmi rayiç bedellerini belirlemiş olmasına rağmen buna uyulmamış, her şehirde farklı değerlerden işlem görmüş ve bölgede yabancı paralar değer kazanmıştır.

3.2.5.2. Fiyatlar

Her devlet, siyasi, sosyal ve iktisadi yapılarını göz önünde bulundurarak fiyat politikaları tespit etmiştir. Osmanlı Devleti de zamanın şartlarına göre iki tür fiyat politikası belirlemiştir. Bunlardan ilki paranın resmi kurunun belirlenmesi, yılda birkaç kez verilen narh, ordunun ve devletin tüm şehirlerinin iâşesi için çıkarılan ve çeşitli maddelerin alımında ilan edilen mübayaa fiyatları ile uygulama sahasına konulan müdahaleci fiyat politikası, ikincisi ise daha çok tarafları ilgilendiren, devleti ve umumu doğrudan ilgilendirmeyen serbest fiyat politikasıdır.⁴⁸¹

Tablo 14

1874-1880 Yılları Arasında Akka, Hayfa ve Yafa'da Ortalama Ürün Fiyatları (Kuruş)

Yıl	Şehir	Ürünler				
		Buğday (kile)	Arpa (kile)	Mısır (kile)	Susam (okka)	Zeytinyağı (okka)
1874	Akka	27	14	18	3	5
	Hayfa	24	14	18	3	-
	Yafa	23	12,5	16	3	4,5
1875	Akka	25	12	17	2,5	5
	Hayfa	24	12	17	2,25	-
	Yafa	20	11	13,5	2,5	5
1876	Akka	22	-	11	2,125	4,5
	Hayfa	-	-	-	-	-
	Yafa	21	12	11,5	2,75	4,75
1877	Akka	36	20	22	3	6
	Hayfa	34	20	22	3	6
	Yafa	-	-	35	3,25	5,5

⁴⁸¹ Bostancı, a.g.e., s. 175-176

1878	Akka	38	-	-	-	-
	Hayfa	30	14	-	-	-
	Yafa	-	-	-	-	-
1879	Akka	40	-	16	-	5,5
	Hayfa	35	-	-	-	-
	Yafa	-	-	-	3	5
1880	Akka	30	12	16	2,75	-
	Hayfa	30	12	16	2,75	-
	Yafa	30	13	17	3	5

Kaynak: Bostancı, a.g.e., s. 176

Tabloda 1874-1880 yılları arasında ticaret şehirleri olan Akka, Hayfa ve Yafa'da ürün fiyatları farklılıklar göstermiştir. Yafa'daki ürün fiyatları, Akka ve Hayfa'ya göre daha düşük olmuştur. Bu da Yafa kilesinin Akka ve Hayfa kilelerinden daha küçük olduğunu göstermektedir. Ancak 1877 yılında Yafa'daki mısır fiyatında oldukça fazla bir artış göze çarpmaktadır.

Filistin bölgesinde ölçü birimleri olarak kile (keyle, keylece), rıtl kıyye (okka), müdd, mesha, sa', timin, sandık, yük, veybe, zarf kullanılmıştır. Kullanılan ölçekler, mahalli olup köyden köye dahi değişmiştir.⁴⁸²

3.2.6. Bütçe ve Vergiler

Tanzimat'tan önce hazine gelirlerinin önemli bir kısmı geleneksel öşür vergisine tabi olan toprak ürünlerinden elde ediliyordu. Kent halkı ise belediye örgütlerinin bulunmadığı bu dönemde çok çeşitli vergiler ödemek durumunda değildi, kentte yaşayanlar ihtisab resmi, ihracat ve ithalat mallarına uygulanan gümrük vergisi, avariz vergisi ve cizye gibi belli başlı vergilere tabiydiler. Öte yandan Tanzimatçı devlet adamlarının en önemli hedefi toprak üzerindeki vergi yükünü azaltmak, şehir servetinin daha etkin bir biçimde vergilendirilmesinin sağlayarak vergi yükünü daha adaletli bir biçimde paylaştırmaktı. Tanzimat'ın vergi alanındaki temel hedefleri Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun halka duyurulmasından bir süre önce, 23 Şubat 1838 tarihinde çıkartılan bir hükümlerle belirlenmişti. Buna göre, ağnam ve cizye vergisi dışında kalan bütün geleneksel vergiler kaldırılıyor, toprak ürünlerinden alınan tek verginin onda bir

⁴⁸² Bostancı, a.g.e., s. 178

oranındaki öşür vergisi olarak kararlaştırılıyordu. Aynı zamanda şehir halkından alınan ihtisab vergisi ve diğer örfi vergiler de kaldırılmış, bunların yerine tüccar ve esnafın yıllık geliri üzerinden yüzde üç oranında alınacak olan “temettü vergisi” yürürlüğe konmuştur. Temettü vergisi olarak bilinen bu verginin oranı başlangıçta yüzde üç iken 1878 yılında yüzde dörde çıkarıldı. 1886 yılında ise yüzde beşe yükseltilen bu vergi ilk kez maaş ve ücretlerden de alınmaya başlanarak gerçek bir gelir vergisi haline getirilmeye çalışılmıştır.⁴⁸³

Osmanlı Devleti’ndeki bütçe anlayışı, klasik anlamdaki bütçe anlayışından farklıdır. Osmanlı Devleti’nde bütçeler, hesapları kapatılan bir mali yılın gelir-gider hesaplarının bilançosu şeklinde olmuştur. Filistin bölgesinin gelirlerini emlak ve akar vergisi, temettü vergisi, bedel-i askeri, ağnam vergisi⁴⁸⁴, canavar resmi⁴⁸⁵, maktuan ihale olunan aşar bedeli⁴⁸⁶, emaneten idare olunan aşar hasılatı, orman, kereste ve pul resimleri, maden, emlak ve tapu harçları, emlak-ı emiriye ve icar hasılatı, muhakim harçları, sayd-i bahri ve berri, rüsûmat-ı mütenevvi’ a ve hâsılat-ı müteferrika kalemleri, giderlerini ise şer’iyye, dahiliye, adliye, maliye, esham, maaş-ı zatiye, harbiye, bahriye, jandarma, zaptiye ve polis ile havalât-ı müteferrika kalemleri oluşturmuştur.⁴⁸⁷

Tablo 15

1893-1901 yılları arasında Kudüs Mutasarrıflığı’nın Gelir ve Giderleri (Lira)

Yıl	Gelirler				Giderler
	Emlak Vergisi	Aşar Vergisi	Diğer Vergiler	Toplam	
1893-1894	41.973	63.019	25.087	130.079	50.181
1894-1895	30.761	37.861	23.842	92.464	65.756
1895-1896	30.527	29.766	19.775	84.068	84.068
1897-1898	28.263	36.159	56.598	121.120	121.120
1898-1899	29.567	52.992	55.994	138.553	138.553
1899-1900	33.879	49.700	58.938	142.517	154.349
1900-1901	42.600	58.600	64.990	166.190	174.010

Kaynak: Avcı, a.g.e., s. 120

⁴⁸³ Avcı, a.g.e, s. 115-116

⁴⁸⁴ Koyun ve keçilerin yıllık belirlenen değerinin yüzde onu üzerinden alınan vergidir. Şener, Abdülattif, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi**, İşaret Yayınları, İstanbul, 1990, s. 228

⁴⁸⁵ Domuz başına 10 kuruş alınan vergidir. Şener, a.g.e., s. 228

⁴⁸⁶ Tüm aşar gelirlerinin, taliplerine önceleri iki daha sonra da beş yıllığına verilerek idare edilmesi sonucunda devlete verilecek onda birlik vergidir. Şener, a.g.e., s. 132

⁴⁸⁷ Bostancı, a.g.e., s. 180-181

Kudüs Mutasarrıflığı'ndaki gelirlerin büyük bir bölümü aşar ve emlak vergisinden elde edilmiştir. 1893-1895 yılları arasında gelirler giderlerden fazladır. 1895-1899 yılları arasında ise toplanan gelirle yapılan harcama tutarı aynı olmuştur. Yani toplanan gelirle yine aynı yerde harcanmıştır. Ancak 1899-1901 yılları arasında elde edilen gelirler, bölgede yapılan harcamalara yetmemiştir.

Filistin bölgesinin gelir ve giderlerindeki dağılım, sancakların alanları, barındırdıkları nüfus ve ekonomik hareketlilikleri ile paralellik göstermektedir. Kudüs Sancağı gerek alan olarak, gerekse nüfusu itibariyle Nablus ve Akka sancaklarına göre daha büyüktür. Bundan dolayı da bölgedeki en fazla gelir, Kudüs Sancağı'ndan elde edilmiştir. En fazla gideri olan sancak da yine aynı sebeplerden ötürü Kudüs Sancağı'dır. Akka Sancağı, alan ve nüfus itibariyle Nablus Sancağı'ndan küçük olmasına rağmen, sancaktaki ekonomik hareketlilik, gelir-gider harcamalarının hemen hemen Nablus Sancağı ile aynı olmasına sebep olmuştur.⁴⁸⁸

3.3. Sosyal Politikalar

3.3.1. Vakıflar

Osmanlılar döneminde Kudüs ve çevresinde çeşitli medrese, ribat, han ve tübe vakıfları ile mülk vakıfları bulunmakta idi. Bu vakıfların çoğu Memlûkler döneminde kurulmuş olup, Osmanlılar tarafından korunmuştur.⁴⁸⁹

19. yüzyıl öncesinde, toplumun her kesiminden fertlerin katkılarıyla oluşturulan vakıf sisteminin, sosyala yardım alanındaki faaliyetler için esas altyapıyı oluşturduğu bilinmektedir.⁴⁹⁰

Kudüs'te Osmanlılar tarafından kurulan vakıflar arasında en önemli ve büyük olanı Haseki Sultan Vakfı idi. Bu vakıf Kanuni sultan Süleyman'ın eşi Hürrem Sultan

⁴⁸⁸ Bostancı, a.g.e., s. 186

⁴⁸⁹ Singer, 2008, s. 69-70

⁴⁹⁰ Avcı, a.g.e., s. 238

tarafından 1551-1552 tarihinde kurulmuş ve çok geçmeden Filistin’de fakirlere yardım eden en önemli kuruluş olmuştur. Vakıf bir cami, bir han, bir medrese ve bir imaretten oluşan geniş bir komplekstir.⁴⁹¹

Hükümetin yönetimi altında olan vakıfların başlıcaları Kudüs’ün kutsal yerlerinin vakfı, Halilü’r-Rahman’ın kutsal yerlerinin vakfı, Haseki Sultan Vakfı, Eriha yakınlarındaki Nebu Musa Vakfı’dır.

Tanzimat’tan sonra başlayan modernleşme sürecinde devletin sosyal yardım alanına giderek daha çok nüfuz etmesiyle birlikte, bu alanda belediyelere de önemli bir etkinlik kazandırılmaya çalışıldı. 1877 Vilayet Belediye Kanunu, belediyeyi sağır, dilsiz ve yetim çocukların terbiyesi için ıslahane ve sanayi mektepleri açmak, fakara ve muhtaçların tedavisi için hastahane kurmakla görevli sayıyordu.⁴⁹²

II. Abdülhamid dönemi, yoksullara yardım uygulamaları açısından sultanın isminin ön plana çıkarılmaya çalışıldığı bir devir olması bakımından dikkat çekicidir. II. Abdülhamid, “sadaka-i seniyye” ve “atiyye-i seniyye” uygulamalarını, sultanın cömertliğini ve yoksulların hamisi olduğu fikrini güçlendirmek için önceki dönemlere nazaran çok daha fazla kullanmıştır. Abdülhamid’in hayratının coğrafi dağılımına bakıldığında vilayetler arasında Edirne, Hüdavendigar, Aydın, Ankara, Bağdat, Halep ve Kudüs’ün ayrıcalıklı konumu olduğu görülmektedir. Padişahın bu bölgelerde yoğunlaşmasının sebebi ise, Osmanlı hakimiyetini hem görünür kılmak, hem de tahkim etmek maksadına hizmet etmektir.⁴⁹³

Kudüs belediyesinin sosyal yardım alanındaki faaliyetleri sadece ilaç yardımı ve muhtaçlara maaş ödemesi ile sınırlı değildi. 1897 yılında başlatılan bir uygulama ile belediye fakir ailelerinin ihtiyaçlarını temin etmek maksadıyla kasaplardan kesilen her hayvan için belli bir miktar alarak ailelere dağıtmaktaydı.⁴⁹⁴

⁴⁹¹ Ze’evi, a.g.e, s. 31; Geniş bilgi için Bkz. Amy Singer, **Osmanlı’da Hayırseverlik Kudüs’te Bir Haseki Sultan İmareti**, Dilek Şendil (çev), Türk Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004

⁴⁹² Avcı, a.g.e., s. 240

⁴⁹³ a.g.e., 239-240

⁴⁹⁴ a.g.e., s. 241

3.3.2. Sağlık Teşkilatı

Kudüs'te Müslüman, Hıristiyan ve Yahudilere ait çeşitli sağlık kuruluşları faaliyet göstermişlerdir. Kentte kurucusu Selahaddin Eyyubi'den adını almış olan hastane, el-Bimeristanü's-Selahi zamanla fonksiyonunu yitirmiş ancak XVII. Yüzyıl ortasına doğru restore edilerek, işlevinin yenilenmesi için en az bir kez girişimde bulunulmuştur. Bimeristan çeşitli fiziksel ve ruhsal sorunlarda bakım sağlayarak epeyce bir süre Kudüs'teki kentli Müslüman cemaatin bir parçası olmuştur.⁴⁹⁵

Genel sağlık alanındaki bir başka atılım ise vakıflar tarafından desteklenen şifahane, bimarhane gibi eski sağlık kuruluşlarından farklı olarak, 1840'lı yıllardan itibaren ortaya çıkan ve doğrudan devlet tarafından idare edilen hastahanelerdi. O dönemin modernleşen her ülkesinde olduğu gibi ilk hastahaneler askeri vasıtalarla kurulmuştur.⁴⁹⁶ 1880'li yıllarda belediye kendi bünyesinde, bir belediye hekimi tarafından yönetilen bir sağlık merkezi kurmuştur.⁴⁹⁷

Kudüs'ün ilk sivil hastahanesi 1891 yılında Yafa yolu üzerinde inşa edilen belediye hastahanesiydi. Belediyenin idaresindeki bu hastahänenin bünyesinde biri sur içinde, diğeri hastahane binasında iki eczahane de bulunmaktaydı. Belediye hastahanesinde haftada üç gün her din ve mezhepten fakir hastalar ücretsiz olarak tedavi ediliyor ve ilaç yardımı yapılıyordu. 1892 yılında Dahiliye Nezareti'nden gönderilen bir emirname ile belediye hastahanesi için yıllık 54 bin kuruş kıymetinde ilaç ve tıbbi malzemenin gümrüksüz olarak ithal edilmesine izin verilmiştir.⁴⁹⁸

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Kudüs'te genel hijyen eksikliği, şehirde salgın hastalıkların artmasına sebep olmuştur. 1900 kışı sırasında şehir kolera yüzünden karantina altına alınmak zorunda kalmıştır.⁴⁹⁹ 1905 yılının Ocak ayında Kudüs'e ana

⁴⁹⁵ Ze'evi, a.g.e., s. 32-33

⁴⁹⁶ Ortaylı, 2000, s. 214

⁴⁹⁷ Nicault, a.g.e., s. 89

⁴⁹⁸ Avcı, a.g.e., s. 236-237

⁴⁹⁹ Nicault, a.g.e., s. 89

ulaşımı temin eden Yafa limanında modern bir dezenfeksiyon istasyonunun kurulmuş olması olumlu bir gelişmedir.⁵⁰⁰

3.3.3. Eğitim-Öğretim Kurumları

Tanzimat yıllarında başlayan modernleşme çalışmaları, II. Abdülhamid döneminde yeni bir yöne ve hız kazanmıştır. Tanzimat dönemindeki eğitim çalışmaları büyük ölçüde İstanbul ile sınırlı kalmasına karşılık, II. Abdülhamid devrinde eğitim hizmetlerinin İstanbul dışına çıkması ve taşraya ulaştırılmasında önemli mesafeler kaydedilmiştir.⁵⁰¹

1851'dan Islahat Fermanı'na kadar, bazı yerlerde açılan rüşdiye okulları dışında maarif alanında önemli bir iş yapılmamıştır. Bu durgunluğun sebebi "Kutsal Yerler Meselesi" ve Kırım harbinin Osmanlı hükümetini fazlaca meşgul etmiş olmasıdır.⁵⁰²

Tanzimat'tan sonra eğitim işlerinin planlanması ve takip edilecek yolun belirlenmesi amacıyla bir karar organı olarak 1846 yılında kurulan Daimi Maarif Meclisi (Meclis-i Maarif-i Umumiye)'nin yanı sıra, özellikle sıbyan ve rüşdiye mekteplerinin idaresi için bu kurulda alınan kararları uygulamakla görevli Mekâtib-i Umumiye Nezareti kurulmuştur.⁵⁰³ 1857 yılında kurulan bu nezaret ile eğitim işlerinin düzenlenmesine başlanmıştır. Eğitim teşkilatı ile ilgili olarak hazırlanan ve sonraki dönemlerde de büyük ölçüde yürürlükte kalan diğer bir nizamname ise 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesidir.⁵⁰⁴

Maarif'in merkez teşkilatı II. Abdülhamid döneminde yeni bazı değişikliklerle son dönemlere kadar devam etmiştir. Bu çerçevede 1872 yılında yeniden ele alınarak

⁵⁰⁰ Avcı, a.g.e., s. 234

⁵⁰¹ Zengin, Zeki Salih, **II. Abdülhamid Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi**, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2009, s. 29-36

⁵⁰² Kodaman, a.g.e., s. 379

⁵⁰³ Sakaoğlu, Necdet, **Osmanlı Eğitim Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 77; Çadırcı, a.g.e., s. 285

⁵⁰⁴ Zengin, a.g.e., s. 36-37; Akgündüz, Murat, **Osmanlı Medreseleri**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2004, s. 115-117

düzenlenmiş, eğitimin belirli basamaklara ayrılarak idaresi sağlanmıştır. 23 Aralık 1876'da ilan olunan Kanun-i Esasi hükümleri arasına maarifle ilgili maddelerin bulunması düzenleme ihtiyacını daha da artırmıştır. Eğitim ve öğretim işleri Kanun-i Esası emri olarak, devletin görevleri arasına girmiş ve Meclis-i Mebusan'da dahi maarifi düzenlemedikçe diğer alanlarda yapılacak ıslahatın başarıya ulaşamayacağı gerçeği kabul edilmiştir.⁵⁰⁵

II. Abdülhamid döneminde mektep programlarında din derslerine ayrılan yerin artırıldığı, daha da önemlisi mevcut din derslerinin etkinliğinin artırılması için bazı tedbirlerin alınması gerektiği gündeme getirilmiştir.⁵⁰⁶

Kudüs'teki eğitim ve medreselere baktığımızda, XVIII. yüzyıldan itibaren buradaki kültür hayatı ve medreselerde gerileme olmuştur. Bunun önemli sebeplerinden birisi medreseleri kaynak bakımından destekleyen vakıfların zayıflamasıdır. Oysaki bu tarihlerde batılı devletler ve yine onların desteğinde misyonerler, modern okulların sayısını hızla arttırmışlardır. Böylece batı kültürü ve batı dilleri Müslümanların dillerini ve kültürlerini geride bırakmıştır.⁵⁰⁷

1884 yılında çıkarılan bir irade ile Kudüs'teki yabancı okullarının sayıca çokluğuna karşılık Osmanlı okullarının artırılması için gerekli tedbirin alınmasını istenmiştir.⁵⁰⁸ Almanlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun tümünde çok az okul açtıkları halde, Filistin'e yerleşen Alman kolonisi, Alman kültürünün yayılması için çok gerekli gördüklerinden, Filistin'in yerli halkı için bir dizi okul ve yetimhane kurdular.⁵⁰⁹

II. Abdülhamid döneminde ilköğretim konusuna önem verildiğini gösteren en önemli işaret 1876 tarihli Kanun-i Esasi'nin 114. maddesinde ilköğretim zorunluluğuna yer verilmiş olmasıdır.⁵¹⁰

⁵⁰⁵ Kodaman, a.g.e., s. 28

⁵⁰⁶ Zengin, a.g.e., s. 32

⁵⁰⁷ Karaköse, a.g.e., s. 57

⁵⁰⁸ Avcı, a.g.e., s. 115; Karal, a.g.e., C. 8, s. 392

⁵⁰⁹ Ortaylı, 2006, s. 79, 156

⁵¹⁰ Zengin, a.g.e., s. 40

II. Abdülhamid devrinde ilkokulların yaptırılması, cehaletin kaldırılması ve genel maarif hizmetlerinin halka götürülmesi hususunda önceliğin, Müslüman nüfusun çok olduğu bölgelere verilmesi, ilköğretim siyasetinin esasını teşkil etmektedir.⁵¹¹

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk eğitim ve öğretimin yapıldığı yer "sıbyan mektebi (ilkokul)" idi. Sıbyan okulları, kuruluşları bakımından, ya bir külliye içinde yer alıyorlar, yahut da ayrı olarak mahalle ve köylerde bulunuyorlardı. II. Abdülhamid devrinde ilk öğretim üç kademe üzerine teşkilatlanmıştır. Sıbyan mektepleri, ilk okullar (İbtidaiye mektepleri) Yüksek okullar (Rüşdiye mektepleri)dir.⁵¹²

Abdülhamid devrinde, ilk öğretimin ıslahı için gerek Maarif nezaretince ve gerek diğer devlet adamlarınca tedbirler ileri sürülmüştür. Bu tedbirlerden II. Abdülhamid'in dikkatini en fazla çeken ve bizzat alakadar olduğu konu, nahiye merkezlerinde yaptırılması düşünülen bölge ilk okullarıdır. II. Abdülhamid nahiye merkezlerinde büyük birer iptidai yapılması ve öğretmenlerinin derhal tedariki yolunda emir vermiştir.⁵¹³

1870'e doğru şehirde Müslümanların eğitim kurumları içinde on küttap ve buna yakın sayıda medrese bulunmaktadır.⁵¹⁴ Sultan Abdülhamid döneminde Kudüs'te 300'ün üzerinde iptidai mektep bulunmaktadır.⁵¹⁵

Tablo 16

Kudüs Vilayetinin Rüşdiyeleri

	Rüşdiye Sayısı	Talebe
II. Abdülhamid Devrinden önce	2	101
II. Abdülhamid Devrinde yapılan	2	

Kaynak: Kodaman, a.g.e., s. 103

Tablo 17

1906-1907 Öğretim Yılı Mevcut Rüşdiye Okullarının Dağılımı

⁵¹¹ Kodaman, a.g.e., s. 69

⁵¹² Karal, a.g.e., C. 8, s. 390

⁵¹³ Kodaman, a.g.e., s. 84-85

⁵¹⁴ Nicault, a.g.e., s. 92

⁵¹⁵ Kodaman, a.g.e., s. 90

Vilayet	Erkek	Kız	Karma	Özel
Kudüs	4	-	-	-
Akka	3	1	-	-
Nablus	1	-	-	-
Toplam	8	1	-	-

Kaynak: Kodaman, a.g.e., s. 104-105

1906-1907 öğretim yılında, taşradaki mevcut rüşdiye okullarının vilayet ve sancaklara göre dağılımına bakınca; Akka'da 3 erkek rüşdiyesi ile 1 kız rüşdiyesi bulunmakta, karma ve özel rüşdiyeler bulunmamaktadır. Nablus'ta 1 erkek rüşdiyesi bulunmakta, kız rüşdiyesi, karma ve özel rüşdiyeler ise bulunmamaktadır Kudüs'te ise 4 erkek rüşdiyesine karşılık, kız rüşdiyesi, karma ve özel rüşdiyeler bulunmamaktadır.

İdadilerin önemi anlaşılmış olmasına rağmen, parasızlık yüzünden hemen açılmamışlardır. İdadiler, gerek daimi giderleri, gerekse tesis ve inşaa masrafları bakımından çok miktarda paraya ihtiyaç gösteriyordu. Sadrazam Sait Paşa, bu işi pratik yönden halletmek için, idadileri Sultanilere muadil tutmaktan başka çare görememiştir.⁵¹⁶ İdadi açılan vilayetlerden biri de Kudüs vilayetidir. 1895-1896 öğretim yılında, imparatorlukta birçok geceli – gündüzlü olmak üzere idadi açılmıştır. Kudüs vilayetinde de 1889 tarihinde açılmıştır.⁵¹⁷

Tablo 18

1898-1899 Yılı Kudüs Bölgesindeki Okulların Durumu

Vilayet	İptidai	Rüşdiye		İdadi		Gayrimüslim ilk-orta		Yabancı ilk-orta		Toplam	
		Okul	Ok	Öğr	Ok	Öğr	Ok	Öğr	Ok	Öğr	Ok
Kudüs	-	3	164	1	81	7	554	-	-	11	799

Kaynak: Sakaoğlu, a.g.e, s. 117

1869 Nizamnamesinde her ne kadar vilayet merkezlerinde, birer Sultani açılması öngörülmüşse de bu gerçekleştirilememiştir. 1301 (1884) Suriye Vilayeti Salnamesinde “Medrese-i Sultaniye” adı altında bir okul zikredilmiştir.⁵¹⁸

⁵¹⁶ Karal, a.g.e., C. 8, s. 393; Sakaoğlu, a.g.e., s. 101

⁵¹⁷ Kodaman, a.g.e., s. 119-16

⁵¹⁸ Kodaman, a.g.e, s. 143

1890'lı yıllardan itibaren Kudüs'te daha önceden açılmış bulunan mevcut yabancı okulların daha yakından takip edilmesi konusunda da çaba sarfedilmeye başlanmıştır. 1892 yılında Kudüs Mutasarrıflığından mahalli konsolosluklara kısa aralıklarla iki ayrı yazı gönderilmiş, bu yazıların ilkinde konsolosların temsil ettikleri devletlerin himayeleri altındaki eğitim kurumlarının listelerini Kudüs Maarif Müdüriyetine göndermeleri istenmiştir. İkincisinde dahiliye Nezareti'nin talimatı bildirilerek ruhsatsız okulların ve ibadet yerlerinin üç ay içinde gerekli izin alınmaması halinde kapatılacağı duyurulmuştur. Aynı yıl İstanbul'dan görevlendirilen İsmail Hakkı Bey, Kudüs'teki yabancı matbaaları ve kitapçıları denetlemek, bina müştemilatı içinde bulunabilecek kitapları teftiş etmek üzere kente gelmiştir. 1895 yılında ise yine Dahiliye Nezareti'nin talimatı doğrultusunda Osmanlı topraklarındaki yabancı okullarda Türkçe öğretiminin yapılması koşulu getirilmiş ve bunun için bir aylık hazırlık süresi tanınmıştır. Ancak bu düzenlemenin Kudüs'te kolayca uygulamaya sokulması pek mümkün görünmemiştir. Zira yabancı okulların hemen hepsinde eğitim dili Arapça olduğundan, Türkçe öğretimi ise yalnızca Osmanlı okullarıyla sınırlı kalmıştır.⁵¹⁹

Yabancı okullar hemen her eyalette Müslüman okullarından fazla açılmıştır.⁵²⁰ 1898 yılında imparatorlukta Alman okullarına bakıldığında Hayfa'da bir lise bulunmaktadır. Zamanla yetimhane ve okul gibi kurumlar Bağdat demiryolu çevresinde ve özellikle Alman kolonizasyon metotlarının uygulandığı Filistin'de mantar gibi bitmeye başlamışlardır. Özellikle Filistin'deki Alman okulları başlangıçta çok güçlüydü. Fakat Yahudi kolonizatörler İbraniceyi okul dili yapınca Alman okulları da silinmiştir.⁵²¹ 1900 yılında Fransızlara ait 28 Şubat 1895 tarihinde Beyrut, Akkâ, Trablusşam, Lübnan, Şam, Hama, Havran ve Halep'de toplam olarak 24.931 ilk, orta ve lise kısımlarında okuyan öğrenci mevcuttur. Fransız dili ile eğitim yapan Ermeni, Yahudi ve çeşitli tebaa için biri yüksek, 17'si idadi, 220'si iptidai ve biri de sanat okulu olmak üzere toplam 239 okul bulunmaktadır.⁵²² Abdülhamit döneminin sonlarına doğru Anglikan Kilisesi'nin en başta Kudüs, Nablus ve Nasıra şehirlerinde olmak üzere, otuz

⁵¹⁹ Avcı, a.g.e., s. 96-97

⁵²⁰ Talay, a.g.e., s. 230

⁵²¹ Ortaylı, 2006, s. 79

⁵²² Talay, a.g.e., s. 231-232

okulu bulunmaktadır.⁵²³ Merkeze Bağlı Mutasarrıflık olan Kudüs'teki Amerikan Okulları ise Ramallah'ta Kız Yatılı Okulu, Erkek Yatılı Okulu ve Amerikan Arkeoloji Okulu'dur.⁵²⁴

II. Abdülhamid, kitap okuma alışkanlığı ile beraber gençlerin vatana bağlı dini bütün yetişmelerinin sağlanması için Hazine-i Hassa'dan kendi tahsisatından tasarrufla okul ve muhtelif müesseselere kitaplar hediye etmiştir.⁵²⁵

3.4. Diğer Politikalar

3.4.1. Ulaşım Hizmetleri

Tanzimat öncesinde devletin ulaşım politikası, geleneksel yöntemlerin dışına çıkılmadan, olanın korunmasında ibaret olmuştur. Mevcut yollar ulaşım elverişli değildir. Yılın belirli dönemleri dışında birçok bölgenin birbiriyle ve hükmet merkezi ile ilişkisi kesilmiştir. Abdülmecit döneminde yol yapımının gerekli olduğu hükümet tarafından benimsenmekle birlikte uygulamada başarılı olunamamıştır. 1864 yılı Vilayet düzenlemesiyle birlikte yol yapımı daha bilinçli ve düzenli olarak ele alınmıştır.⁵²⁶

Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı coğrafyasında iletişim ve ulaşım hizmetlerinin gelişmesi ve zenginleşmesine ehemmiyet vermiştir. Döşenen telgraf hatları ve kurulan demiryolu ağı ile merkezi otoriteyi güçlendirmeye çalışmıştır.⁵²⁷

3.4.1.1. Karayolları

⁵²³ Pappé, a.g.e., s. 53

⁵²⁴ Ortaylı, 2007, s. 122

⁵²⁵ Talay, a.g.e., s. 252

⁵²⁶ Çadircı, a.g.e., s. 299

⁵²⁷ Hülagü, a.g.e., s. 25

Osmanlı yönetiminin Kudüs sancağıdaki yol şebekesinin ıslahına yönelik ilk teşebbüsleri 1850’li yılların sonunda ortaya çıkmıştır. Dönemin Kudüs Mutasarrıfı Süreyya Paşa, İtalyan mühendis Pierotti’yi Kudüs-Yafa yolunun tamiri için görevlendirerek yol üzerinden güvenli geçişi sağlamak üzere on yedi nöbetçi kulesi yaptırmıştır. 61 kilometrelik Kudüs-Yafa yolunun araba geçisine uygun olarak yeniden düzenlenip şose haline getirilmesi ise 1868 yılının sonunu bulmuştur. Kudüs-Yafa yolu, 1880’li yıllardan sonra her zaman kullanılabilir hale gelmiştir. Yine de ulaşım şirketleri bu tarihten önce yolcu arabaları veya başka vasıtalarla düzenli seferler düzenlemişlerdir. Katır sırtında yirmidört saate yapılan yolculuk oniki saate düşmüştür. Yol üstündeki hanlar ve küçük yemek yeme yerleri yorgun yolculara basit rahatlama imkanları sunmaktadır.⁵²⁸

Önceki dönemlerde şehirlerarası nakliyatın temel aracının yük hayvanları olduğu, yolculukların at veya deve sırtında yapıldığı düşünüldüğünde, Kudüs-Yafa şosesi bölge geneli için önemli bir gelişme olmuştur. Kudüs ile Yafa limanı arasında nakliyatı kolaylaştırarak her iki kentin ekonomisine belirgin bir canlılık getireceği açıktır. Yafa’dan yapılan ithalat ve ihracat hacminin bu tarihten sonra hızla yükselmesinde Kudüs-Yafa şosesinin inşası önemli bir rol oynamış, 1892 yılında demiryolu hattının açılışıyla bu artış daha da belirginleşmiştir.⁵²⁹

Kent halkı için yeni geçim kaynakları yaratan Kudüs-Yafa şosesi, mahalli yönetim için de yeni bir gelir kapısı olmuştur. Yolu kullanan arabacılardan ve yolculardan alınan şose rüsumunun yıllık getirisi yün elli bin kuruşu bulmuş, 1891 yılında inşa edilmiş olan belediye hastahanesi ve onun bünyesinde çalışan eczahanesinin masrafları ise bu vergi ile karşılanmıştır.⁵³⁰

Kudüs – Yafa yolunu 1889 yılında kullanıma açılan 35 kilometre uzunluğundaki Kudüs-Beytüllahim – Halilürrahman şosesi takip etmiştir. 1900 yılının sonunda ise, Kudüs-Nablus yolunun şoseye dönüştürülmesi için çalışmalar başlatılmış, dört hafta içinde Bira köyüne kadar ilerlemişlerdir. Buradan bölgenin önemli

⁵²⁸ Nicault, a.g.e., s. 87

⁵²⁹ Avcı, a.g.e., s. 183

⁵³⁰ a.g.e., s. 184

yerleşimlerinden olan Ramallah'a bağlantı yapılması planlanmıştır. Ramallah bağlantısı ile birlikte Kudüs-Nablus şosesinin tamamlanması, 1904 yılında gerçekleşmiştir.⁵³¹

1898 yılının Ekim ayında Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Kudüs ve bölgesine yapacağı seyahatten önce yol yapımı ve tamiratı konusunda önemli çalışmalar gerçekleşmiştir. II. Abdülhamid'in çok önem verdiği bu ziyaretten bir müddet önce, sancakta tamir ve ıslahına lüzum görülen yollar için altı bin lira tahsil edilerek, padişah yaverlerinden Erkan-ı Bahriye Miralayı Abdürrahim Paşa ve Nafia Meclisi azası Mühendis Land yol tamiratlarına nezaret etmekle görevlendirilmiştir. Kısa bir süre zarfında Hayfa-Yafa, Kudüs-Yafa, Kudüs-Beytüllahm-Halilürrahman, Kudüs –Eriha arasındaki şose ve köprüler tamir edilirken, Kudüs'ten Tur dağına çıkan "bargir yolu" şose haline getirilmiştir. Ayrıca şehir içi yolların düzenlenmesi için de Kudüs, Yafa, Ramla, Halilürrahman ve Beytüllahim belediyelerine, padişahın emriyle bin liralık fevkalade tahsisat ayrılmıştır.⁵³²

3.4.1.2. Demiryolları

İletişim ve ulaşım alanına yapılacak yatırım ve dolayısıyla elde edilecek başarının iç ve dış tehdit ve tehlikelerin bertaraf edilmesinde mühim bir yeri olduğu gerçeğinin farkında olan Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti'nde demiryolu inşa edilmesine tabii olarak önem vermiştir.⁵³³

3.4.1.2.1. Kudüs-Yafa Hattı

Karayolunun yetersiz oluşu ve coğrafi zorluklar Kudüs'ün, çevresine farklı bir alternatif ulaşım hatları ile bağlanmasını zorunlu kılmıştır. Kudüs garı, 26 Eylül 1892'de görkemli bir resmi törenle ulaşımına açılmıştır. Törende Kudüs Mutasarrıfı İbrahim Paşa, II. Abdülhamid'i temsilen yaveri Ahmed Celaleddin Paşa, Nafia

⁵³¹ a.g.e., s. 184

⁵³² a.g.e., s. 185-186

⁵³³ Hülagü, a.g.e., s. 25

Nezaretini temsilen Hayreddin Bey, konsoloslar ve şehir ileri gelenleri hazır bulunmuştur. Kudüs garı, büyük bir gösterişle açılmasına rağmen mal sevkiyatının önemli bir kısmı deve sırtında yapılmaya devam etmektedir.⁵³⁴

Suriye’de ilk demiryolu inşaatına 1889 yılında Yafa ile Kudüs arasında başlanmıştır. 87 kilometre uzunluğunda olan bu hat Fransız sermayesi ile yapılmış⁵³⁵ ve 1892 yılında, “Filistin Demiryolları Şirketi” tarafından işletmeye açılmıştır. Tesis maliyeti 62 milyon kuruşu bulan bu hattın işletmesi, ilk seneler müstesna, devamlı surette verimli olmuştur.⁵³⁶

Yafa’yı Kudüs’e demiryolu ile bağlamaya yönelik ilk projeler, Osmanlı sınırlarındaki diğer bölgeler için geliştirilen başka projeler gibi 1830’lu yıllarda ortaya çıkmıştır. 1838 yılında Kudüs’ü ziyaret eden, İngiliz Yahudi cemaatinin liderlerinden Moşe Montefiore, Kudüs ile Yafa arasında demiryolu yapımına dair ilk tasarımı geliştiren kişidir. Onun tasarısını yine İngilizlerin veya Fransızların planladığı ve 1860’lı yıllar da sayısı giderek artan başka projeler izlemiştir. Ancak Kudüs’ün Müslümanlarca bir dini hassasiyet bölgesi olması, sancağın fiilen Osmanlı İmparatorluğu’ndan bağımsızlaşmış olan Mısır sınırında bulunması, 1882 yılında ise Mısır’ın İngiliz yönetimine geçmesi, Osmanlı yönetimini çeşitli çevrelerin ele geçirmek istediği demiryolu imtiyazına karşı temkinli olmak durumunda bırakmıştır.⁵³⁷

Fransızlar tarafından yapılan Yafa-Kudüs hattının imtiyazını elde eden kişi Yusuf Navon isimli bir Osmanlı vatandaşıdır. Yusuf Navon, yıllardır Mısır ile Suriye’yi birbirine bağlayacak bir demiryolu imtiyazı peşinde olmuş, ancak 1888 yılında 71 yıllığına bu imtiyazı elde etmiştir.⁵³⁸ Yosef Navon, gerekli sermayayı bulmak konusunda başarısız olmuştur. Osmanlı Devleti’nden aldığı imtiyazı Yafa-Kudüs demiryolu imtiyazı 1889 yılında Collas adlı bir girişimcinin Paris’te kurduğu “Societe du Chemin de fer Otoman de Jaffa a Jerusalem et Prolongements” adlı anonim şirketine devretmiştir. Şirketin Osmanlıca olarak düzenlenen hisse senetlerinin

⁵³⁴ Nicault, a.g.e., s. 88; Avcı, a.g.e., s. 189

⁵³⁵ Ortaylı, 2006, s. 122

⁵³⁶ Eldem, a.g.e. s. 158

⁵³⁷ Avcı, a.g.e., s. 188

⁵³⁸ Özyüksel, Murat, **Hicaz Demiryolu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 33

tamamına yakını Fransızların elindedir. Yafa-Kudüs demiryolu inşaatına İsviçreli Eberhard'ın yönettiği “Societe des Travaux Publics et Constructions” adlı şirket tarafından 1 Nisan 1890 tarihinde başlanmış ve hatların yapımı 26 Eylül 1892 tarihinde tamamlanmıştır. Yafa-Kudüs Demiryolu Şirketi'nin başlıca gelir kaynağı, bölgedeki kutsal yerleri ziyaret eden Hıristiyan hacılar ve turistlerdir. Yafa ile Kudüs arasındaki meta taşımacılığı yetersiz, hacı ve turist trafiği ise mevsimlik olduğundan, şirket ekonomik açıdan umduğunu bulamayarak finansman güçlükleri içine girmiştir. Bu nedenle 1894 yılında bir süre faaliyetine ara veren Yafa-Kudüs Demiryolu Şirketi yeniden örgütlenerek ayakta kalmayı, ilerleyen yıllarda da kâra da geçmeyi başarmıştır.⁵³⁹

Fransız şirketinin 62 milyon kuruşluk bir maliyetle kurduğu Kudüs-Yafa demiryolu hattının işletmesinden elde edilen hasılat ilk yıllar hariç giderek hızlı bir artış göstermiştir. 1897 yılında işletme hasılatı 3.3 milyon kuruş iken, 1907 yılında 4.9 milyon kuruşa, 1911 senesinde 6 milyona ve 1913'de ise 10.7 milyon kuruşa kadar yükselmiştir.⁵⁴⁰

Demiryolunun gelişi Kudüs ile Yafa arasındaki ulaşımı, on iki saatten üç buçuk saate düşürmüş, diğer taraftan Kudüs'teki kent yaşamında önemli değişimleri de beraberinde getirmiştir.⁵⁴¹

1892'de döşenen Yafa-Kudüs hattını, 1894'te Şam-Muzarib, 1895'te Beyrut-Şam, 1898'te Beyrut-Maalmetin, 1902'de de Rayah-Humus-Hama demiryolu hatlarının döşenmesi takip etmiştir. Bu hatlar Yafa ve Beyrut limanlarıyla hinterlandın ulaşımını sağlamıştır.⁵⁴²

3.4.1.2.2. Afule-Nablus-Kudüs Hattı

Kudüs-Yafa demiryolu uzun süre diğer bölgelerle bağlantısı olmayan tecrit edilmiş bir hat olarak kalmıştır. 1904 yılında Hicaz demiryolu Hayfa'ya kadar uzatılmış,

⁵³⁹ Özyüksel, 2000, s. 33

⁵⁴⁰ Eldem, a.g.e., s. 102

⁵⁴¹ Avcı, a.g.e., s. 190

⁵⁴² Ortaylı, 2008, s. 185

baş mühendis Meissner Paşa, 1908 yılında Hicaz demiryolunu Afule'den çıkarılacak bir uzantı ile Nablus'a, oradan Kudüs'e bağlamaya yönelik bir proje önermiştir.⁵⁴³ Meissner, önerdiği hattın ekonomik değerinin bir hayli yüksek olduğunu ileri sürmüştür. Afule- Nablus-Kudüs şube hattı 113 kilometrelik oldukça verimli ve görece olarak yoğun nüfuslu yerleşim birimlerinin bulunduğu, mevcut anayolu izleyen bir güzergâhtan geçecek, ayrıca bölgedeki hacı ve turist trafiği sayesinde işletme geliri epeyce yüksek olacaktı. Afule-Kudüs hattının taşıyacağı yolcu sayısını arttıracak bir diğer faktör de, Kudüs'ten Taberya Gölü ve çevresine kolay ve ucuz ulaşım olanağı sağlayacak olmasıydı.⁵⁴⁴ Yaklaşık olarak yılda 15 bin Hıristiyan hacı kutsal kabul ettikleri bu bölgede seyahat etmekteydi. Eğer bu şube hattı tamamlanırsa, Müslüman hacıların da Şam'daki Selahattin Eyyubi'nin mezarından sonra Kudüs'teki Ömer Camii'ni ziyaret edecekleri umuluyordu. Ayrıca 30 bin nüfuslu Nablus'tan başta zeytin, yağ ve sabun olmak üzere birçok malın ihracı Yafa-Kudüs demiryoluyla yapılmaktaydı. Bu ihracatın bir bölümü yeni yapılacak Afule-Kudüs hattının gelirleri Fransızların işlettikleri Yafa-Kudüs demiryolu aleyhine artabilirdi. Üstelik Hicaz Demiryolu'nun Mekke'ye uzatılmasında kullanılmak üzere raylar, traversler vb. inşaat malzemeleri Hayfa'da depolanmış bekletiliyordu. Afule-Kudüs hattının yapılmasıyla, depolarda çürümeye terk edilen bu malzemeler ve atıl kalan lokomotifler ekonomik değeri yüksek olan bir başka hattın inşasında kullanılmış olacağı gibi, demiryolu personeli de gizli işsizlikten kurtarılacaktı.⁵⁴⁵ Fransa özellikle Suriye ve Filistin bölgelerinde siyasi etkinliğini muhafaza etmenin arayışı içerisine girmiş ve Hicaz Demiryolu'nun bir uzantısı olarak Afule ile Kudüs arasında herhangi bir hattın inşa edilmesine şiddetle karşı çıkmıştır.⁵⁴⁶

3.4.1.2.3. Hayfa - Der'a Şube Hattı

Fransızlar bölgede yapılacak ikinci bir demiryolunu imtiyaz sözleşmesine aykırı bularak, haklarına tecavüz edildiğini savunmuşlardır. Osmanlı yönetimi ise bütün bu dertlerden kurtulmak için, Hicaz Demiryolu üzerindeki Der'a'dan Akdeniz

⁵⁴³ Avcı, a.g.e., s. 190

⁵⁴⁴ Hülagü, a.g.e., 173

⁵⁴⁵ Özyüksel, 2000, s. 211-212

⁵⁴⁶ Hülagü, a.g.e., s. 35

kıyısındaki Hayfa'ya bir şube hattı döşemeye karar vermiştir. Böylece ithal demiryolu malzemelerini ücretsiz olarak Hicaz hattına ulaştırabilecekleri gibi, Fransızların engellemelerinden de kurtulunacağı düşünülmüştür. Ayrıca Hicaz Demiryolu'ndan Akdeniz'e bir çıkış sağlanmış olacaktı.⁵⁴⁷

Suriye Osmanlı Demiryolu Şirketi gerçekten de demiryolu inşaatı konusunda güçlükleri yenememiş, Hayfa'dan başlattıkları inşaat sadece sekiz kilometre ilerleyebilmişti. Bütün bu olumsuz koşullara rağmen, şirketin yönetim kurulu başkanı Mr. Hills imtiyazın sürmesi için çaba gösteriyordu. Ancak Hills'in durumunun hukuksal anlamda zayıf olduğunu, İngiliz Büyükelçisi O'Conor bile teslim etmekteydi. Sonuç olarak, Hills'in çabaları ve İngiliz büyükelçiliğinin yoğun desteği, İngilizlerin elindeki Hayfa - Şam demiryolu imtiyazının hukuksal anlamda ortadan kalkmasını engelleyememiştir. Osmanlı hükümeti, finansal güçlük içindeki şirkete 155 bin sterlin (925 bin mark) ödeyerek Hayfa-Şam imtiyazını geçersiz kıldığı gibi, inşa edilmiş bulunan sekiz kilometrelik hattı da satın almıştır. Hayfa-Der'a hattının yapımına 1903 Nisanında başlanmıştır. Çalışmalar Alman mühendislerin yönetiminde sürdürülmüştür.⁵⁴⁸ Bu hatta kullanılacak vagon ve lokomotifler de Almanya'dan ithal edilmiştir. İki kullanılmış lokomotif satın alınmış, Abdülhamit de İstanbul'da yaptırdığı bir salon vagonu Demiryolu'na hediye etmiştir.⁵⁴⁹

Komisyon-ı Âli, raylar döşenir döşenmez, daha altyapı çalışmaları gerektirdiği ölçüde tamamlanmadan, Hayfa-Der'a hattının yolcu ve eşya trafiğine açılmasına karar vermiştir. Zaten, bu hat üzerinde 1903 Haziranından beri 76.618 ton inşaat malzemesi nakledilmiştir. Amaç, Hicaz Demiryolu'nun yapımını sürdürebilmek için bir an önce işletme gelirlerinden yararlanmaya başlayabilmektir. Bu karar doğrultusunda 1905 Ekiminde demiryolu ulaşımına açılmıştır. Her gün Hayfa'dan Şam'a ve Şam'dan Hayfa'ya karşılıklı olarak birer tren hareket etmektedir. Hayfa-Şam arasındaki yolculuk yaklaşık 11,5 saati buluyordu. Almanya'nın Beyrut konsolosu Schroeder bu gelişmeyi

⁵⁴⁷ Özyüksel, 2000, s. 140; Halaçoğlu, Yusuf, **Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)**, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara, 2002, s. 66-67

⁵⁴⁸ Özyüksel, 2000, s. 140-141

⁵⁴⁹ Gülsoy, Ufuk, **Hicaz Demiryolu**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 28-29; Özyüksel, 2000, s. 142; İrtəm, Süleyman Kani, **Osmanlı'nın Sömürgeleşme Tarihi Şark Meselesi**, Temel Yayınları, İstanbul, 1999, s. 95

başbakanı Bülow'a aktarırken, Hayfa-Şam hattını, Osmanlıların gurur duyabilecekleri teknik bir başarı olarak yorumlanmıştır. Hayfa hattı, bölgedeki bedevi şeyhlerinin direnmelerine rağmen gerçekleştirilmiş ve geleneksel deve taşımacılığına önemli bir darbe vurmuştur.⁵⁵⁰

Hicaz Demiryolu hattının 1906 Ocak ayına kadar yapımı tamamlanan kısımlar arasında Hayfa –Der'a hattı 161 kilometre olarak tamamlanmıştır.⁵⁵¹ Hayfa-Der'a şube hattı Hayfa'dan başlayarak Şemamiye, Nehru'l-Mukatta, Telu'ş-Şemmam, Afule, Şatta, Bisani, Cisru'lu-Mecami, Delhamiye, Samah, Yermük Köprüsü, el-Hemme, Vadi-i Halid, eş-Şecere, em-Mukarin, Zeyzun, Tellu'ş-Şahm, Müserib ve Der'a güzergahını takip etmiştir.⁵⁵²

Hicaz Demiryolu'nu tamamlayabilmek için gerekli demiryolu malzemelerinin ithali bir ölçüde bu hattın yapılabilmesine bağlıydı. Hayfa-Şam hattının uzun dönemde, bu yararının üzerinde bir işlevi olacağı da bilinmekteydi. Hicaz Demiryolu'nun tamamı içinde sadece bu bölüm, stratejik amaçlar yanı sıra ekonomik beklentilerle de inşa edilmişti. Nitekim Almanya'nın Hayfa konsolosu 1913 yılında Başbakan Bethmann Hollweg'e gönderdiği bir raporunda, Hicaz Demiryolu'nun toplam eşya ve yolcu trafiğinin üçte birinden fazlasının Hayfa hattında gerçekleştiğini yazmaktaydı. Gerçekten Hayfa'nın hinterlandını oluşturan Havran, Ürdün Ovası gibi bölgeler Arabistan'ın en verimli tarım alanlarıydı. Bölgede yetişen ürünler, demiryolu yapılmadan önce deve taşımacılığıyla kıyıya Hayfa ya da Akkâ kentine ulaştırılıyordu. Eğer hinterland ile Hayfa arasında hızlı ve ucuz bir ulaşım sağlanırsa, tarımsal üretimle birlikte Suriye'nin ihracatında bir patlama olabileceği yıllardan beri söylenmekteydi. Daha 1880'lerin sonunda, Şam'ın Akdeniz'e demiryolu ile bağlanması durumunda bölgenin ihracatında büyük bir canlanma beklenmekteydi. Gerçekten de, Hayfa hattı inşa edildikten sonra bölgenin iktisadi yaşamında belirgin bir hareketlenme gözlemlendi.⁵⁵³

Suriye'nin iç bölgeleri ile demiryolu bağlantısına kavuşması, Hayfa'nın ekonomik ve sosyal yönden hızlı gelişimini beraberinde getirirken, komşu kent

⁵⁵⁰ Özyüksel, 2000, s. 142-143

⁵⁵¹ Georgeon, a.g.e., z. 417

⁵⁵² Hülagü, a.g.e., s. 175

⁵⁵³ Özyüksel, 2000, s. 143-144

Akkâ'ninkini engelliyordu. Akkâ ve Hayfa'dan yapılan gemi taşımacılığı yıllar itibariyle karşılaştırılırsa, her iki kentin ekonomik gücünün gelişimi hakkında net bir bilgi elde edilebilir. Hayfa'dan yapılan taşımacılık 1904 yılında 310.013 tondan 1913 yılında 810.360 tona çıkarken, yani 2,5 katından fazla bir artış kaydederken, aynı süreçte Akkâ Limanı'ndan yapılan taşımacılık 96.458 tondan 26.418 tona düşerek üçte ikinin üzerinde bir oranda gerilemişti. Hayfa'da çok sayıda gemi acentası faaliyete geçmiş, bankacılık sektöründe de sıçrama meydana gelmiştir. Kentte Osmanlı Bankası dışında, Deutsche Palaestina Bank ile Anglo Palaestina Bank faaliyette bulunuyordu. Bu gelişmenin Hayfa-Dera-Şam hattının devreye girmesiyle ilgili olduğu son derece açıktır. Başlangıçta, daha çok Kudüs ve civarını ziyarete gelen Hıristiyan hacılar ve turistler Hayfa demiryolunu kullanmaktaydı. Osmanlı yönetiminin çabaları sonucu Medine ve Mekke'ye ulaşmaya çalışan Müslüman hacılar da Hayfa hattını kullanmaya başladı. Başta Mısır olmak üzere binlerce hacı deniz yoluyla Hayfa'ya geliyor, oradan trenle kutsal topraklara doğru hareket ediyordu. ⁵⁵⁴

Hayfa hattının finansmanı, bir bölümü bağışlarla olmak üzere, devlet tarafından karşılanmıştır. ⁵⁵⁵ Hicaz Demiryolu ve şube hatlarının kömür ihtiyacını karşılamak üzere yapılan esas kömür depoları Şam ve Hayfa'da yer almıştır. ⁵⁵⁶ Hattın yerleşim yerleri ile aynı seviyede geçtiği yerlerde köprü ve tünel yapımı çok fazla gerekmemiştir. Bütün Hayfa hattı üzerinde inşa edilmiş olan köprülerin toplamı 141'e ulaşmıştır. Telgraf Müfrezesi, Hicaz ve Hayfa hatları boyunca telgraf çekmekle vazifelendirilmiştir. Bunlar görevlerini tamamladıktan sonra ise demiryolu istasyonlarında telgraf operatörü olarak görev yapmışlardır. ⁵⁵⁷

Hicaz Demiryolu hattının belki de en şanslı olan kısımları Filistin topraklarında bulunanlardır. Bugün İsrail'in kullandığı bu hatlar yapıldıkları tarihlerde Hicaz Demiryolu'nun en mühim durakları olan Hayfa ve Kudüs İstasyonlarıdır ki bugün de hala mevcudiyetlerini sürdürmektedir. İsrail'de yer alan hatlar bilinen sebeplerden

⁵⁵⁴ a.g.e., s. 144

⁵⁵⁵ a.g.e. s. 147

⁵⁵⁶ Georgeon, a.g.e., s. 417

⁵⁵⁷ Hülagü, a.g.e., s. 96-99

dolayı bugün kullanılmamakta iseler de büyük bir kısmı ciddi bir ilgi, alaka ve restorasyona muhatap olmuştur.⁵⁵⁸

3.4.1.3. Hayfa Liman Projesi

Yük ve yolcu trafiğinin ve özellikle Hayfa'dan yapılan ithalat ve ihracatın artması kente bir liman inşa edilmesini gerekli hale getirmişti. Bölgenin önemli kıyı kentleri arasında o güne kadar sadece Beyrut'a bir liman inşa edilebilmişti. Hayfa'nın giderek önem kazanması, kentin Beyrut'a olan bağımlılığını önemli ölçüde azaltıyordu. Oysa bölgede iyi bir liman yapılabilmesi için coğrafi açıdan en elverişli özelliklere sahip olan kent Hayfa idi. Hayfa'da bir liman yapılmamış olması, yolcu ve eşyaların botlarla kıyıya ulaştırılmasını zorunlu kılıyordu. Bu durum, fırtınalı havalarda botların kıyıya yanaşamaması nedeniyle büyük sıkıntılara yol açıyordu.⁵⁵⁹

Ülkenin diğer liman kenti olan Yafa'nın büyümesi ise, yalnızca Avrupa yolu üzerinde bulunan önemli bir geçit olmasından değil, inşa edilen yeni demiryolu şebekesi üzerinde önemli bir kavşak noktası olmasından kaynaklanıyordu. Hıristiyanların ve Yahudilerin Kudüs'e ulaşan hac yollarının çıkış noktası bu limanlardı ve ticaret yollarının ve inanç yollarının tek bir güzergah üzerinde birleşmesi, bu kentlerin giderek zenginleşmesinde önemli bir rol oynuyordu.⁵⁶⁰

Hayfa'da bir liman inşa edilmesi düşünülmüşse de yapılan hesaplamalar neticesinde böyle bir girişimin düşünüldüğünden çok daha pahalıya mal olacağı anlaşılmıştır. Dolayısıyla da liman inşa etmekten vazgeçilerek bir iskele yapılmasına karar verilmiştir. Hayfa İskelesi su seviyesinden 4,5 metre yükseklikte ve 320 metre uzaklıkta inşa edilmiştir. İskele daha ziyade demiryolu malzemesinin indirilip bindirilmesine aracılık etmiştir. İskele, yakın bir mesafede bulunan, taş ocağından çıkarılan taş blokları kullanılmak suretiyle inşa edilmiştir.⁵⁶¹

⁵⁵⁸ a.g.e., s. 47

⁵⁵⁹ Pappe, a.g.e., s. 25; Özyüksel, 2000, s. 145

⁵⁶⁰ Pappe, a.g.e., s. 26

⁵⁶¹ Hülagü, a.g.e., s. 192

3.4.2. Haberleşme Hizmetleri

3.4.2.1. Posta Teşkilatı

Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra 1840 baharında özel bir kurul oluşturularak haberleşme alanında yapılacak düzenlemeler saptanmış, Avrupa'da bu alanda uygulanan yöntemleri bilen Mustafa Sami Efendi, Posta Müdürü olarak görevlendirilmişti. Ticaret Nezareti'ne bağlı olarak çalışmalarını sürdürmüş, 23 Ekim 1840'da hazırlıklar tamamlanarak "Posta Nezareti" kurulmuştur.⁵⁶² Posta Nezareti ve Nezaretin kontrolünde taşraya yaygınlaştırılan teşkilatın temel amacı, devletin taşra ile iletişimini düzenli ve kontrollü bir biçimde gerçekleştirmektir. Bunun yanı sıra Osmanlı kentlerinde kurulan ilk postahaneler, devletin daha önce herhangi bir fonksiyonunun olmadığı sivil haberleşme konusunun da devlet hizmetleri içine alındığını da gösteriyor, yeni teşkilatlanmayla devlete yeni bir gelir kaynağı da kazandırılmak isteniyordu.⁵⁶³

1840 yılına kadar İmparatorluk vatandaşları için bir posta servisi yoktu. Ancak İstanbul ve yüksek rütbeli şahsiyetler arasında kurye servisi vardı. 1840 yılında ilk posta teşkilatının kurulmasından sonra imparatorluk içinde posta şubeleri açıldı ve posta mühürleri kullanıma girdi.⁵⁶⁴

II. Abdülhamid döneminde, posta örgütünün devlet elinde olmasına dikkat ediliyordu. Özellikle Anadolu ve Mezopotamya'daki İngiliz telgraf ve posta servisinin faaliyet alanını genişletmesi hiç istenmiyordu.⁵⁶⁵

Kudüs'te Osmanlı postahanesi diğer pek çok şehirde olduğu gibi, burada da rakipsiz değildi. Buşlangıçta resmi olarak sadece diplomatik postaları taşıma yetkisine sahip olan yabancı kurye servisleri, 1870'li yıllardan itibaren kapitülasyon anlaşmalarının sağladığı haklardan yararlanarak nitelik değiştirmiş, açılan postahanelerele birlikte Kudüs'te de kurumlaşmaya başlamıştı. Kudüs'te ilk yabancı

⁵⁶² Çadircı, a.g.e., s. 294; Koloğlu, Orhan, **Avrupa'nın Kıskaçında Abdülhamit**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 78

⁵⁶³ Avcı, a.g.e., s. 192

⁵⁶⁴ Giray, Kemal, **Filistin'de Osmanlı Postaları 1840-1914**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 2004, Giriş

⁵⁶⁵ Ortaylı, 2006, s. 129

postahane 1854 yılında Avusturyalılar tarafından açılmıştı. 1898 yılında Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Kudüs'ü ziyareti sebebiyle Yafa'da geçici olarak açılan Alman postahanesi 1900 yılında, İzmir ve Beyrut'tan sonra Kudüs'te de resmen faaliyete geçmiş, Almanları kısa bir süre sonra Fransızlar (1900), Ruslar (1901) ve nihayet İtalyanlar (1908) izlemiştir.⁵⁶⁶

1 Ocak 1863 yılında ilk posta pulunun Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanıma başlaması ile imparatorlukta birçok postahane açılmıştır. 1870'de Filistin'de Kudüs, Yafa, Akka, Beytü'l-Lahm, Azza, Halilürrahman, Nablus ve Taberiye olmak üzere en az sekiz adet postahane mevcuttur.⁵⁶⁷

Yabancı postahanelerle baş etmek konusunda zorlanan Osmanlı yönetimi, buna karşı bir önlem olarak yabancı örgütlerin demiryolunu kullanmalarını yasaklayarak avantaj kazanmaya çalıştı. Bu arada haberleşme alanındaki hizmetlerin geliştirilmesine de gayret edildi. Yapılan fiyat indirimlerinin yanında Kudüs'teki postahane şubelerinin sayısı da arttırıldı. 1896 yılında eski şehir içindeki Yahudi mahallesinde, 1901 yılında demiryolu istasyonunda, 1904 yılında Mea Şearim'de, 1907 yılında Aktar çarşısında ve 1909 yılında Mehane Yahuda'da postahane şubeleri açılarak posta hizmetleri tüm kente yayılmaya çalışıldı. Hatta Osmanlı postahanesinin Yahudiler üzerindeki etkinliğini arttırmak için 1895'lerden itibaren yeni bir uygulama başlatılarak, mektup zarflarının üzerine ibrance "Kudüs" ibaresi konuldu. Hız kazanmak ve posta taşımacılığını daha ucuza mal edebilmek için, merkez şubede toplanan postaların tren kalkış saatlerine göre günde dört kez demiryolu istasyonuna kadar götürülmesi işi iltizam yoluyla özel şahıslara açık eksiltme usulü ile veriliyordu. Kudüs'ten çıkan postaların Yafa dışındaki diğer kazalara taşınması karayolu üzerinden olacağı için bu hususta da iltizam sistemine başvuruluyor, Beytüllahim'e her gün, Halil'e haftada iki kez posta sürücüleri vasıtasıyla posta taşımacılığı yapılıyordu.⁵⁶⁸

3.4.2.2. Telgraf Hizmeti

⁵⁶⁶ Nicault, a.g.e, s. 87; Gruhlke, Nilgün Cön, **Almanca Filateli Dergilerinde Osmanlı Pulları ve Postaları (1863-1922)**, Sevinç Altınçekiç (çev), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2006, s. 58-59; Avcı, a.g.e., s. 193

⁵⁶⁷ Giray, a.g.e., Giriş

⁵⁶⁸ Avcı, a.g.e, s.194-195

XIX. yüzyılda iletişim alanında diğer en önemli idare aracı telgraftı. Telgraf, demiryolları gibi, sadece halk için bir kolaylık değil, askeri ve iç güvenlik açısından da devlet ve hükümet için oldukça önemli bir hizmetti. Telgraf ağı sayesinde devletin bütün vilayetleri, sancakları İstanbul'a bağlanmıştır. Böylece istenildiği her zaman haber alma, emir gönderme imkanlarına sahip olunmuştu. Bu ise devlete askerî, iktisadî, siyasî kolaylıklar ve üstünlükler sağlamıştır.⁵⁶⁹

Osmanlı Devleti telgrafla Kırım Savaşı sırasında tanışmış, savaş esnasında Osmanlı sınırları içinde ilk sivil hatlar devlet tarafından, askeri hatlar ise İngilizler ve Fransızlar tarafından kurulmuştu.⁵⁷⁰

Osmanlı Devleti'nin telgraf konusunda gelişmesi ise daha hızlı olmuştur. 1860'da 44 olan merkez sayısı 1870'de 301'e çıkmıştır.⁵⁷¹

Telgrafın sağlayacağı hızlı haberleşmenin merkezi idare için pratik faydalarını gören yönetim, bu hususta özel komisyonlar kurarak telgrafın İmparatorluk çapına yayılmasını sağlamaya çalıştı. Kudüs'ün telgraf ağının içine alınması ise 1864 yılında gerçekleşti. Beyrut'tan Mısır sınırındaki Ariş'e doğru uzaltılmakta olan telgraf hattı, Yafa'dan bir kol çıkarılarak Kudüs'e bağlandı.⁵⁷² Osmanlı Devleti, telgraf hizmetinde tekeli ellerinde tutmuşlar, sadece Türkçe veya Arapça yazılmış telgraflara izin vermektedirler.⁵⁷³

Sultan II. Abdülhamid, Hicaz Demiryolu'nun yapımını emretmekle kalmamış, aynı zamanda bu hat boyunca telgraf hattı döşenmesini de emretmiştir.⁵⁷⁴

3.4.3. Belediye Teşkilatı

⁵⁶⁹ Arpacı, Seyfullah, **Sultan II. Abdülhamid**, Işık Yayınları, İstanbul, 2005, s. 38

⁵⁷⁰ Çadircı, a.g.e., s. 297

⁵⁷¹ Koloğlu, a.g.e., s. 78

⁵⁷² Avcı, a.g.e., 195

⁵⁷³ Nicault, a.g.e., s. 87

⁵⁷⁴ Hülagü, a.g.e., s. 26

Osmanlı şehirlerinde XIX. yüzyıl ortalarına kadar Avrupa şehirlerindeki gibi bir belediye idaresi bulunmamaktaydı. Şehir üzerinde resmi idare kurumlarına da rastlanmıyordu. Aynı şekilde belediye tüzük ve yönetmelikleri bir araya getirilerek yasalaşmamıştı. Klasik dönemde şehir yönetimi fermanlara, adli hükümlere, adet ve geleneklere göre gerçekleştirilmekteydi.⁵⁷⁵

Osmanlı hükümeti, modern belediyeleri, ön planda çeşitli kurum ve merciler tarafından görülmekte olan kent hizmetlerini tek elde toplama, düzenlemek ve böylece daha iyi kontrol etmek için kurmuştu.⁵⁷⁶

Osmanlı Devleti belediye örgütlerini, mahalle teşkilatı, loncalar ve vakıflar gibi yerel kurumlar tarafından görülmekte olan şehir hizmetlerini tek elde toplama, düzenlemek ve böylece daha iyi kontrol etmek için kurmuştur. Osmanlı vilayetlerindeki belediye teşkilatıyla ilgili ilk yasal düzenlemeler 1864 Vilayet Nizannamesi'nden sonra yapılmıştır. 1867 yılında çıkarılan iki talimatname ile vilayetlerdeki belediye teşkilatlarının kuruluş ve görevleri düzenlenmiştir.⁵⁷⁷

1867 yılında çıkarılan birisi dokuz ve öbürü on altı bentlik iki talimatname, vilayetlerdeki belediye teşkilatlarının kuruluş ve görevlerini düzenlemekteydi. Belediyenin görevlerini, belediye reisinin nasıl tayin olacağını, belediye meclisinin üyelerini tarif eden bu talimatlar, İzmir, Selanik, Tuna vilayeti ve Bağdat gibi yerlerde işlemeye başlayan belediyeler için bir statü getirdi. 1871 yılında ilan edilen Vilayet Nizamnamesi'nde ise belediye teşkilatına başlı başına ayrı bir kısım ayrılmıştı. Nizamname'nin yedinci faslı ile 1867 talimatlarına açıklık getiriliyor, belediyenin görevleri, belediye meclisine seçilebilmek için gerekli olan şartlar, belediyenin gelir ve gider kalemleri daha ayrıntılı olarak belirleniyordu.⁵⁷⁸

Kudüs belediyesi, belediye teşkilatını düzenleyen ilk talimatlar çıkarılmadan önce kurulmuştu. İmparatorluğun İstanbul'dan sonraki ikinci belediye teşkilatıydı.⁵⁷⁹

⁵⁷⁵ Avcı, a.g.e, s. 134

⁵⁷⁶ a.g.e, s. 135

⁵⁷⁷ Eryılmaz, 1992, s. 212; Avcı, a.g.e, s. 136

⁵⁷⁸ Ortaylı, 2000, s. 173-177; Eryılmaz, 1992, s. 212-214

⁵⁷⁹ Pappe, a.g.e, s. 22

Kudüs, 1863'te İstanbul'dan sonra bir belediye meclisine sahip olan ilk Osmanlı şehri olmuştur. Meclis üç yıl sonra çalışmaya başlamıştır.⁵⁸⁰

Kudüs'ün ilk belediye başkanı Abdurrahman Efendi, Kudüs'ün tanınmış ulema ailelerinden biri olan Davudilere mensuptur. Bir yıl sonra, onun yerini, Halidi ailesinden Yusuf Ziya almıştır.⁵⁸¹

Tanzimat döneminde açılan modern okullarda yetişmiş olan Yusuf Ziya Halidi'nin dokuz yıl süren belediye başkanlığı döneminde, şehir yollarının düzeltilmesi, Sultan Havuzu'ndan şehre su nakli, Kudüs ve Yafa arasında yol inşaatı gibi şehrin gelişimi için önemli projeler gerçekleştirilmiştir.⁵⁸² İlk Osmanlı Parlametosu'na Kudüs mebusu olarak girmesinden sonra ise onun yerine Ömer Hüseyini atanmıştır. Bundan sonraki yirmi yıl boyunca, Kudüs eşrafi arasında belediye başkanlığı için devam eden rekabet daha çok Hüseyinilerin lehine sonuçlanmıştır.⁵⁸³

Kudüs belediyesi, Filistin'de kurulan ilk belediye olmuştur. Filistin'in ikinci belediyesi ise bundan bir yıl sonra Nablus'ta kurulmuştur. Nablus, Avrupa kültürünün etkisini doğrudan ve yoğun olarak hisseden bir kent değildir. Kent nüfusunun içinde gayrimüslimlerin oranı oldukça az bulunmaktadır. Filistin'in ortasındaki dağlık bölgede dar bir vadiye sıkışmış olan Nablus'un coğrafi konumu uluslar arası ticaret için elverişli değildir. Bu sebeple kentteki ticaret uluslar arası olmaktan çok bölgesel nitelikte olmuştur. Ancak Nablus, 1868 yılında, yani tam olarak belediyenin kurulduğu tarihte, sınırları Cebel-i Nablus ve Belka bölgesini kapsayacak şekilde genişletilmiş olan Nablus Mutasarrıflığının merkez kentidir.⁵⁸⁴

Filistin'in en önemli liman kentlerinden biri haline gelen Yafa'da belediye ise 1872 yılında kurulmuştur. Yine bir liman kenti olarak Akka'nın yerini almakta olan

⁵⁸⁰ Nicault, a.g.e., s. 190

⁵⁸¹ Avcı, a.g.e., s. 142

⁵⁸² Kayalı, Hasan, **Jön Türkler ve Araplar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 23

⁵⁸³ Avcı, a.g.e., s. 142

⁵⁸⁴ a.g.e., s. 137-138

Hayfa'da, Nasıra, Tiberya ve Safed kentlerindeki belediye daireleri ise, 1877 Vilayet Belediye Kanunu'nun ilanından sonra oluşturulmuştur.⁵⁸⁵

Musa Kazım el-Hüseyni ise 1881-1892 yılları arasında önce İstanbul'da Osmanlı Sağlık Bakanlığının başkatipliğini, daha sonra ise Yafa, Safed, Halip, Akka ve Ajlun şehirlerinin belediye başkanlığını üstlenmiştir.⁵⁸⁶

1877 Vilayet Nizamnamesi'nde belediyelere yüklenen hizmet ve görevler biraz daha çeşitlendirildi. Buna göre belediyeler, inşaat işlerini denetlemek, yol, kaldırım ve lağım inşa etmek, tehlikeli binaları yıkmak, umumi ve hususi su yollarının inşa ve tamiratını yapmak, kamu yararı için istimlakta bulunmak, belediyeye ait emlak ve akarı idare etmek, şehri aydınlatmak, temizlik işlerini yürütmek, emlak ve akarın kıymet ve iradlarının sahiplerinin isimlerini tahrir etmek, nüfus yazımları yapmak, pazra yerleri kurmak, ölçüleri ayarlamak, ekmeğe narh koymak, kamu sağlığını korumak için denetim yapmak ve önlem almak, itfaiye teşkilatı oluşturmak, hastahane, gurabahane, ıslahhane ve sanat okulları açmak gibi görevler üstlenmişlerdir.⁵⁸⁷

1871 Vilayet Nizamnamesi'nin belediye daireleriyle ilgili en önemli hükmü vali, mutasarrıf ve kaymakamın bulunduğu her şehirde bir belediye meclisinin kurulmasını öngörmek biçimindedir.⁵⁸⁸ Bu Nizamname'ye göre, belediyenin hizmetinde çalışan personel, belediye tabibi, baytar, mühendis gibi meclisin müşavir üyeleri ile belediye zatıbası görevini yapan lüzumu kadar belediye çavuşundan ibaretti.⁵⁸⁹

1867 yılında Kudüs'teki belediye dairesinin üye sayısı sekizdi, sonraki bir yıl bu sayı yediye düşürülüyse de Osmanlı hakimiyetinin sonlarına doğru kentin büyümesi ve nüfusunun artması yüzünden bu sayı ona yükseltilmiştir.⁵⁹⁰ Belediye meclisinin üyeleri 1898'de en fazla 1.200 seçmene (700 Müslüman, 300 Hıristiyan, 200 Yahudi) oy hakkı tanıyan, seçmek ve seçilmek için vergi ödenmesini gerektiren bir seçim

⁵⁸⁵ a.g.e., s. 138

⁵⁸⁶ Pappe, a.g.e., s. 55

⁵⁸⁷ Ortaylı, 2000, s. 173-174

⁵⁸⁸ Avcı, a.g.e., s. 136

⁵⁸⁹ Ortaylı, 2000, s. 190

⁵⁹⁰ Avcı, a.g.e., s. 146

sistemiyle dört yıl için seçilmektedirler. Seçimlerin, seçilen üyelerin arasından belediye meclisinin başkanını yani belediye reisini belirleyecek olan Osmanlı Valisi tarafından onaylanması gerekmektedir.⁵⁹¹

1891 yılında Kudüs belediyesi tarafından sur dışında konsolosluk binalarının yakınında bir belediye hastanesi inşa edilmiş, aynı yıl hastahane bünyesinde sur içi bölgede bir de eczahane açılmıştır. Belediye hastanesinde görevli olan tabip, ücretsiz olarak her din ve mezhepten hastaları kabul eder, ayrıca belediye tabibinin yokluğunda onun görevlerini yürütürdü.⁵⁹²

1877 Kanunu'na kadar belediyenin kolluk görevleri devletin zaptiyesi tarafından yerine getirildi. 1877 Vilayet Belediye Kanunu ise taşra belediyelerinde bir müfettişin amirliğinde belediye çavuşlukları açıyor, belediye zabıta memurluğu görevi zabtiyeden alınmaya çalışılıyordu.⁵⁹³

1867 yılında Kudüs'te belediye meclisinin kurulmasıyla birlikte mal sandığından belediyeye terk edilen ilk vergi, şehir dahilinde hayvan alım satımından alınmakta olan "bâc-ı hayvân rûsûmu" idi. 1888 yılına kadar bütünüyle belediyece tasarruf olunan bâc-ı hayvan rûsûmu, bu tarihten itibaren, miri hazine ve belediye sandığı arasında paylaşıldı. Kudüs ile Yafa arasındaki kara yolunu kullanan arabalardan alınan "şose rûsûmu" belediyeye ait diğer gelir kalemleri arasında yıllık hasılat açısından en önemlilerinden biriydi.⁵⁹⁴

1907 yılında ise Kudüs belediyesi sur dışında Beka mevkisinde bir hipodrom kurmak, yılda iki kere bahar ve güz aylarında, at koşusu müsabakaları düzenlemek suretiyle belediye sandığına on bin kuruşluk bir gelir kazandırabileceği düşünülmüştür.⁵⁹⁵

⁵⁹¹ Nicault, a.g.e., s. 86

⁵⁹² Avcı, a.g.e., s. 150-151

⁵⁹³ Ortaylı, 2000, s. 200-201

⁵⁹⁴ Avcı, a.g.e., s. 155-158

⁵⁹⁵ a.g.e., s. 168-169

3.4.3.1. İtfaiye Teşkilatı

Osmanlı taşra belediyelerinin öncülerinden biri olan Kudüs belediyesi, idari işleyiş bakımından sancaktaki diğer kaza belediyeleri için model teşkil etmektedir. Mutasarraflığın ya da meclis-i idarenin diğer kazalardaki belediye işleri hakkında, Kudüs belediyesine havale ettiği konularda merkezi hükümetin çıkardığı kanun icaplarına ve yeni düzenlemeler doğrultusunda görüş bildirirdi. Kudüs belediyesinin bazı konularda sancaktaki bütün belediyeler adına hareket ettiği de olurdu. Kudüs'teki belediye dairesi, şehirde ve diğer kaza merkezlerinde padişah iradesiyle kurulması istenen itfaiye teşkilatı için Avrupa'dan itfaiye tulumbarı getiriyor, itfaiye gereçlerini imal ettirerek bunun masrafını diğer belediye dairelerinden tahsil ediyor veya şehirler arasında işleyen at arabalarının, taşımacılıkta kullanılan yük hayvanları için ücret tarifelerini düzenli olarak saptıyordu.⁵⁹⁶

1890 yılında Kudüs Belediyesi bir itfaiyeci birliği kurmuştur. Suyun çok sık bulunmamasına rağmen, yeni mahalleler dahil, şehrin sokaklarını düzenli olarak temizleme iradesini göstermektedir.⁵⁹⁷

3.4.3.2. Aydınlatma Hizmeti

Kudüs'te belediyenin faaliyete geçmesiyle birlikte başlangıç olarak, dükkan ve han sahiplerinin geceleri ışıklandırma yapmaları istenmiştir. 1890'lı yıllara gelindiğinde ise sur içi bölge düzenli olarak petrol lambalarıyla aydınlatılmaya başlanmıştır.⁵⁹⁸ Diğer kent hizmetlerinin pek çoğunda olduğu gibi, aydınlatma işlerinin yürütülmesi münakasa yoluyla şahıslara verilir, böylece belediyenin mali yükü biraz olsun hafifletilmeye çalışılmıştır.⁵⁹⁹

⁵⁹⁶ a.g.e., s. 178-179

⁵⁹⁷ Nicault, a.g.e., s. 88

⁵⁹⁸ a.g.e., s. 88

⁵⁹⁹ Avcı, a.g.e., s. 227

Alman İmparatoru II. Wilhelm'in 1898 yılının Ekim ayında Kudüs'e yapacağı ziyaretten bir süre önce başlatılan alt yapı çalışmalarının bir parçası olarak, sur içi bölgede bulunan fenerlerin sayısı artırılmış ve sur haricinde "Münasib ve müktezi" noktalara fenerler konulmuştur. Sur dışı mahallelerde yaşayan halkın çoğunlukla yabancı devlet tebasından olması, aydınlatma masrafına katılmalarını sağlamak için konsolosluk tercümanlarının belediyeye davet edilmesini gerekmiş, bunun için bir gün tayin edilerek mutasarrıf aracılığıyla konsolosluklara duyurulmuştur. Her şeye rağmen kent genelinin aydınlatılması için yürütülen çalışmalar 1905 yılında tamamlanmış, böylece uzun yıllar devam eden bu uygulama, halkın geceleri fener taşıma zorunluluğu da kendiliğinden ortadan kalkmıştır.⁶⁰⁰

3.4.3.3. Bayındırlık Hizmetleri

XIX. yüzyıl, Osmanlı kentlerinin fiziki gelişiminde bütünüyle yeni bir süreçtir. Devlet yapılarının sayısı ve çeşidi artmış, söz konusu dönemde sivil ve askeri bürokraside, eğitim sisteminde ve sağlık konusunda yapılan reformlarla devlet yeni işlevler yüklenmiş, böylece kent alanında yeni devlet binaları ortaya çıkmıştır. Hükümet konakları, kışlalar, okul ve hastahaneler bunlar arasında en belli başlı olanlarıdır.⁶⁰¹

Vilayetlerdeki belediye teşkilatlarının çalışma usullerinin belirlemek üzere 1867 yılında çıkarılan ilk talimatlar ve sonraki 1877 Belediye Kanunu, kentin imar denetimiyle ilgili işleri şehir mimarlarından alarak belediye mühendislerine devretti.⁶⁰²

19. yüzyıl sonlarına doğru kent alanında mülkiyet haklarını belirlemek ve imar denetimini daha yetkin bir biçimde gerçekleştirerek kentlerin büyümesini yönlendirmek amacıyla teknik yöntemlerden de faydalanılmaya başlanmıştır. Böylece modern anlamda kent planlama pratiğinin ilk örnekleri de ortaya çıkmaya başlamıştır.⁶⁰³

Alman İmparatoru II. Wilhelm'in 1898'teki Kudüs'ü ziyaret edeceğinin ilanı üzerine eski şehirdeki pamuk pazarının restorasyonu ve hükümet binalarının

⁶⁰⁰ a.g.e., s. 228-229

⁶⁰¹ a.g.e., s. 204

⁶⁰² a.g.e., s. 205

⁶⁰³ a.g.e., s. 212

yenilenmesi gibi çalışmalar yapılmıştır. 1907’de izin almadan yeni bir inşaata başlanması, hatta zemin ve yükseklik bakımından her türlü büyütme çalışmasının yasaklanmıştır. Belediye bu tarihten sonra, sayımları gerçekleştirmek, gayri menkul işlemlerini kaydetmek, evleri numaralandırmak gibi hizmetler üstlenmiştir.⁶⁰⁴

Abdülhamid’in tahta çıkışının 25. yıldönümü şerefine belediye, 1901 ilâ 1907’de şehrin odak noktası haline gelmiş olan Yafa Kapısı’nda sadece dekoratif amaçlı iki yapı inşa ettirmiştir. Bu yapılardan biri Kanuni’den sonra bir ilk olan Arap tarzında bir sebil ile diğeri II. Wilhelm şerefine açılan gediğin karşısında on üç metre yüksekliğinde olan bir saat kulesidir.⁶⁰⁵

Geleneksel şehirde azınlık cemaatlerinin kilise, okul gibi umumi binalarının yapım ve tamiri, ya da azınlık mahallelerindeki konut inşası ancak sıkı bir denetimle mümkün olmuştur. Sadece İstanbul’da değil, eyalet şehirlerinde de bu türden yapı ve onarımlar için gerekli izin daima Bab-ı Ali’den alınmıştır.⁶⁰⁶

1870’li yıllardan itibaren Yafa’nın nüfusu bir hayli artmış, yerleşim alanı da bu doğrultuda en az iki üç misli genişlemiştir. Buradaki nüfusun büyük bir çoğunluğunu Avrupa’dan gelen Yahudiler oluşturuyor, uygulamaya konulan yasaklara rağmen Yahudi göçü bir türlü engellenemeyince kent yavaş yavaş Yahudilerin yurdu haline geliyordu. 1893 yılında çıkarılan bir irade ile, 1860’larda yapılan tahrirde “arazi-i mülkiye”den sayılmış olan Yafa kent arazisi, bütünüyle “arazi-i emiriyeye”ye çevrildi. Bunun anlamı, 1872 yılından beri Yafa’da faaliyet gösteren bir belediye teşkilatının varlığına karşın, bundan sonra kentin imar denetiminin merkezi hükümet tarafından yürütülecek olmasıydı.⁶⁰⁷

1894 yılında belediyenin girişimiyle Kudüs’ün 24 kilometre güneyindeki Urub suyunun kente getirilmesi için bir proje geliştirmiş, inşa edilecek su yolunun keşif

⁶⁰⁴ Nicault, a.g.e., s. 88

⁶⁰⁵ a.g.e., s. 89

⁶⁰⁶ Avcı, a.g.e., s. 209

⁶⁰⁷ a.g.e., s. 212

görevi, Nafia Nezareti'nin yüksek mevkili bir görevlisine, Turuk ve Meabir Fen Heyeti Reisi", başmühendisine verilmiştir.⁶⁰⁸

Kudüs'te hemen her devirde su ikmal sisteminin yetersiz olması, kentsel gelişimini ilgilendiren en önemli altyapı sorunu olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan nüfus artışı ile birlikte, su sıkıntısı giderek kentin en belirgin problemi haline gelmiştir. Özellikle yaz aylarında, havuzlardaki su düzeyi suyun kente ulaşmasına engel olacak kadar azaldığında Kudüs halkı sarnıçlardaki beklemiş ve mikrop barındırabilen suları kullanmak zorunda kalmış, içme suyu ihtiyaçlarını ise çevre köylerden getirdikleri suyu tulumlarla satan sakalardan tedarik etmişlerdir. 1901 yılında sahil kesiminden demiryolu ile su getirtmek gerekmiştir.⁶⁰⁹ II. Abdülhamid'in tahta çıkışının yirmi beşinci yılı şerefine İmparatorluk genelinde başlatılan kutlamalara paralel olarak, Yafa kapısı önünde inşa edilen çeşme ve sarnıçta kullanıma açılmıştır.⁶¹⁰

3.4.3.4. Temizlik Hizmetleri

XIX. yüzyıldan önce, Kudüs'te kamusal alanların temizlenmesi için, mahalle teşkilatından ve yerel lonca sisteminden yararlanılmış, kentin temizliği kadı tarafından denetlenmiştir.⁶¹¹

Sur dışı bölgelerin temizlenmesine önce ana yollardan başlanmıştır. Özellikle kentin en işlek caddesi durumundaki Yafa kapısı ile belediye hastahanesinin arasındaki yol yaz aylarında günde iki kez sulanarak havadaki toz miktarının azaltılmasına gayret edilmiştir. Suyun çok az bulunmasına rağmen yeni mahalleler de dahil, şehrin sokakları düzenli olarak temizlenmeye başlanmıştır.⁶¹² 1896 yılında şehir içi caddelerin süpürülmesi ve sulanması için bir yol temizleme makinesi satın alınmıştır.⁶¹³

⁶⁰⁸ a.g.e., s. 221

⁶⁰⁹ Nicault, a.g.e., s. 90

⁶¹⁰ Avcı, a.g.e., s. 223

⁶¹¹ a.g.e., 229

⁶¹² Nicault, a.g.e., s. 88

⁶¹³ Avcı, a.g.e., s. 231-232

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Kudüs'e ulaşım olanaklarının giderek düzelmesi, kente gelen hacı ve turist trafiğini sürekli artırmıştır. Genel hijyen eksikliği, şehirde salgın hastalıkların artmasına sebep olmuştur. 1900 kışı sırasında şehir kolera yüzünden karantina altına alınmak zorunda kalmıştır.⁶¹⁴ Salgın sırasında kara ulaşımının kontrollü bir biçimde gerçekleştirilmesi, Yafa'dan gelen tren seferlerinin durdurulması gibi sıkı önlemlere salgının söndürülmesine çalışılmış olup, iki ay içinde sonuç alınmıştır. 1905 yılının Ocak ayında Kudüs'e ana ulaşımı temin eden Yafa limanında modern bir dezenfeksiyon istasyonunun kurulmuş olması olumlu bir gelişmedir.⁶¹⁵

⁶¹⁴ Nicault, a.g.e., s. 89

⁶¹⁵ Avcı, a.g.e., s. 234

SONUÇ

Ortadoğu bölgesinin, eskiden olduğu gibi günümüzde de önemini kaybetmemesinden dolayı Osmanlı Devleti dönemindeki idari, sosyal ve ekonomik yapısının bilinmesi, bölge ve günümüz tarihçiliği için önem arz etmektedir.

Osmanlı Devleti'nin idari taksimatı içerisinde "Filistin" adında bir idari birim bulunmamaktadır. Osmanlı Devleti'nde Filistin Bilad-ı Şam bölgesi içerisinde yer alan Kudüs, Nablus ve Akka Sancaklarıdır.

Tarihi süreç içerisinde en huzurlu ve rahat dönemini, Osmanlı hakimiyeti altında geçiren Filistin bölgesi ilk olarak "Kutsal Yerler Meselesi" sebebiyle uluslar arası platforma taşınmıştır. 1882 yılından sonra başlayan sistemli Yahudi göçü nedeniyle Kudüs Sancağı'nı, Mutasarrıflık olarak doğrudan İstanbul'a bağlamıştır.

XIX. yüzyılda Filistin bölgesinin tarihini etkileyen ve sonuçları itibariyle de daha sonraki dönemde Ortadoğu bölgesinin şekillenmesine neden olan olay, hiç şüphesiz ki bu bölgeye başlayan Yahudi göçüdür. Batılı devletler, kendi ülkelerinde barındırmak istemedikleri Yahudileri, ülkelerinden çıkararak hem iç siyasetlerini düzene sokmak, hem de Yahudileri himayeleri altına alıp Filistin bölgesine yerleşmelerine destek vererek Ortadoğu bölgesinde bir üs kazanmak istemişlerdir. Bunu XIX. Yüzyılın sonuna kadar tam anlamıyla başaramamışlardır. Çünkü özellikle II. Abdülhamid, bölge üzerinde oynana oyunların farkına varmış ve Yahudi Göçünün engellenebilmesi için bir takım tedbirler aldırılmıştır. Ancak hem Yahudilerin hamiliğini yapan devletlerin müdahaleleri, hem de bölge halkının milli bilincinin olmaması sebebiyle göçün engellenmesi için alınan tedbirlerde büyük bir başarı sağlanamamıştır.

1871 tarihli Vilayet Nizannamesi'yle Kudüs, doğrudan merkeze bağlı livalardan biri haline getirilmiştir. Siyasi gücün ağırlık merkezi Akka ve Kuzey Filistin iken, özellikle 1872 yılından itibaren ağırlık merkezi daha açık bir şekilde güneye ve Kudüs şehrine kaymıştır.

1871 yılında Kudüs'ün doğrudan İstanbul'a bağlanmasıyla Kudüs Mutasarrıfı fiilen vali ile eşit bir statüye kavuşmuş ve Kudüs diğer sancaklara kıyasla daha yüksek bir mertebeye ulaşmıştır.

Osmanlı Devleti'nin idari taksimatı içerisinde Filistin adı altında herhangi bir idari birim bulunmamakta olup, Filistin; Kudüs, Nablus ve Akka sancaklarının bulunduğu bölge için, XIX. yüzyılın sonlarına doğru batılı devletler tarafından kullanılan ve zamanla Osmanlı Devleti'nin de kullandığı bir tabir olmuştur.

Filistin Bölgesinde ilk belediye örgütü Kudüs'te kurulmuştur. Kudüs belediyesi, İstanbul'dan sonra Osmanlı Devleti içinde oluşturulan ikinci belediye olma özelliğini taşımaktadır.

Osmanlı Devleti, 1880'lere kadar sadece kendi tebaası olan gayrimüslimleri kayıt altına almış, diğer devletlerin tebaası durumundaki gayrimüslimleri kayıtlarında belirtmemiştir. 1881-82 yıllarında yapılan Osmanlı Genel Sayımı'nda Kudüs Özel Bölgesinin toplam nüfusu olarak belirtilen 234.770'nin 199.613'ü Müslüman, 16.702'si Rum, 939'u Ermeni, 422'si Katolik, 8110'u Yahudi, 654'ü Protestan, 6849'u Latin, 84'ü gayrimüslim çingene, 1397'si yabancı nüfusa aittir. Ancak 1882'den sonra Osmanlı Devleti'nin aldığı tüm tedbirlere rağmen Yahudi göçünden kaynaklanan Yahudi nüfusundaki artış Osmanlı Devleti'nin nüfus kayıtlarında belirtilmemiştir. Bunun da nedenini, gelen Yahudilerin Osmanlı Devleti'nin tabiiyetinde olmamalarına ve bölgeye kaçak olarak yerleşmelerine bağlamak gerekir.

Filistin bölgesinin nüfusu, sancakların coğrafi ve sosyo-ekonomik yapılarına göre bir dağılım göstermiş olup toplam nüfus (1881-82) 425.966'dır. Gerek sancağın alanının büyüklüğü, gerekse dini öneminden dolayı nüfus, Kudüs Sancağı'na yoğunlaşmıştır. Nablus Sancağı Kudüs Sancağı'na göre daha az bir nüfus barındırmıştır. Akka Sancağının ise ekonomik hareketliliğine rağmen küçük bir alana sahip olmasından dolayı nüfus yoğunluğu da daha az olmuştur.

XIX. yüzyılın başlarında Filistin bölgesinde yaşam, aileleri merkez almış, ailenin faaliyetleri ise ait oldukları aşiretler tarafından yönetilmiştir. Bununla birlikte köy ve nahiye şeyhlerinin oluşturduğu mahalli otoritelerin, bölgedeki şehirleri kontrol altında bulundurmaları, aralarındaki çekişmeler ve silahlı mücadeleler de halkın şehir yaşantısını tercih etmemesine sebep olmuştur.

Güney Suriye bölgesinde ve özellikle Kudüs'te yaşayan ve konup göçen Bedeviler, kırsal bölgelerde sürekli olarak var olagelmışlerdir. Kimi tahrir defterlerinde bir köyün adıyla anılmışlardır. Belli aşiretlerin yaşadığı bölgeler belirlenebilmiştir. XVII. yüzyılın başlarından itibaren bedevi aşiretlerin saldırıları sonucunda oldukça geniş topraklar kullanılamaz hale gelmiş ve bölge Bedevi reislerinin denetiminde kalmıştır.

Osmanlı Devleti, aşiretler arasında hassas bir denge kurmayı ve bunu korumayı başarmış ve Bedevi reislerini kullanarak hac kervanlarının güvenlik içinde Şam'dan Hicaz'a gidip gelmelerini sağlamıştır.

Filistin bölgesindeki çiftçilik yapan köylülerin tamamı Arap olup nüfusun çoğunluğunun oluşturmuşlardır. XIX. yüzyılın sonlarında Filistin bölgesine yerleşen Yahudiler, köylülerin ellerindeki arazileri resmi ve gayri resmi yollarla almaları üzerine arazisi olmayan Arap köylülerinin sayısı artmıştır.

XIX. yüzyılın ilk yarısına Filistin bölgesindeki mahalli liderlik, bedevi aşiretleri reisleri ile köy şeyhlerinin ellerindeyken Tanzimat'ın uygulanmasıyla birlikte, XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren şehirlerde yaşayan ailelere geçmiştir. Abdülhamid bir yandan merkezileştirme politikasını sürdürürken, diğer yandan da Tanzimat devrinde başlayan, yerel seçkinlerin idari yönetimle bütünleştirilmesi sürecine hız vermiştir. 1890'lı yıllarda ise Kudüs'ün en önde gelen iki ailesi Halidiler ve Hüseyinler arasındaki rekabet, eskisinden de keskinleşmiş olarak devam etmiştir.

Filistin bölgesindeki yerleşim birimlerindeki mahalleler, idari ve fiziki bölünmeden çok dini nitelik taşımaktadır. Müslüman nüfus, Kubbetü's-Sahra ve Mescid-i Aksa'nın etrafında, Hıristiyanlar Kıyamet Kilisesi civarında, Ermeniler kendi manastırlarının yakınlarında, Yahudiler ise Ağlama Duvarı'na yakın bölgelerde ikamet etmişlerdir. Ancak katı bir bölünme olmamıştır.

Kudüs'te mahalleler, XIX. Yüzyılın ikinci yarısına kadar surların içinde kalmıştır. Ancak bu tarihten itibaren Yahudiler tarafından şehir surlarının dışında da mahalleler kurulmaya başlanmıştır. 1882 yılından sonra başlayan Yahudi göçüyle birlikte de kurulan mahallelerin sayısı artmıştır.

1890'dan sonra, Protestan ve Katolik Almanlar kutsal şehre ilgilerini göstermişlerdir. Alman İmparatoru II. Wilhelm, Filistin gezisi sırasında Katoliklerin hamisi unvanını da padişah'tan hediye olarak almış ve imparatorluğun bu köşesine her din ve mezhepten Almanları yerleştirmeye başlamıştır. Kısa sürede Filistin, vakıflar, okullar, yardım dernekleri, tarım örgütleri ile Almanca konuşanların egemen olduğu bir ülke haline gelmiştir.

Tanzimat'la beraber ağnam ve cizye vergisi dışında kalan bütün geleneksel vergiler kaldırılmış, sadece öşür vergisi kalmıştır. Aynı zamanda şehir halkından tüccar ve esnafın yıllık geliri üzerinden yüzde üç oranında alınacak olan temettü vergisi yürürlüğe konulmuştur.

Filistin bölgesinin gelirlerini emlak ve akar vergisi, temettü vergisi, bedel-i askeri, ağnam vergisi, canavar resmi, maktuan ihale olunan aşar bedeli, emaneten idare olunan aşar hasılatı, orman, kereste ve pul resimleri, maden, emlak ve tapu harçları, emlak-ı emiriye ve icar hasılatı, muhakim harçları, sayd-i bahri ve berri, rüsûmat-ı mütenevvi'a ve hâsılat-ı müteferrika kalemleri, giderlerini ise şer'iyye, dahiliye, adliye, maliye, esham, maaş-ı zatiye, harbiye, bahriye, jandarma, zaptiye ve polis ile havalât-ı müteferrika kalemleri oluşturmuştur.

Filistin bölgesindeki sanayi, atölyelerde yapılan el sanatlarına dayanmaktadır. XIX. Yüzyılda özellikle Nablus'ta bulunan sabunhaneler, Filistin bölgesinin en önemli sanayisini oluşturmuştur. Sabunun imalinde kullanılan zeytinyağı, Filistin bölgesinde bulunan zeytinliklerin temin edilirken, soda Gaze, Şam, Mısır ve Kızıldeniz'den, kireç Ürdün civarındaki kireç ocağından, tuz ise Ölü Deniz kıyılarından getirilmiştir.

Filistin bölgesindeki ikinci önemli sanayi kolu yağ üretimidir. Ayrıca kumaş imali ve boyamacılığı, deri işlemeciliği, tabakhane, mezbahana, çanak-çömlek üretimi ile üretim yapan un değirmenleri de bulunmaktadır.

Müslümanlar değirmencilik, hububat, sabun, zücacıye işleri, et, helva ve sof ticaretiyle ilgilenmişlerdir. Yahudiler bankacılık, saat tamirciliği, aktarlık, içki imalatı; Rumlar, altın, kuyumculuk, bakırcılık ve içki üretimi; Latinler ise berberlik, marangozluk ve demircilikle uğraşmışlardır.

Filistin bölgesindeki ticari faaliyetler, Akka, Hayfa ve Yafa iskelelerinden yapılan ticaretin dışında fazla bir gelişme göstermemiştir. Kudüs ve Nablus sancaklarının ticari yollara uzak olmaları sebebiyle ticari faaliyetleri de sınırlı olmuştur.

1899'da Berlin'de 20 milyon Mark sermaye ile Alman Filistin Bankası kurulmuş bunu 1902 yılında İngiliz sermayeli İngiliz-Filistin Bankası takip etmiştir.

Filistin bölgesinin gelir ve giderlerindeki dağılım, sancakların alanları, barındırdıkları nüfus ve ekonomik hareketlilikleri ile paralellik göstermektedir. Bundan dolayı da bölgedeki en fazla gelir, Kudüs Sancağı'ndan elde edilmiş ve en fazla gideri olan sancak da yine Kudüs Sancağı'dır. Akka Sancağı, alan ve nüfus itibariyle Nablus Sancağı'ndan küçük olmasına rağmen, sancaktaki ekonomik hareketlilik, gelir-gider harcamalarının hemen hemen Nablus Sancağı ile aynı olmasına sebep olmuştur.

Kudüs'teki eğitim ve medreselere gelince, XVIII. Yüzyıldan itibaren buradaki kültür hayatı ve medreselerde gerileme olmuştur. Bunun önemli sebeplerinden birisi medreseleri kaynak bakımından destekleyen vakıfların zayıflamasıdır. Oysaki bu tarihlerde batılı devletler ve yine onların desteğinde misyonerler, modern okulların sayısını hızla arttırmışlardır. Böylece batı kültürü ve batı dilleri Müslümanların dillerini ve kültürlerini geride bırakmıştır. 1890'lı yıllardan itibaren Kudüs'te daha önceden açılmış bulunan mevcut yabancı okulların daha yakından takip edilmesi konusunda da çaba sarf edilmeye başlanmıştır.

II. Abdülhamid, kitap okuma alışkanlığı ile beraber gençlerin vatana bağlı dini bütün yetişmelerinin sağlanması için Hazine-i Hassa'dan kendi tahsisatından tasarrufla okul ve muhtelif müesseselere kitaplar hediye etmiştir.

Sultan II: Abdülhamid, Osmanlı coğrafyasında iletişim ve ulaşım hizmetlerinin gelişmesi ve zenginleşmesine ehemmiyet vermiştir. Döşenen telgraf hatları ve kurulan demiryolu ağı ile merkezi otoriteyi güçlendirmeye çalışmıştır.

1868 yılının sonunu doğru 61 kilometrelik Kudüs-Yafa yolunun araba geçişine uygun olarak yeniden düzenlenip şose haline getirilmesi ile 1880'li yıllardan sonra her zaman kullanılabilir hale gelmiştir. Yafa'dan yapılan ithalat ve ihracat hacminin bu

tarihten sonra hızla yükselmesinde Kudüs-Yafa şosesinin inşası önemli bir rol oynamış, 1892 yılında demiryolu hattının açılışıyla bu artış daha da belirginleşmiştir.

Kudüs-Yafa şosesi, mahalli yönetim için de yeni bir gelir kapısı olmuş ve 1891 yılında inşa edilmiş olan belediye hastahanesi ve onun bünyesinde çalışan eczahanesinin masrafları ise bu vergi ile karşılanmıştır.

1892’de döşenen Yafa-Kudüs hattını, 1894’te Şam-Muzarib, 1895’te Beyrut-Şam, 1898’te Beyrut-Maalmetein, 1902’de de Rayah-Humus-Hama demiryolu hatlarının döşenmesi takip etmiştir. Bu hatlar Yafa ve Beyrut limanlarıyla hinterlandın ulaşımını sağlamıştır.

Postane hizmetleri içinde Kudüs’teki postane şubelerinin sayısı arttırılarak posta hizmetleri tüm kente yayılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Kudüs Belediyesi 1901 yılında bir tiyatro açarak şehrin kültürel yaşamına katkı sağlamıştır.

19. yüzyıl sonlarına doğru kent alanında mülkiyet haklarını belirlemek ve imar denetimini daha yetkin bir biçimde gerçekleştirerek kentlerin büyümesini yönlendirmek maksadıyla teknik yöntemlerden de faydalanılmaya başlanmıştır. Kentin genel imar düzenine yönelik kararların alınabilmesi için 1880 yılında Yafa’da kent arazisi üzerine inşa olunan hanelerin ayrı ayrı gösterilmek üzere büyük kıtada bir harita yapılmıştır.

Kudüs’te 1890’lı yıllara gelindiğinde ise sur içi bölge düzenli olarak petrol lambalarıyla aydınlatılmaya başlanmıştır. 1896 yılında şehir içi caddelerin süpürülmesi ve sulanması için bir yol temizleme makinesi satın alınmıştır. 1905 yılının Ocak ayında Kudüs’e ana ulaşımı temin eden Yafa limanında modern bir dezenfeksiyon istasyonunun kurulmuştur.

Kudüs’ün ilk sivil hastanesi 1891 yılında Yafa yolu üzerinde inşa edilen belediye hastanesiydi.

II. Abdülhamid, “sadaka-i seniyye” ve “atiyye-i seniyye” uygulamalarını, sultanın cömertliğini ve yoksulların hamisi olduğu fikrini güçlendirmek için önceki dönemlere nazaran çok daha fazla kullanmıştır.

1877 Vilayet Belediye Kanunu, belediyeyi sağır, dilsiz ve yetim çocukların terbiyesi için ıslahhane ve sanayi mektepleri açmak, fakara ve muhtaçların tedavisi için hastane kurmakla görevli sayıyordu.

Kudüs belediyesinin sosyal yardım alanındaki faaliyetleri sadece ilaç yardımı ve muhtaçlara maaş ödemesi ile sınırlı değildir. 1897 yılında başlatılan bir uygulama ile belediye kasaplardan kesilen her hayvan için belli bir miktar olarak ailelere dağıtmıştır.

1890'lı yıllarda Kudüs kentinin asayiş işlerinden sorumlu olan zabıta kuvvetinin içine jandarma, belediyenin gece bekçileri ve polis yan yana bulunmaktadır.

Sonuç olarak hasta adam olarak tabir edilen bir devletin merkezine uzak bir vilayetinde II. Abülhamid döneminde Filistin'de nüfus artmış, gelirler artmış, demiryolu ve karayolu ulaşımı artmıştır. Ayrıca okullar, hastaneler, sosyal yardımlar, kültürel faaliyetler ilerlemiştir. Tüm bunların yanı sıra Yahudi göçü ve dış devletlerin nüfuz alanlarının artması engellenememiştir. Ancak bilinen bir şey vardır ki o zamanki politikalar tarihe iz bırakmıştır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Akgündüz Murat, **Osmanlı Medreseleri**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2004

Arı Tayyar, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Alfa Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2005

Armağan Mustafa, **Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı**, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2006

Armaoğlu Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997

Arpacı Seyfullah, **Sultan II. Abdülhamid**, Işık Yayınları, İstanbul, 2005

Aydın Mehmet, **II. Abdülhamid Han'ın Liderlik Sırları**, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul, 2005

Atilhan Cevat Rifat, **İslami Saran Tehlike ve Siyonizm**, Gün Matbaası, 1955

Atilhan Cevat Rifat, **Sultan Abdülhamit Han ve İttihatçıların Cinayetleri**, Özyayın Matbaası, İstanbul, 1971

Atilhan Cevat Rifat, **Yahudiler Dünyayı Nasıl İstila Ediyorlar?**, Yelken Matbaası, 2. Baskı, 1973

Avcı Yasemin, **Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti (1890-1914)**, Phoneix Yayınevi, Ankara, 2004

Boyer Alan, **Siyonizmin Kökenleri**, Volkan Aytar (çev), İletişim Yayınları, İstanbul, 1995

Cohen Amnon, **Osmanlı Kudüs'ünde Loncalar**, Nurettin Elhüseyni (çev), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003

Collas Bernard Camile, **1864'te Türkiye Tanzimat Sonrası Düzenlemeler Ve Kapitülasyonların Tam Metni**, Teoman Tunçdoğan (çev), Bileşim Yayınları, Ankara, 2005

Çadircı Musa, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal Ve Ekonomik Yapıları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991

Danişmend İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972

Earle Edward Mead, **Bağdat Demir Ve Petrol Yolu Savaşı (1903-1923)**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003

Eldem Vedat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, y.y., 1970

Erdoğan Hikmet, **Büyük İsrail Stratejisi**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005

Eroğlu Ahmet Hikmet, **Osmanlı Devleti'nde Yahudiler (XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar)**, Alperen Yayınları, Ankara, 2000

Eryılmaz Bilal, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, Risale Yayınları, İstanbul, 1996

Eryılmaz, Bilal, **Tanzimat Ve Yönetimde Modernleşme**, İşaret Yayınları, İstanbul, 1992

el-Farukî, İsmail Raci- Luis Lamia el-Farukî, **İslam Kültür Atlası**, Mustafa Okan Kibaroglu, Zerrin Kibaroglu (çev), İnkılab Yayınları, İstanbul, 1999

Garaudy Roger, **Siyonizm Dosyası**, Nezih Uzel (çev), İstanbul, 1983

Garaudy Roger, E. Montet, A. Lods, A.S. Rappoport, **Tarihte Ve Günümüzde Siyonizm Ve Yahudilik**, Örgün Yayınları, İstanbul, 2006

Georgeon François, **Sultan Abdülhamid**, Ali Berktaş (çev), Homer Kitabevi, Basım, İstanbul, 2006

Geyikdağı Necla, **Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye 1854-1914**, Hil Yayınları, İstanbul, 2008

Giray Kemal, **Filistin'de Osmanlı Postaları 1840-1918 Cilt I Kudüs**, Promat Matbaacılık, İstanbul, 2004

Göze Ergün, **Siyonizmi Kurucusu Theodor Herzl'in Hatıraları ve Sultan Abdülhamid**, Boğaziçi Yayınları, 1. Baskı, Eylül, 1995

Gruhlke Nilgün Cön, **Almanca Filateli Dergilerinde Osmanlı Pulları Ve Postaları (1863-1922)**, Sevinç Altınçekiç (çev), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2006

Gülsoy Ufuk, **Hicaz Demiryolu**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1994

Halaçoğlu Yusuf, **Osmanlılarda Ulaşım Ve Haberleşme (Menziller)**, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara, 2002

Harp Muhammet, **II. Abdülhamid**, Kalem Yayınları, Dimeşk (Şam), 1988

Hülagü Metin, **Bir Umudun İnşası : Hicaz Demiryolu**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2008

Hürmen Fatma Rezan, **Bürokrat Tefik Biren'in Sultan II. Abdülhamid, Meşrutiyet Ve Mütareke Hatıraları**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2006

I.H.H. İnsani Yardım Vakfı Ar-Ge Komisyonu, **Filistin Ortadoğu'da Bitmeyen Varoluş Mücadelesi**, İstanbul, t.y.

İrtem Süleyman Kâni, **Şark Meselesi Osmanlı'nın Sömürgeleşme Tarihi**, Temel Yayınları, İstanbul, 1999

Jean Christophe –Esther Benbassa Attias, **Paylaşılmayan Kutsal Topraklar ve İsrail**, Nihal Önel (çev), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002

Kara İbrahim, **Arz-ı Mev'ud'dan Dünya Hakimiyetine Siyonizm**, Gonca Yayınevi, İstanbul, 2003

Karadağ Raif, **Şark Meselesi**, Nida Yayınevi, İstanbul, 1971

Karal Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983

Karamürsal Ziya, **Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara , 1989

Karpat Kemal H., **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik Ve Sosyal Özellikleri**, Türkiye Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003

Kayalı Hasan, **Jön Türkler Ve Araplar (1908-1918)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998

Kılıç Orhan, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet Ve Sancak Tevcihati**, Ceren Matbaacılık, Elazığ, 1997

Kırmızı Abdülhamit, **Abdülhamid'in Valileri: Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2007

Kocabaş Süleyman, **Filistin İçin Mücadele Türkiye ve Siyonizm**, Vatan Yayınları, İstanbul, 2005

Kocabaş Süleyman, **31 Mart Olayı'nın İç Yüzü: II. Abdülhamid Nasıl Devrildi?**, Vatan Yayınları, İstanbul, 2005

Kodaman Bayram, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988

Koloğlu Orhan, **Avrupa'nın Kıskaçında Abdülhamit**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998

Kurdakul Necdet, **Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ortadoğu'ya Belgelerle Şark Meselesi**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1976

- Kutluay Yaşar, **Siyonizm ve Türkiye**, Koloni Yayıncılık, İstanbul, 2000
- Lapidus Ira M., **Modernizme Geçiş Sürecinde İslam Dünyası**, İsmail Safa Üstün (çev), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996
- Manaz Abdullah, **Siyasi Siyonizm Tarihi**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005
- Nedim Şükrü Mahmut, **Filistin Savaşı (1914-1918)**, Genelkurmay Askeri Tarih Ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995
- Nicault Catherina, **Kudüs 1850-1948**, Estreya Seval Vali (çev), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001
- En-Nedşe Refik Şakir, **Sultan II. Abdülhamid ve Filistin**, Necmeddin Gevri (çev), Semerkand Yayınları, İstanbul, 2007
- Okuyan Selim, **Filistin'in Gölgesinde Abdülhamit Ve Theodor Herzl**, Selis Kitaplar, İstanbul, 2008
- Ortaylı İlber, **Batılılaşma Yolunda**, Merkez Kitapçılık, İstanbul, 2007
- Ortaylı İlber, **Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008
- Ortaylı İlber, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, Alkım Yayınevi, 9. Baskı, İstanbul, 2006
- Ortaylı İlber, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000
- Osmanoğlu Şadiye, **Babam Abdülhamid Saray ve Sürgün Yılları**, L&M Yayınları, İstanbul, 2007
- Öke Mim Kemal, **II. Abdülhamid Siyonistler ve Filistin Meselesi**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1981

Öke Mim Kemal, **Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar**, Çağ Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1991

Öke Mim Kemal, **Gizli Belgelerle II. Abdülhamid Devri ve İngiliz Ajanı Yahudi Vambery: Saraydaki Casus**, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1991

Öklem Necdet, **1877 Meclisi Mebusanı Bütçe-İller Kanunu İç Tüzük Üzerine Tartışmalar**, Ege Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, İzmir, 1982

Öner Ali, **Dünden Bugüne Filistin**, Ekin Yayınları, İstanbul, 2006

Önsoy Rıfat, **Türk-Alman İktisadi Münasebetleri (1871-1914)**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1982

Özfatura Mustafa Necati, **Kurtlar Sofrasında Ortadoğu**, Adım Yayıncılık, İstanbul, 1991

Özmen Süleyman, **Ortadoğu'da Etnik, Dini Çatışmalar ve İsrail**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2001

Öztuna Yılmaz, **Türkler Araplar Yahudiler**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1989

Öztuna Yılmaz, **Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1983

Özyüksel Murat, **Hicaz Demiryolu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000

Özyüksel Murat, **Anadolu ve Bağdat Demiryolları**, Arba Yayınları, Bursa, 1988

Pappe Ilan, **Modern Filistin Tarihi**, Nuri Plümer (çev), Phoneix Yayınevi, Ankara, 2007

Sakaoğlu Necdet, **Osmanlı Eğitim Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991

Sander Oral, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, İmge Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1989

Singer Amy, **Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler**, Sema Bulutsuz (çev), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008

Singer Amy, **Osmanlı'da Hayırseverlik Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti**, Dilek Şendil (çev), Türk Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004

Soy H. Bayram, **Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere İle Nüfus Mücadelesi (1890-1914)**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004

Şener Abdüllatif, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi**, İşaret Yayınları, İstanbul, 1990

Talay Aydın, **Eserleri Ve Hizmetleriyle II. Abdülhamid**, Armoni Yayınları, İstanbul, 2007

Tanyu Hikmet, **Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler**, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1976

Taylor Alan R., **İsrail'in Doğuşu**, Mesut Karışahan (çev), Pınar Yayınları, İstanbul, 2001

Topçubaşı Arslan, **Batı ve Şark Meselesi**, Ankara, 1997

Tosun Mehmet, **Sultan II. Abdülhamit Dönemi Paneli (II)**, Bölge Yayıncılık, İstanbul, 2000

Turan Ömer, **Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu**, Yeni Şafak Gazetesi Yayınları, İstanbul, 2003

Turan Sefer, **Kudüs Tarihin Kalbi**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2004

Türkkan Faiz, **Filistin Sorunu ve Ortadoğu**, Nüve Matbaası, Ankara, 1973

Uzunçarşılı İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, C: IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1982

Yerasimos Stefanos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye: Bizans'tan 1971'e**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980

Yılmaz Türel, Mehmet Şahin, Mesut Taştekin, **Ortadoğu Siyasetinde İsrail**, Platin Yayınları, Ankara, 2005

Ze'evi Dror, **Kudüs: 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi**, Serpil Çağlayan (çev), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000

Zengin Zeki Salih, **II. Abdülhamit Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi Ve Öğretimi**, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2009

TEZLER

Bostancı Işıl Işık, "XIX. Yüzyılda Filistin", **(Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006

SÜRELİ YAYINLAR

Akgündüz Ahmet, "II. Abdülhamid'in Yahudiler'in Filistin'e Yerleşmesini Yasaklayan Bir İradesi ", **Türk Dünya Tarih Dergisi** I, (1-6) Ciltler, Sayı:3, Mart, 1987

Buzpınar Ş. Tufan, "II. Abdülhamid Döneminin İlk Yıllarında Filistin'de Yahudi İskanı Girişimleri (1879-1882)", **Türkiye Günlüğü**, Sayı 30, Eylül-Ekim 1994

Cin Halil, "Filistin Topraklarının Osmanlı Dönemindeki Hukuki Statüsü ve Yahudilere Karşı Alınan Tedbirler", **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Ocak-Haziran 1989, C.II, Sa. 2

Karaköse Hasan, “Yahudilerin Filistin’e Yerleşme Girişimleri ve Süleyman Fethi Bey’in Layihası (1911)”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 1, 2004

Üçok Coşkun, Filistin Topraklarının Osmanlı Dönemindeki Hukuki Statüsü ve Yahudilere Karşı Alınan Tedbirler, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C:2, Sayı:2 Ocak-Haziran 1989

ANSİKLOPEDİLER

Beksaç A.Engin, “Emeviler”, **DİA**, C:11, İstanbul, 2002

Buzpınar Ş. Tufan, “Nablus”, **DİA**, C. 32, İstanbul, 2006

Emecan Feridun, “Akka”, **DİA**, C. 2, İstanbul, 1989

Emecan Feridun, “Cezzar Ahmed Paşa”, **DİA**, C. 7, İstanbul, 1993

Harman Ömer Faruk, “Kudüs”, **DİA**, C. 26, Ankara, 2002,

Karaman M. Lütfullah, “Filistin”, **DİA**, C. 13, İstanbul, 1996

Kutluoğlu Muhammet Hanefi, “Kavalalı Mehmed Ali Paşa”, **DİA**, C. 25, Ankara, 2002

Yiğit İsmail, “Memlükler”, **DİA**, C. 29, Ankara, 2004

TEZ ONAYI

Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu İktisadı Anabilim Dalı'nda 301100720060001 no. lu Saliha GÜMÜŞ' ün hazırladığı "II. Abdülhamit Döneminde Filistin Politikası" konulu YÜKSEK LİSANS TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI lisansüstü Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin 15. maddesi uyarınca .11.09.2023 tarihinde saat ..11:00. de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin ...~~Kabul~~... ne OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Yard. Doç. Dr. İ. Murat BOZKURT	Olumlu	M. Bozkurt
Yard. Doç. Dr. Suat YAVUZ	Olumlu	Suat Yavuz
Yard. Doç. Dr. Hamdi GENÇ	Olumlu	H. Genç